

Виклики, що постали перед Україною в умовах міжнародного збройного конфлікту: воєнні злочини та злочин геноциду

Це дослідження підготовлено за підтримки Швеції. Зміст документа є винятковою відповідальністю ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив» та не обов'язково відображає позицію Швеції.

Список скорочень

АРК – Автономна Республіка Крим

ВРУ – Верховна Рада України

ГА ООН – Генеральна Асамблея ООН

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

КК України – Кримінальний кодекс України

Конвенція – Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

МЗС – Міністерство закордонних справ України

МКС – Міжнародний кримінальний суд

МКТР – Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди

МКТЮ – Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії

МС ООН – Міжнародний Суд Організації Об'єднаних Націй

ПАРЄ – Парламентська асамблея Ради Європи

ПРООН – Програма розвитку ООН

РБ ООН – Рада Безпеки ООН

УГСПЛ – Українська Гельсінська спілка з прав людини

Вступ

З перших днів повномасштабної війни росії проти України у лютому 2022 року перед Україною, як і перед усією світовою спільнотою, постало питання кваліфікації злочинів, що вчиняються проти України. Юристи, політологи та журналісти намагалися дати єдине визначення усім фактам жорстокої агресії та злочинам, проте їхні позиції у галузі міжнародного права настільки різнилися, що на практиці кваліфікація злочинів у цій війні стала справжнім викликом. Таке становище було, зокрема, підтверджено у дослідженні Української Гельсінської спілки з прав людини, автори якого провели анонімне опитування представників правоохоронних органів для визначення можливостей для розслідування воєнних злочинів¹.

Згідно з нормами міжнародного права, наразі закріплено чотири самостійних, незалежних та окремих категорії міжнародних злочинів, які визнаються найгрубішими та найсерйознішими порушеннями прав людини. Так, ст. 5 Римського статуту Міжнародного кримінального суду² передбачає юрисдикцію Суду та наводить перелік категорій міжнародних злочинів: а) злочин геноциду; б) злочини проти людяності; в) воєнні злочини та г) злочин агресії³.

Зарубіжне експертне середовище у своїх оцінках схильне посилається на скоєння двох категорій злочинів росією проти України: 1) воєнних злочинів і 2) злочинів проти людяності. Така ситуація пояснюється тим, що в умовах поточного міжнародного збройного конфлікту, коли ще невідомо, якими будуть повні (у підсумку за весь період конфлікту) наслідки та завдана шкода, міжнародні установи зазвичай посилаються на те, що вони можуть говорити лише про ті злочини, склад яких очевидний і документування яких можливо здійснити навіть за обмеженого доступу до локацій, матеріалів тощо. Але оскільки фокус уваги міжнародних установ більшою мірою зводиться до документування та кваліфікації діянь росії проти України як воєнних злочинів, об'єктивно ускладнюється спроба кваліфікації цих діянь злочином геноциду.

Міжнародні злочини (згадані вище чотири категорії) не мають внутрішньої ієрархії, яка б робила певну категорію важливішою за іншу. Юридично всі категорії між собою рівні, оскільки вони стосуються різних видів злочинів і діянь.

Так, **злочин геноциду** стосується «діянь, які вчинено з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку»⁴. Фактично злочин геноциду є найгрубішим і найсерйознішим порушенням прав осіб, що належать до певної групи,

¹ Дослідження «Міжнародні злочини в Україні» УГСПЛ стосується судової практики розслідування та притягнення до відповідальності за шістьма статтями Кримінального кодексу України, які відповідають міжнародним злочинам агресії, геноциду, а також злочинам проти людяності.

² Україна ратифікувала Римський статут 21 серпня 2024 року, прийнявши Закон «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправки до нього» (реєстраційний №0285 від 15.08.2024). Водночас набрання чинності цим Законом можливе тільки одночасно з набранням чинності Законом «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправки до нього» (реєстраційний №11484 від 15.08.2024).

Сам Римський статут набере чинності для України у перший день місяця, який настає після 60-го дня з дати здачі на зберігання генеральному секретарю ООН ратифікаційної грамоти.

³ Римський статут, стаття 5.

⁴ Римський статут, стаття 6.

на підставі національності, етносу, раси чи релігії. Відповідно цей злочин має спеціальний намір – знищити певну групу – і стосується прав не окремих індивідів, а прав індивідів як єдиного цілого з групою.

До переліку діянь, що становлять злочин геноциду, належать:

- a) вбивство членів групи;
- b) заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або психічного розладу членам групи;
- c) умисне створення для певної групи умов життя, розрахованих на доведення її до повного або часткового фізичного знищення;
- d) впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню всередині групи;
- e) насильницька передача дітей цієї групи до іншої групи.

Окремо варто зазначити, що злочин геноциду може вчинятися як у контексті збройного конфлікту, так і в мирний час.

Злочини проти людяності означають «будь-яке з таких діянь, коли вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, і такий напад вчиняється усвідомлено»⁵. Отже, у цій категорії одразу виділяється частина «в рамках нападу», що вказує на те, що злочини проти людяності можуть вчинятися лише під час збройного конфлікту. Загалом ця категорія стосується порушення прав кожного окремого індивіда, які передбачені міжнародними конвенціями та пактами.

Ця категорія містить широкий перелік діянь, що становлять злочини проти людяності, зокрема:

- a) вбивство;
- b) винищення;
- c) оборнення в рабство;
- d) депортація або насильницьке переміщення населення;
- e) ув'язнення або інше жорстке позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права;
- f) катування;
- g) зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства;
- h) переслідування будь-якої групи або спільноти, яку можна ідентифікувати, за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, гендерними, як це визначено в пункті 3 статті 7 Римського статуту, або іншими ознаками, що загально визнані неприпустимими згідно з міжнародним правом, у зв'язку з будь-яким діянням, зазначеним у цьому пункті, чи будь-яким злочином, що підпадає під юрисдикцію Суду;
- i) насильницьке зникнення осіб;
- j) злочин апартеїду;
- k) інші нелюдські діяння подібного характеру, що умисно заподіюють сильних страждань чи тяжких тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю⁶.

⁵ Римський статут, стаття 7.

⁶ Там само.

Воєнні злочини є порушеннями норм і принципів міжнародного гуманітарного права, тобто порушеннями правил, методів і засобів ведення війни.

Перелік діянь, що становлять воєнні злочини, є досить великим і містить, зокрема, такі діяння:

1. Грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме будь-яке з таких діянь проти осіб або майна, що охороняються згідно з положеннями відповідної Женевської конвенції:
  - a) умисне вбивство;
  - b) катування або нелюдське поводження, зокрема біологічні експерименти;
  - c) умисне заподіяння сильних страждань або тяжких тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю;
  - d) широкомасштабне знищення і привласнення майна, що не викликане військовою необхідністю і вчинене незаконно та безглуздо;
  - e) примушення військовополоненого або іншої особи, що перебуває під захистом, до служби у збройних силах ворожої держави;
  - f) умисне позбавлення військовополоненого або іншої особи, що перебуває під захистом, права на справедливий і звичайний суд;
  - g) незаконна депортація або переміщення чи незаконне позбавлення волі;
  - h) взяття заручників;
2. Інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах у встановлених межах міжнародного права, а саме будь-яке з таких діянь:
  - a) умисне спрямування нападів на цивільне населення як таке або на окремих цивільних осіб, що не беруть безпосередньої участі у воєнних діях;
  - b) умисне спрямування нападів на цивільні об'єкти, тобто об'єкти, що не є військовими цілями;
  - c) умисне спрямування нападів на персонал, об'єкти, матеріали, підрозділи або транспортні засоби, задіяні в наданні гуманітарної допомоги чи в місії з підтримання миру відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, доки вони мають право на захист, яким користуються цивільні особи або цивільні об'єкти згідно з міжнародним правом збройних конфліктів;
  - d) умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад призведе до випадкової загибелі чи поранення цивільних осіб або заподіє шкоди цивільним об'єктам чи масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка буде явно надмірною порівняно з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою;
  - e) напад на незахищені й такі, що не є військовими цілями, міста, села, помешкання або будівлі чи їх обстріл із застосуванням будь-яких засобів;
  - f) вбивство або поранення комбатанта, який, склавши зброю чи не маючи більше засобів захисту, беззастережно здався;
  - g) неналежне використання прапора парламентаря, прапора чи військових знаків розрізнення та форми ворога або Організації Об'єднаних Націй, а також розпізнавальних емблем, встановлених Женевськими конвенціями, наслідком чого є смерть або заподіяння особі серйозних ушкоджень;

- h) переміщення, прямо чи опосередковано, окупаційною державою частини її власного цивільного населення на окуповану нею територію чи депортація або переміщення всього або частини населення окупованої території у межах чи за межі цієї території;
- i) умисне спрямування нападів на будівлі, призначені для релігійних, освітніх, мистецьких, наукових чи благодійних цілей, на історичні пам'ятники, госпіталі та місця зосередження хворих і поранених за умови, що вони не є військовими цілями;
- j) заповідання особам, які перебувають під владою ворожої сторони, фізичного каліцтва або здійснення над ними медичних чи наукових експериментів будь-якого характеру, які не обґрунтовані необхідністю медичного, стоматологічного або лікарняного лікування відповідної особи і здійснюються не в її інтересах та які призводять до смерті або серйозно загрожують здоров'ю такої особи чи осіб;
- k) віроломне вбивство або поранення осіб, що належать до ворожої нації чи армії;
- l) заява про те, що помилювання не буде;
- m) знищення або захоплення майна ворога, крім випадків, коли таке знищення або захоплення настійно вимагаються військовою необхідністю;
- n) оголошення скасованими, призупиненими або недопустимими в суді прав і позовів громадян ворожої сторони;
- o) примушення громадян ворожої сторони до участі у воєнних діях проти їхньої власної країни, навіть якщо вони перебували на службі воюючої сторони до початку війни;
- p) розграбування міста або населеного пункту, навіть якщо його захоплено штурмом;
- q) застосування отрути або хімічної зброї;
- r) застосування задушливих, отруйних або інших газів та всіх аналогічних рідин, матеріалів чи засобів;
- s) застосування куль, що легко розгортаються або сплющуються в тілі людини, таких як кулі з твердою оболонкою, яка не повністю покриває осердя або має надрізи;
- t) застосування зброї, боєприпасів і матеріалів, а також методів ведення війни такого характеру, які спричиняють надмірні ушкодження чи непотрібні страждання або які за своєю суттю є невибірковими в порушення норм міжнародного права збройних конфліктів, за умови, що така зброя, такі боєприпаси і матеріали та методи ведення війни є предметом всеохоплюючої заборони і включені до додатка до Римського статуту шляхом внесення поправки згідно з відповідними положеннями, викладеними у ст.ст. 121 і 123 цього Статуту;
- u) посягання на людську гідність, зокрема образливе і принизливе поведіння;
- v) зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, як вона визначена в п. 2(f) ст. 7 Римського статуту, примусова стерилізація чи будь-яка інша форма сексуального насильства, що також становить грубе порушення Женевських конвенцій;
- w) використання присутності цивільної особи або іншої особи, яка перебуває під захистом, для захисту певних пунктів, районів або збройних сил від військових операцій;

- х) умисне спрямування нападів на будівлі, матеріали, медичні установи й транспортні засоби, а також на персонал, що використовує згідно з міжнародним правом розпізнавальні емблеми, передбачені Женевськими конвенціями;
- у) умисне використання голодування цивільного населення як методу ведення війни шляхом позбавлення його предметів, необхідних для виживання, зокрема умисне створення перешкод для надання допомоги, як це передбачено відповідно до Женевських конвенцій;
- з) набір або вербування дітей віком до 15 років до складу національних збройних сил або використання їх для активної участі в бойових діях⁷.

Злочин агресії означає «планування, підготовку, ініціювання або виконання особою, яка фактично має можливість здійснювати контроль над політичними або воєнними діями держави чи керувати ними, акту агресії, що за своїм характером, серйозністю та масштабами є явним порушенням Статуту Організації Об'єднаних Націй [...] «Акт агресії» означає застосування державою збройної сили проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності іншої держави, або будь-яким іншим способом, несумісним зі Статутом Організації Об'єднаних Націй»⁸.

До діянь, що становлять злочин агресії, належать, зокрема, такі:

- а) вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави чи будь-яка військова окупація, хоч би якою тимчасовою вона не була, що є результатом такого вторгнення або нападу, чи будь-яка анексія із застосуванням сили території іншої держави або її частини;
- б) бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави;
- в) блокада портів або узбережжя держави збройними силами іншої держави;
- г) напад збройних сил держави на сухопутні, морські або повітряні сили чи морський і повітряний флот іншої держави;
- д) використання збройних сил однієї держави, які перебувають на території іншої держави за згодою приймаючої держави, всупереч умовам, передбаченим в угоді, або будь-яке продовження їх присутності на такій території після закінчення дії угоди;
- е) дії держави, що полягають у наданні своєї території, яку вона надала в розпорядження іншої держави, для використання цією іншою державою для вчинення акту агресії проти третьої держави;
- ж) надсилання державою, яка надає свою територію в розпорядження іншої держави, військової техніки, зброї або інших засобів ураження;
- з) заслання державою або від імені держави озброєних банд, груп, нерегулярних формувань або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, що є настільки серйозними, що прирівнюються до перелічених вище актів, або її істотна участь у них⁹.

Із закріплених у Римському статуті визначень і складу міжнародних злочинів можна простежити, що ці категорії є самостійними та незалежними одна від одної. **Не може йтися про ієрархію** чи першість певної категорії. Проте варто зазначити, що у наукових колах з самого

⁷ Римський статут, стаття 7.

⁸ Римський статут, стаття 8.

⁹ Там само.

моменту пропозиції закріплення категорії «злочин геноциду» й досі ведуться дискусії щодо подібності та відмінностей цієї категорії до «злочинів проти людяності». Ці дискусії ґрунтуються на аргументах, що обидві категорії стосуються найсерйозніших порушень прав людини, а тому вони повинні бути зведені в одну категорію. Також досить часто прихильники такого підходу посилаються на той факт, що злочин геноциду, яким його запропонував засновник поняття Рафаель Лемкін, стосується лише Голокосту, а всі сучасні випадки геноциду не досягають того рівня кількості жертв, який був під час Голокосту, і тому вони є не геноцидом, а радше злочинами проти людяності. Але такий підхід неодноразово спростовували науковці та експерти в питанні злочину геноциду. Центральним контраргументом є те, що Голокост був феноменом Другої світової війни, який вразив своєю жорстокістю та кількістю жертв, але злочин геноциду не означає, що для знищення певної групи необхідно знищити всю групу або що кількість жертв має вимірюватися у мільйонах, аби діяння були кваліфіковані як злочин геноциду¹⁰. Тому на підтримку цього аргументу експерти звертаються до положень Конвенції про геноцид, де передбачено зобов'язання всіх держав-учасниць запобігати вчиненню злочину геноциду. Це положення вказує на те, що кількість жертв не лише не має бути такою, як кількість жертв Голокосту, а й на те, що за можливості держави повинні запобігти вчиненню злочину та знищенню членів певної групи, зводячи кількість жертв до мінімуму.

У випадку України потрібно розглядати всі чотири категорії міжнародних злочинів, проте критично важливим моментом є просування питання визнання, розслідування та кваліфікації злочинів росії проти України геноцидом.

Ця важливість пояснюється тим, що в контексті категорій «воєнні злочини» та «злочини проти людяності» їх розслідуванням і кваліфікацією буде займатися Міжнародний кримінальний суд. Щодо злочину агресії, то наразі цим питанням активно займається українська експертна група, яка працює над створенням спеціального міжнародного кримінального трибуналу для розслідування злочину агресії. Отже, три з чотирьох категорій будуть покриті міжнародними судовими установами, і є цілком ймовірні шанси на відновлення справедливості та притягнення до відповідальності злочинців. Однак злочин геноциду не має потенційного механізму для його розгляду чи кваліфікації, оскільки в межах Міжнародного кримінального суду не було винесено жодного вироку за звинуваченням у скоєнні злочину геноциду. Кожна справа за обвинуваченням у геноциді була або перекваліфікована Міжнародним кримінальним судом у «злочини проти людяності», або закрита. Окрім цього, спеціальний трибунал, над яким працює українська експертна група, передбачає лише юрисдикцію щодо злочину агресії, залишаючи геноцид поза нею. Так, наразі є проблема у відсутності дієвого міжнародного механізму, який би мав юрисдикцію та реальну можливість розслідувати і кваліфікувати злочин геноциду в контексті України. Тому **принциповим питанням є те, щоб злочин геноциду не залишився поза межами судового розгляду.**

Важливість цього питання полягає у тому, що злочин геноциду – **це єдина категорія міжнародних злочинів**, яка вказує на **спеціальний намір** держави-агресора **знищити цілком або**

¹⁰ У розділі «Злочин геноциду» буде детально розглянуто питання кількісного критерію у контексті злочину геноциду та практики міжнародних судових установ щодо встановлення кількісної межі для визнання злочинів такими, що становлять злочин геноциду.

повністю певну групу. У випадку українського кейсу це ключовий момент, адже воєнні злочини та злочини проти людяності вказують лише на порушення гуманітарного права та прав людини у контексті міжнародного збройного конфлікту, тоді як злочин геноциду вказує на спеціальний намір знищити групу – українців, а також і тривалість, систематичність, спланованість, масштабність і системність злочинів росії проти України. Отже, кваліфікація та доведення вчинення росією трьох категорій міжнародних злочинів, окрім геноциду, є важливими для притягнення злочинців до відповідальності за всі злочини, вчинені у контексті міжнародного збройного конфлікту. Доведення злочину геноциду проілюструє, що всі ці категорії міжнародних злочинів були вчинені через головну мету росії – знищити українців.

Однією з перешкод на шляху кваліфікації злочинів росії проти України геноцидом є **факт недостатнього документування** діянь, що можуть становити злочин геноциду, недостатній збір доказів, опитувань свідків, відсутність спеціальних баз даних тощо.

Окрім проблеми невизнання міжнародною спільнотою факту вчинення росією злочину геноциду проти України, мають місце **проблеми та перешкоди на національному рівні.** Так, об'єктивною перешкодою для кваліфікації діянь росії злочином геноциду, ефективного розслідування справ та документації всіх доказів є наявність **суттєвих прогалин у національному законодавстві.** Через застарілість норм кримінального та кримінально-процесуального права, які не відповідають нормам і принципам міжнародного права (міжнародного гуманітарного та кримінального права), органам державної влади складно кваліфікувати й розслідувати злочини росії проти України у контексті міжнародних злочинів.

Зрештою, нагальною проблемою є **розбіжність між нормами на папері та їх застосуванням на практиці.** У цьому контексті серйозним викликом є недостатній рівень знань у галузі міжнародного права (міжнародного гуманітарного та кримінального права, міжнародного захисту прав людини) серед працівників органів прокуратури, правоохоронних органів та органів судової влади. Через брак знань працівники згаданих органів не можуть ефективно та швидко розслідувати і розглядати справи про злочини росії в межах категорій міжнародних злочинів, що уповільнює весь процес правосуддя й ускладнює кваліфікацію злочинів як воєнних чи злочину геноциду.

Втім, окрім зазначених проблем, є і більш поверхневі недоліки, наприклад, **некоректне використання термінології,** що розмиває поняття і сприйняття широкого загалу й призводить до неправильного використання термінології міжнародного права. Журналісти й окремі юристи і досі використовують термін «злочини проти людства», що не відповідає англomовній термінології та не має нічого спільного із категорією міжнародних злочинів, закріплених у Римському статуті та статутах міжнародних кримінальних трибуналів ad hoc.

Так, є дві проблеми у контексті термінології: 1) неправильний переклад міжнародно-правових актів, що призводить до використання некоректної термінології; 2) неправильне вживання терміну загалом через незнання специфіки міжнародно-правової термінології¹¹.

¹¹ Див. додаток 1 (Злочини проти людяності чи проти людства?).

Для українських учених і законодавців більш прийнятним і частішим є згадування злочину геноциду, термін якого також використовується доволі фрагментарно та несистематично щодо злочинів росії проти України. Так, у заголовках статей та у зверненнях політиків можна нерідко зустріти: «геноцид у Бучі»¹², «геноцид в Ірпені»¹³, «геноцид Маріуполя»¹⁴ тощо. Особливо нагальним питанням є аналіз доцільності використання терміну «злочин геноциду» щодо трагедій і злочинів, вчинених російськими збройними силами проти Українського народу. Так, ініціатива Т4Р (Трибунал для Путіна) презентувала юридичне обґрунтування підготовки та направлення подання до Міжнародного кримінального суду щодо «геноциду Маріуполя»¹⁵. У цьому контексті варто звернутися до історичного перебігу конфлікту інтересів, ідеологій та влади між Україною та росією до 2014 року та під час десятирічної війни, що розпочалася 2014 року. Адже лише при системному підході та аналізі подій, наміру держави-агресора, мотиву, стратегії та тривалості підготовки і втілення плану можна судити про ймовірність кваліфікації злочинів росії злочином геноциду. Цей аналіз буде здійснено у подальших розділах із докладним розглядом кожного елемента.

Особливість злочину геноциду як категорії міжнародних злочинів полягає у тому, що він є комплексною категорією, що потребує дуже високого рівня доказової бази, щоб бути визнаним як такий, що становить геноцид. Окрім цього, за всю історію існування Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 9 грудня 1948 року, далі – Конвенція) та міжнародних судових установ кількість успішних справ про визнання злочинів, скоєних під час міжнародних і неміжнародних збройних конфліктів, є незначною. Так, до судових установ, які прийняли рішення за статтею злочину геноциду, належать Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди (далі – МКТР), Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії (далі – МКТЮ) та Європейський суд з прав людини (у контексті індивідуальних заяв, далі – ЄСПЛ). Водночас варто зазначити, що Міжнародний кримінальний суд (далі – МКС) жодного разу не відкрив справу за статтею злочину геноциду, перекваліфікуючи кожен таку справу в злочини проти людяності, аргументуючи це тим, що для доведення вчинення злочину геноциду необхідна серйозна доказова база, яку важко забезпечити. Міжнародний Суд ООН (далі – МС ООН) розглядав справи лише щодо тлумачення Конвенції, даючи роз'яснення чи ширше тлумачення певних її положень.

¹² Приклад фрагментарного вживання медіа та представниками органів державної влади терміну «злочин геноциду» в контексті злочинів, вчинених російськими збройними силами у Бучі: 1) «Воєнні злочини і геноцид в Бучі вимагають додаткових санкцій проти Росії»: світ реагує на масові вбивства цивільних в Бучі»; 2) «За геноцид у Бучі світ має бойкотувати все, пов'язане з країною-територистом, – Мінкульт»; 3) «Business Insider: в Бучі Росія скоїла геноцид і ніщо інше». Хоча текст самої статті та позиція експерта (Юджина Фінкела), яка висвітлюється в ньому, розкривають проблематику намірів росії та можливості кваліфікації її дій загалом як злочин геноциду, заголовок статті містить фрагментарне застосування терміну «геноцид»; 4) «Покарати кожного за геноцид у Бучі, Ірпені та Гостомелі». Ще один приклад обмеження злочину геноциду до окремих населених пунктів України; 5) «Масове вбивство невинних», «Гірше, ніж ІДІЛ»: 10 обкладинок світових медіа про геноцид у Бучі»; 6) «Докази геноциду. У Бучі виявили десятки тіл людей, закатованих і вбитих російськими окупантами».

¹³ Приклад фрагментарного вживання медіа терміну «злочин геноциду» в контексті злочинів, вчинених російськими збройними силами в Ірпені: «Буча, Ірпінь, Бородянка – символи російського геноциду українського народу: жителі поділилися спогадами».

¹⁴ Приклад фрагментарного вживання медіа терміну «злочин геноциду» в контексті злочинів, вчинених російськими збройними силами в Маріуполі: 1) ««Це був дійсно геноцид»: в Україні документують злочини РФ в Маріуполі для окремого подання у Гаагу»; 2) «Геноцид людей у Маріуполі відбувся у трьох формах кримінальних діянь російських загарбників». У цій статті не лише наявне фрагментарне використання терміну «злочин геноциду», а і йдеться про намір зробити подання до МКС щодо злочину геноциду, вчиненого російськими збройними силами проти мешканців Маріуполя. Доцільність такого підходу буде проаналізована у розділі про злочин геноциду; 3) «Геноцид у Маріуполі: правозахисники підготували подання до Міжнародного кримінального суду»; 4) «Презентація «Геноцид у Маріуполі. Юридичне обґрунтування міжнародного злочину».

¹⁵ Презентація «Геноцид у Маріуполі. Юридичне обґрунтування міжнародного злочину».

Варто зазначити, що від самого початку війни Верховна Рада України миттєво відреагувала на події та прийняла Заяву щодо вчинення злочину геноциду росією проти України. Окрім цього, була здійснена ще низка кроків у сфері підготовки та прийняття законодавчих актів і звернень, проте наразі ця діяльність є недостатньою для досягнення бажаного результату.

Однією з головних перешкод на шляху до визнання сукупності злочинів проти України злочином геноциду є політичний аспект питання. Доволі часто відбувається посилення на вже сформовані й усталені в міжнародній практиці позиції та думки лідерів іноземних держав і високопосадовців міжнародних організацій. Проте ключовим залишається питання, наскільки важливою є політична складова та чи варто робити її еквівалентною правовій складовій.

Головною проблемою у цьому контексті є розгляд кваліфікації злочинів геноцидом тільки з політичного погляду, що ґрунтується на національних інтересах і політичній позиції іноземних урядів. Відповідно постає питання, чи готові вони відійти від усталеного підходу, за яким злочин геноциду є надто серйозним і тяжким міжнародним злочиним, що потребує надмірної доказової бази.

Окрім цього, політична складова питання полягає у двох факторах:

1. Рівні пов'язаності уряду іноземної держави з державою-агресором і державою-жертвою.
2. Колишні держави-колонізатори мають особливий страх щодо публічного обговорення та кваліфікації злочинів злочиним геноциду (такий підхід обґрунтовується ризиком притягнення їх самих до відповідальності за ті порушення прав людини та, в окремих випадках, злочини геноциду, які вони вчиняли проти корінного населення та своїх колоній)¹⁶.

Загалом політична складова є важливим аспектом у контексті визнання та кваліфікації злочинів як міжнародних, оскільки на міжнародній арені є досить дієвим принцип доміно, тобто коли впливові гравці приймають рішення, а інші держави слідуєть за ними.

Проте варто враховувати, що кваліфікація злочинів здійснюється міжнародними судовими установами у правовій площині, згідно з буквою закону. Відповідно для ефективного притягнення держави-агресора до відповідальності та кваліфікації злочинів міжнародна спільнота й міжнародні судові установи мають зосередити свою увагу винятково на правовій складовій питання. З цією метою необхідно розглянути всі докази та дослідити історію конфлікту,

¹⁶ Як приклад супротиву держави проти ретроактивності Конвенції чи будь-яких згадок у контексті злочину геноциду див. статтю Behind Canada's Decades-Long Scheme To Avoid Genocide Punishment про те, як Канада намагається уникнути відповідальності та стерти зв'язок між собою та геноцидом, вчиненим проти її корінного населення.

зокрема його послідовність, тривалість, систематичність, тактику, спланованість і спеціальний мотив.

Однак наразі типовою відповіддю чільних представників системи міжнародного правосуддя є суха констатація «недостатньо доказів для встановлення факту вчинення злочину геноциду» та висловлювання «глибокого занепокоєння», попри яке на міжнародній арені продовжують говорити лише про військові злочини.

Отже, для юридично правильної кваліфікації злочинів та ефективного притягнення держави-агресора до відповідальності необхідно зосередитися на двох аспектах:

1. Діяльності Парламенту України щодо:
  - 1.1. Розробки та прийняття необхідних нормативно-правових актів, зокрема внесення змін до чинних нормативно-правових актів, для приведення їх у відповідність до реалій міжнародного збройного конфлікту і стандартів міжнародного права;
  - 1.2. Нормативно-правового забезпечення процедури підготовки та подання відповідних позовів до міжнародних судових установ і формування чіткої вимоги щодо створення міжнародного кримінального трибуналу ad hoc за зразком МКТР та МКТЮ.
2. Зовнішньополітичній діяльності та публічній дипломатії для:
  - 2.1. Ширшого висвітлення контексту та історії міжнародного збройного конфлікту між росією та Україною;
  - 2.2. Інформування урядів і громадян іноземних держав про масштаби та наслідки вчинених росією злочинів проти Українського народу, а також загроз продовження таких діянь у майбутньому.

Для цього варто розглянути категорії міжнародних злочинів, про які йдеться у цьому тексті, щоб чітко розуміти значення та різницю між кожною з них. Саме різниця між цими категоріями відіграє вирішальну роль у тому, як саме та за яким критерієм Україна має подавати позови до міжнародних судових установ.

З огляду на викладене вище ключовими питаннями цього дослідження є: «Чи відповідають норми національного законодавства нормам і принципам міжнародного права в частині міжнародних злочинів: воєнних злочинів і геноциду?» та «Як юридично обґрунтувати кваліфікацію злочинів росії проти України злочином геноциду?».

Окрім цього, буде здійснено аналіз того, чи дозволяють рамки національного законодавства забезпечити кваліфікацію злочинів росії проти України під час повномасштабного вторгнення як злочин геноциду і які зміни необхідно внести у національне законодавство.

Метою аналізу є:

- 1) встановлення прогалин у національному законодавстві, розгляд необхідних кроків і заходів з боку Парламенту України для усунення прогалин (що полегшить роботу національних судових органів, органів прокуратури та поліції в частині розслідування, розгляду та кваліфікації злочинів росії відповідно до норм міжнародного права);
- 2) визначення потенційних стратегій для ефективної кваліфікації злочинів росії проти України в межах міжнародних злочинів;
- 3) визначення міжнародних судових установ, які є найбільш ефективними платформами для розслідування та кваліфікації злочинів росії проти України та розгляду справ;
- 4) встановлення головних перешкод на національному та міжнародному рівнях для кваліфікації злочинів росії проти України як злочину геноциду та воєнних злочинів.

Методологія дослідження ґрунтується на аналізі міжнародно-правових документів (конвенцій, статутів), практики міжнародних судових установ у частині кейсів злочину геноциду та звітів міжнародних організацій і міжнародних неурядових організацій, що надають комплексний аналіз злочинів, вчинених росією в Україні.

Аналіз цих джерел здійснюється для:

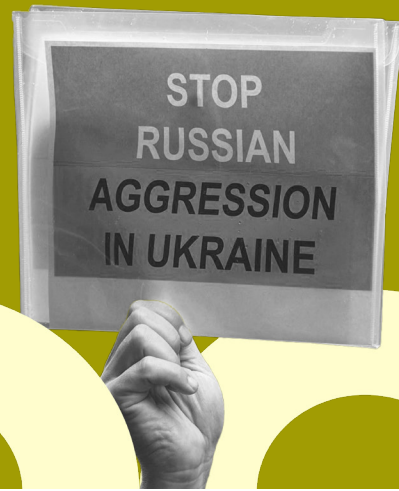
- 1) порівняння українського законодавства на предмет його відповідності нормам міжнародного права (це порівняння здійснюється для встановлення прогалин національного законодавства, які стають на перешкоді ефективного розслідування та кваліфікації злочинів росії);
- 2) порівняння наявної практики міжнародних судових установ у частині тлумачення та застосування положень Конвенції про геноцид до конкретних кейсів (наприкладі трибуналів щодо Руанди та колишньої Югославії) із поточним кейсом України (для детального аналізу судової практики за кожним пунктом ст.ст. 2–3 Конвенції та встановлення того, чи відповідає ситуація і злочини, скоєні росією в Україні, судовій практиці);
- 3) встановлення ключових позицій та аргументів міжнародних організацій та установ у частині визнання злочинів росії в Україні злочином геноциду.

Дослідження враховує такі змінні, як:

- 1) тривалість міжнародного збройного конфлікту (оскільки він ще не закінчився, є численна кількість змінних, що можуть вплинути на перебіг подій: кількість жертв, масштаби завданої шкоди тощо);
- 2) відсутність консенсусу в питанні визнання злочину геноциду, що вчиняється проти українців, що може викликати дискусію щодо доцільності кваліфікації злочинів росії проти України злочином геноциду.

Розділ 1

Воєнні злочини: реалії та виклики

1.1. Закріплення воєнних злочинів у міжнародно-правових актах

Згідно зі ст. 8 Римського статуту МКС, воєнними злочинами є:

- a) грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме будь-яке з таких діянь проти осіб або майна, що охороняються згідно з положеннями відповідної Женевської конвенції;
- b) інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах у встановлених межах міжнародного права;
- c) у разі збройного конфлікту неміжнародного характеру грубі порушення ст. 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме: будь-яке з таких діянь, вчинених щодо осіб, які не беруть активної участі у бойових діях, зокрема військовослужбовців, що склали зброю, та осіб, виведених зі строю в результаті хвороби, поранень, тримання під вартою чи з будь-якої іншої причини;
- d) пункт 2(c) застосовується до збройних конфліктів неміжнародного характеру, а отже, не застосовується до випадків порушення внутрішнього порядку та виникнення напруженості, таких як заворушення, окремі й спорадичні акти насильства та інші акти подібного характеру;
- e) інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються у збройних конфліктах;
- f) пункт 2(e) застосовується до збройних конфліктів неміжнародного характеру, а отже, не застосовується до випадків порушення внутрішнього порядку та виникнення напруженості, таких як заворушення, окремі й спорадичні акти насильства та інші акти подібного характеру. Він застосовується до збройних конфліктів, що мають місце на території держави, коли відбувається тривалий збройний конфлікт між урядовими органами влади та організованими збройними групами або між такими групами¹⁷.

¹⁷ Римський статут, стаття 8.

Наведена стаття Римського статуту є зразком того, як воєнні злочини повинні бути закріплені у національному законодавстві. Фактично ця стаття є стандартом, закріпленим на міжнародному рівні. Однак в українському законодавстві є чимало прогалин у закріпленні цієї категорії, що призводить до невідповідності нормам міжнародного права, що буде проаналізовано у наступних підрозділах.

Фактично воєнні злочини є порушенням норм міжнародного гуманітарного права, що раніше мало назву *jus in bello* (право війни), тобто порушенням правил і законів ведення війни як у контексті міжнародного збройного конфлікту, так і неміжнародного збройного конфлікту¹⁸.

Окрім Римського статуту, воєнні злочини детально закріплюються у Женевських конвенціях, а саме:

- 1) Женевській конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях;
- 2) Женевській конвенції про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі;
- 3) Женевській конвенції про поводження з військовополоненими;
- 4) Женевській конвенції про захист цивільного населення під час війни.

Також воєнні злочини закріплюються у трьох додаткових протоколах:

- 1) Додатковому протоколі до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів;
- 2) Додатковому протоколі до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру;
- 3) Додатковому протоколі до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми.

Особливість Женевських конвенцій полягає у тому, що їх ратифікувала рекордна, за мірками міжнародного права, кількість держав. Так, ці конвенції ратифікували 196 держав. Водночас у протоколів дещо нижчий рівень ратифікації державами: 174, 169 і 79 ратифікацій відповідно.

Незалежно від того, чи ратифікувала держава будь-яку з конвенцій, норми, закріплені у цих документах, у будь-якому разі будуть для неї обов'язковими, оскільки всі положення конвенцій є нормами **міжнародного звичаєвого права**. Тобто, порушення будь-якої норми, закріпленої у конвенціях, призведе до порушення норм міжнародного гуманітарного права, адже більшість держав світу визнали норми, закріплені у цих конвенціях, обов'язковими для себе і такими, що застосовуються більшістю держав протягом тривалого часу. Тож держави діють відповідно до норм міжнародного гуманітарного права навіть без ратифікації конвенцій.

Гаазькі конвенції 1899 і 1907 років закріпили методи і засоби ведення війни, встановлюючи перелік заборонених засобів ведення війни (наприклад, заборонені види зброї) та вперше надаючи визначення правовому режиму військового полону, військової окупації і форм припинення воєнних дій (капітуляція, перемир'я), поняттю нейтралітету під час війни тощо¹⁹.

¹⁸ Аналітичний матеріал United States Institute of Peace щодо злочину геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів.

¹⁹ Енциклопедія сучасної України. Гаазькі конвенції про закони та звичаї війни 1899 і 1907 років.

Так, **міжнародне гуманітарне право** у контексті воєнних злочинів є диспозицією, яка закріплює правила та норми поведінки сторін під час збройного конфлікту, вказуючи допустиму та заборонену поведінку. А **міжнародне кримінальне право** відіграє роль санкції, встановлюючи покарання та формат відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права. Отже, категорія воєнних злочинів перебуває на перетині трьох галузей міжнародного права: міжнародного гуманітарного права (у частині правил і норм поведінки сторін збройного конфлікту), міжнародного кримінального права (у частині встановлення покарання), міжнародного захисту прав людини (у частині порушення прав людини у контексті збройного конфлікту: прав цивільного населення, полонених тощо).

Окрім цього, варто розрізнати два ключових моменти:

1. Міжнародне гуманітарне право регулює злочини, що вчиняються проти двох категорій осіб: **цивільного населення** та **комбатантів** (осіб, які беруть безпосередню участь у збройному конфлікті). Отже, воєнні злочини можуть учинятися проти двох різних категорій осіб, що передбачає різний вид і міру відповідальності.
2. Злочини, які вчиняються у контексті збройного конфлікту, можуть кваліфікуватися як воєнні, якщо вони вчиняються: на порушення встановлених і дозволених засобів та методів війни. Так, відповідно до Практичного гідю з міжнародного гуманітарного права, підготовленого організацією «Лікарі без кордонів», до **засобів ведення війни** відносять зброю та системи озброєння, що використовуються під час воєнних дій. До **методів ведення війни** належать тактики і стратегії, що застосовуються проти ворога під час збройного конфлікту²⁰.

Норми щодо **допустимих засобів і методів війни** порушуються під час міжнародного збройного конфлікту через безпосереднє недотримання норм міжнародного права, яке підсилюється дисбалансом сил сторін конфлікту²¹. Якщо одна зі сторін конфлікту має більший потенціал (збройний, потужності, людський, технологічний чи стратегічний), то цілком імовірно, що ця сторона буде порушувати норми щодо засобів і методів ведення війни. Чим більший між сторонами дисбаланс сил, тим більша ймовірність, що сильніша сторона буде порушувати норми щодо допустимих засобів і методів війни, оскільки у неї в руках більше влади та сили і більше впевненості у безкарності. При порушенні цих норм, зокрема, порушуються такі принципи міжнародного гуманітарного права, як: пропорційності, розрізнення та військової необхідності.

Так, **принцип пропорційності** передбачає, що сила, застосовна проти ворога, має бути пропорційною загрозі, яку він становить, а військова перевага, отримана від застосування сили, повинна значно перевищувати шкоду, завдану цивільному населенню. **Принцип розрізнення** передбачає, що при застосуванні сили однією стороною проти іншої повинна враховуватися різниця між військовими та цивільними об'єктами, а також між цивільним населенням і комбатантами²². Зрештою, **принцип військової необхідності** передбачає застосування сили лише по військових цілях, які становлять безпосередню загрозу чи небезпеку²³.

²⁰ The Practical Guide to Humanitarian Law. Methods (and Means) of Warfare.

²¹ Там само.

²² МГП: як працює принцип розрізнення // Юридична Газета.

²³ Принципи війни за міжнародним гуманітарним правом // Право в умовах війни.

Ключовим моментом воєнних злочинів як категорії міжнародних злочинів є часові межі. Так, воєнні злочини мають місце лише у площині міжнародного чи неміжнародного збройного конфлікту з його початку до кінця, фактично встановлюючи обмеження на те, які дії та злочини можуть кваліфікуватися як воєнні злочини. Винятком можуть бути окремі випадки, як-то злочини, що вчиняються проти полонених, оскільки вони можуть тривати і після офіційного закінчення збройного конфлікту.

Отже, у випадку кваліфікації злочинів, вчинених росією проти України, воєнними злочинами вони будуть обмежені часовим періодом міжнародного збройного конфлікту між двома державами без урахування будь-яких інших історичних подій і злочинів, вчинених проти України.

Такий підхід пояснюється принципом неретроактивності кримінального права, який означає, що кримінальне право не застосовується до подій, які відбулися до прийняття відповідного закону, що передбачає покарання за вчинення певних дій чи бездіяльність.

З огляду на короткий виклад змісту й ознак воєнних злочинів як категорії міжнародних злочинів можна вважати, що їх відносно легко кваліфікувати як такі, оскільки:

- 1) вони скоюються сторонами у контексті міжнародного збройного конфлікту (росією проти України під час повномасштабної війни);
- 2) вони мають чіткі критерії та вимоги для того, щоб бути визнаними цією категорією злочинів, отже, це спрощує завдання щодо документування та збору доказів скоєння воєнних злочинів;
- 3) поріг доказової бази є значно нижчим, ніж у злочину геноциду;
- 4) відсутній критерій спеціального наміру, тривалості (continuity) злочину тощо;
- 5) воєнні злочини є більш очевидною та менш заполітизованою категорією.

1.2. Діяльність і позиція міжнародних установ та органів

Питанням збору доказів і кваліфікації злочинів росії проти України як воєнних злочинів займаються дві окремі міжнародні установи, а саме: Незалежна міжнародна комісія з розслідування порушень в Україні (далі – Комісія), що була створена Радою ООН з прав людини 4 березня 2022 року, та Прокурор МКС, який 2 березня 2022 року розпочав розслідування щодо тяжких злочинів росії проти України²⁴.

²⁴ Delivering Justice for War Crimes in Ukraine // Human Rights Watch.

Мандат Комісії, згідно з резолюцією 49/1, передбачає такі повноваження:

- 1) розслідувати усі ймовірні порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права, а також інші злочини у контексті агресії росії проти України та встановлювати факти, обставини і першопричини таких порушень;
- 2) збирати, консолідувати й аналізувати докази таких порушень, враховуючи систематичний збір та зберігання інформації, документів і доказів;
- 3) документувати й підтверджувати релевантну інформацію та докази, зокрема шляхом виїзду на місця подій і співпраці із судовими чи іншими установами;
- 4) за можливості ідентифікувати осіб, винних у скоєнні злочинів, що порушують права людини чи міжнародне гуманітарне право;
- 5) надавати рекомендації, зокрема щодо вжиття необхідних заходів для притягнення осіб, що скоїли злочини, до відповідальності²⁵.

Хоча мандат Комісії мав закінчитися у 2023 році, через рік після її створення, завдяки прийняттю резолюції 52/32 його дію було продовжено ще на один рік.

Перший звіт для Генеральної Асамблеї ООН Комісія опублікувала 18 жовтня 2022 року, у якому описала зібрану інформацію та докази за період з лютого до березня 2022 року. Цей звіт ґрунтувався на подіях, що відбулися у чотирьох областях: Київській, Чернігівській, Харківській і Сумській. Головним внеском звіту став висновок, що росія скоїла воєнні злочини, масові порушення прав людини та порушення міжнародного гуманітарного права проти України²⁶.

Сам звіт висвітлює такі питання, як мандат Комісії, її співпрацю з органами державної влади України й іншими структурами ООН та історії конфлікту. Також Комісія описує різні категорії злочинів росії проти України, які становлять порушення міжнародного гуманітарного права та відповідно є воєнними злочинами.

По-перше, Комісія звертає увагу на **невибіркове використання вибухової зброї** (касетних боєприпасів, некерованих ракет і авіаударів) росією у густонаселених районах, що призвело до загибелі та поранень великої кількості цивільного населення та пошкодження і знищення значної кількості об'єктів цивільної інфраструктури. Комісія наголосила, що такі атаки є порушенням принципу розрізнення та пропорційності, оскільки ціллю стає цивільне населення, а наслідки мають завеликі масштаби, адже знищуються житлові будівлі, школи та лікарні.

По-друге, Комісія задокументувала випадки, коли **російські збройні сили стріляли в цивільне населення, яке намагалося евакуюватися**, та застосовували свою силу у спосіб, що був прямою загрозою для цивільного населення на порушення норм міжнародного гуманітарного права.

²⁵ Independent International Commission of Inquiry on Ukraine // United Nations Human Rights Council.

²⁶ A/77/533: Independent International Commission of Inquiry on Ukraine – Note by the Secretary-General.

По-третє, Комісія задокументувала випадки масових страт, незаконного ув'язнення, катувань, жорстокого поводження, зґвалтувань та інших видів сексуального насильства (жертвами яких стали навіть діти), скоєного російськими збройними силами проти України (у чотирьох зазначених регіонах).

Також були задокументовані випадки незаконного утримання, незаконної депортації на територію росії та зникнення осіб. Окремо Комісія зазначила про негативний і нищівний вплив злочинів росії на українських дітей, які, зазнавши фізичного насилля, катувань, сексуального насильства тощо, мають боротися з цими довготривалими психологічними травмами та вчитися жити у нових реаліях. Як підсумок Комісія надала рекомендації щодо подальшої співпраці міжнародних установ і національних органів для вищої ефективності розслідування та запобігання завданню шкоди жертвам і свідкам²⁷.

Другий звіт для Ради ООН з прав людини Комісія опублікувала 16 березня 2023 року. У ньому Комісія зазначила, що вона здійснила вісім поїздок в Україну, відвідала 56 населених пунктів і провела інтерв'ю із українськими біженцями у Грузії та Естонії. Також Комісія наголосила на нищівних наслідках війни для цивільного населення, оскільки, згідно з інформацією, наданою Верховним комісаром ООН з прав людини, за рік загинуло 8006 осіб українського цивільного населення та ще 13 287 осіб було поранено.

Комісія встановила, що росія порушила низку норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного захисту прав людини, і ці порушення у своїй сукупності становлять воєнні злочини.

До задокументованих Комісією воєнних злочинів належать такі:

- 1) умисні вбивства;
- 2) напади на цивільне населення;
- 3) спричинення надмірної кількості випадкових смертей;
- 4) нелюдське поводження;
- 5) незаконне позбавлення волі;
- 6) катування;
- 7) зґвалтування;
- 8) примусові переміщення та депортації дітей²⁸.

Комісія знову задокументувала невибіркове та непропорційне застосування росією вибухової зброї, яка використовувалася для здійснення атак на густонаселені міста і райони. Окремо Комісія зазначила про систематичні напади росії на енергетичну інфраструктуру України та про катування, які можуть становити вже другу категорію міжнародних злочинів – злочини проти людяності²⁹.

²⁷ Перший звіт Комісії.

²⁸ Другий звіт Комісії.

²⁹ Там само.

Фактично своїм другим звітом Комісія підтвердила та повторила всі задокументовані у першому звіті воєнні злочини росії проти України, з тією лише різницею, що вони стали масштабнішими, ще більш систематичними, невивірковими та зрештою переросли ще й у злочини проти людяності.

Також Комісія надала досить широкий перелік рекомендацій обом сторонам конфлікту та росії зокрема. Проте ці рекомендації мають виключно декларативний характер, тому будь-який заклик до агресора дотримуватися норм міжнародного права, поваги до цивільного населення, співпраці з міжнародними органами, звичайно ж, є недієвим і неефективним (прикладом такої неефективності є зірвані домовленості з боку росії щодо надання зеленого коридору для евакуації цивільного населення із прифронтових зон (розстріл автомобілів із цивільним населенням і недопущення представників неурядових та гуманітарних організацій), зірвані угоди щодо експорту зерна (ракетні обстріли порту, що призвели до пошкодження суден) тощо).

Своїм документом про засідання від 29 серпня 2023 року Комісія надала повний звіт на підтвердження та уточнення попереднього звіту для Ради. У ньому наведені деталі та докази вчинених росією проти України злочинів з описом окремих кейсів і докладніше висвітлені питання відповідальності. Окрім цього, Комісія розглянула передісторію повномасштабної війни (від 2014 року) та випадки порушення норм міжнародного гуманітарного права з боку України³⁰.

Третій звіт для Генеральної Асамблеї ООН Комісія опублікувала 20 жовтня 2023 року. У ньому Комісія наголосила на тому, що війна триває вже другий рік і що вона **принносить усе більше жертв серед цивільного населення, які навіть неможливо точно підрахувати.** Також Комісія зазначила, що **знайшла нові докази порушення норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного захисту прав людини, що у своїй сукупності становлять воєнні злочини.** Так, Комісія задокументувала невивіркові напади росії, які призвели до загибелі та поранень цивільного населення та пошкодження і знищення цивільних об'єктів. Окрім цього, як і в попередніх звітах, Комісія встановила, що росія і далі вчиняє такі воєнні злочини: **умисні вбивства, катування, зґвалтування та інші види сексуального насильства, депортацію дітей до росії, незаконне утримання та незаконне позбавлення волі.** У цьому звіті Комісія надає більше деталей, описуючи кейс за кейсом випадки невивіркового та непропорційного застосування вибухової зброї росією і випадки сексуального насильства та супутніх воєнних злочинів, які вчинялися під час таких злочинів³¹.

Окрему увагу Комісія приділила питанню **депортації дітей у росію.** Однак варто зазначити, що ця категорія злочинів описувалася у контексті воєнних злочинів і злочинів проти людяності, не згадуючи про злочин геноциду. Такий підхід є цілком передбачуваним, але водночас і цікавим, оскільки депортація дітей і відлучення їх від батьків є безпосередньою складовою злочину геноциду.

³⁰ Conference room paper of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine.

³¹ Третій звіт Комісії.

Підсумовуючи, необхідно враховувати, що Комісія й надалі веде постійний моніторинг ситуації в Україні, безпосередньо виїжджає на місця подій, проводить інтерв'ю, документує докази вчинення злочинів і надає їм кваліфікацію для встановлення того, яка саме категорія злочинів вчиняється росією проти України.

Комісія докладно задокументувала злочини та зібрала інформацію від свідків і жертв, а також надала свою оцінку подіям і оприлюднила звіти, що є доступними для широкого загалу. Проте слід враховувати той факт, що Комісія не має доступу до території чи інформації зі сторони росії, оскільки остання відмовляється від співпраці, надання матеріалів справ та будь-якої присутності наглядців. Цей фактор є перешкодою для роботи Комісії, адже фактично її звіти є неповними, а реальні оцінки наслідків збройної агресії росії проти України – неточними, а подекуди – далекими від істини. Окрім цього, варто зазначити, що попри детальне документування злочинів, Комісія надає досить узагальнені рекомендації (що проявляються у загальних формулюваннях, як-то: «Комісія рекомендує російській федерації негайно припинити агресію та всі акти насильства, вчинені проти цивільного населення в порушення застосованих міжнародних норм у сфері прав людини та міжнародного гуманітарного права, та припинити застосування катувань, сексуального та гендерного насильства та інших форм жорстокого поводження»³², що є очевидною вимогою до держави-агресора, але не передбачає жодних механізмів для її досягнення), які не тільки не відображають реалій збройного конфлікту, але й не спонукають до будь-якого із ефективних способів його припинення, врегулювання та притягнення до відповідальності винних осіб.

Як зазначалося вище, окрім Комісії, питанням розслідування злочинів росії проти України займається Прокурор МКС. Передусім варто нагадати, що МКС є особливою міжнародною судовою установою, оскільки:

- 1) це єдиний постійно діючий міжнародний кримінальний суд;
- 2) хоча МКС і розглядає спори між державами (як і МС ООН), але в його межах діє принцип індивідуальної відповідальності, тобто відповідальність буде нести не держава, а конкретні особи, які винні у плануванні, реалізації, скоєнні міжнародних злочинів;
- 3) його юрисдикція поширюється виключно на чотири категорії міжнародних злочинів (найтяжчих злочинів проти прав людини), а саме: злочин геноциду, воєнні злочини, злочини проти людяності та злочин агресії (і тільки щодо злочинів, скоєних після 2002 року – з дати набрання чинності Римським статутом, тобто тут діє принцип неретроактивності);
- 4) юрисдикція Суду є досить унікальною, оскільки вона може поширюватися на справи лише у випадках, якщо: а) злочини були скоєні державою-стороною Римського статуту, на території держави-стороны чи на території держави, яка прийняла юрисдикцію Суду; б) відповідно до резолюції, прийнятої на підставі розд. 7 Статуту ООН, справа була передана Прокурору МКС від імені Ради безпеки ООН (далі – РБ ООН);

³² Третій звіт Комісії.

- 5) діє принцип комплементарності, тобто існування МКС не має на меті заміщення національної судової системи, а лише її доповнення (МКС вступає у справу, починаючи розслідування, тільки у випадку, якщо держава відмовляється добросовісно розслідувати справу або не має реальної можливості провести таке розслідування);
- 6) МКС не має у своїй структурі поліції чи органу примусового виконання, тому має тісно співпрацювати з державами та їхніми національними структурами задля того, щоб проводити арешти, затримання, замороження активів та рахунків тощо³³.

З 17 липня 2018 року, згідно з розд. 7 Статуту ООН, РБ ООН може передати Прокурору МКС справу щодо вчинення акту агресії. У випадку вчинення акту агресії справа може передаватися незалежно від того, чи є держава стороною Римського статуту (чи ратифікувала вона його)³⁴.

Україна ратифікувала Римський статут тільки 21 серпня 2024 року, хоча до цього двічі приймала юрисдикцію Суду відповідно до ст. 12(3) Статуту щодо злочинів, які вчинялися на її території. Перша декларація про прийняття юрисдикції Суду стосувалася подій на території України з 21 листопада 2013 року до 22 лютого 2014 року. Друга декларація стосувалася розширення часових меж першої декларації на невизначений період для охоплення всіх злочинів, що вчинялися росією на території України з 20 лютого 2014 року.

Наступним кроком для України стало рішення Прокурора МКС від 28 лютого 2022 року про вжиття необхідних заходів для отримання повноважень для початку розслідування «ситуації» в Україні. Це рішення було продиктоване попереднім висновком на основі попередньої експертизи подій в Україні. Так, 1 березня 2022 року надійшло перше звернення до Суду від імені Республіки Литва щодо ситуації в Україні. Після цього до Суду надійшло спільне звернення від імені групи держав. Загальна кількість держав, які направили звернення до Суду, становить 43.

Вже 2 березня 2022 року завдяки зверненням держав Прокурор МКС відкрив розслідування щодо ситуації в Україні. Так, відповідно до наявної юрисдикції, межі ситуації в Україні охоплюють будь-які минулі чи поточні звинувачення у вчиненні воєнних злочинів, злочинів проти людяності чи злочину геноциду, скоєних на будь-якій частині території України будь-якою особою, починаючи з 21 листопада 2013 року.

Через рік, 17 березня 2023 року, Досудова палата II МКС видала два ордери на арешт: президента російської федерації Володимира Путіна та уповноваженої з прав дитини в РФ Марії Львової-Белової. Рішення про видачу ордерів було продиктовано наявністю достатніх доказів, щоб допускати, що підозрювані несуть безпосередню відповідальність за скоєння воєнного злочину – незаконної депортації населення (дітей) і незаконного трансферу населення (дітей) з окупованих територій України на територію росії.

У своєму щорічному звіті за 2023 рік для Генеральної Асамблеї ООН МКС подав інформацію про видачу двох ордерів на арешт і зазначив, що він продовжує розслідування, будучи активно присутнім в Україні та відповідному регіоні. Проте, окрім цієї інформації, у публічному доступі відсутні будь-які інші дані.

³³ Робота МКС.

³⁴ Там само.

Попри видачу ордерів на арешт, затримання зазначених осіб може розтягнутися в часі на роки або ж і не відбутися взагалі. Ця проблема постала у зв'язку з тим, що МКС не має власного механізму, що дав би можливість затримати й передати Суду злочинця. У частині здійснення арешту МКС покладається на держави-сторони Римського статуту, які мають здійснити арешт Путіна та Львової-Бєлової, якщо виникне така нагода. Однак навіть при бажанні держав-учасниць Статуту співпрацювати і сприяти МКС у арешті зазначених осіб постає питання щодо особистого імунітету Путіна як глави держави. Окрім цього, практично складно здійснити арешт глави держави, доки він знаходиться на території своєї держави, оскільки там діє його імунітет. Якби МКС мав механізм із переслідування та затримання підозрюваних і злочинців, то зміг би здійснити його, попри імунітет глави держави. Однак держави-учасниці Статуту не мають повноважень порушувати імунітет глави іншої держави, тому затримання можливе лише за умови виїзду глави держави на територію іншої держави (окрім цього, виїзд має відбутися на територію держави, що співпрацює з МКС). Отже, оскільки сам МКС не може здійснити арешт, а інші держави можуть не мати можливості чи бажання сприяти в цьому МКС, ордери на арешт можуть залишитися нереалізованим кроком³⁵. Також досить серйозною проблемою в контексті ефективності діяльності МКС є швидкість розгляду справ і досить часта перекаліфікація справ у більш «прості» категорії злочинів.

У зв'язку з цим усе частіше експерти обговорюють питання створення спеціального кримінального трибуналу ad hoc, який мав би юрисдикцію для розгляду всіх чотирьох категорій міжнародних злочинів і був би наділений реальним механізмом для переслідування, затримання, допиту і притягнення до відповідальності.

У контексті створення трибуналу ad hoc важливим моментом є наявність підстав стверджувати, відповідно до позиції Філіпа Сендса, що Карім Хан (Прокурор МКС) та інші судді МКС свідомо блокують як роботу самого Суду, так і процес створення міжнародного кримінального трибуналу ad hoc виключно через власні інтереси та боротьбу за сфери впливу. Під час Міжнародної конференції стосовно спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України, яка відбулася у Лондоні у лютому 2024 року, Філіп Сендс³⁶ зазначив, що фактично МКС блокує ідею створення трибуналу лише через страх втрати влади та впливу своєї інституції, що трибунал перебере на себе певні повноваження, і МКС не матиме тієї влади, яку має зараз.

Проте наразі МКС уже має обмежені повноваження, чи то пак юрисдикцію, оскільки він не може розглядати справу про злочин агресії, вчинений росією, адже вона не ратифікувала Римський статут. Саме тому МКС видав ордери на арешт за звинуваченням у незаконній депортації та незаконному перевезенні дітей з України на територію росії³⁷.

³⁵ Putin's Arrest Warrant, Immunity and the International Criminal Court // Research Society of International Law.

³⁶ Філіп Сендс – адвокат-практик в адвокатській палаті Матрікс, директор Центру міжнародних судів і трибуналів, королівський радник, професор права.

³⁷ ICC «turf war» blocking Ukrainian bid to have top Russians tried, advocate says.

Отже, з огляду на наведене вище, незалежно від того, яким саме функціоналом, юрисдикцією чи повноваженнями наділені міжнародні установи чи спеціально створені органи, вони доходять до однакового висновку: з 24 лютого 2022 року і досі росія систематично вчиняє воєнні злочини проти України, порушуючи норми міжнародного гуманітарного права, міжнародного захисту прав людини та норми міжнародного звичаєвого права. Ці порушення виражаються у непропорційних і невибіркових нападах на цивільне населення й об'єкти цивільної інфраструктури, катуваннях, сексуальному насильству тощо. Тобто для міжнародного співтовариства не стоїть питання щодо того, чи вчиняє росія воєнні злочини проти України, натомість актуальними питаннями є: які саме злочини вчиняються (із переліку діянь, що становлять воєнні злочини згідно зі ст. 8 Римського статуту), скільки їх і з якими наслідками. Така ситуація свідчить про відсутність супротиву з боку міжнародної спільноти щодо визнання факту вчинення воєнних злочинів.

Окрім Комісії та Прокурора МКС, питанням воєнних злочинів займається також низка неурядових організацій та урядів іноземних держав, які проводять власні розслідування та надають оцінки подій. Так, у звіті Congressional Research Service «Воєнні злочини в Україні», підготовленому для Конгресу США, надається компіляція всіх доступних даних та аналіз злочинів, що вчиняються росією проти України.

У звіті вкотре зазначається, що станом на 29 вересня 2023 року було зафіксовано 108 904 потенційних воєнних злочинів, вчинених росією. Також йдеться, що вчинення воєнних злочинів не є новою тактикою чи звинуваченням проти РФ, оскільки вона має чіткий сценарій, який повторюється із конфлікту в конфлікт, зокрема у контексті конфлікту в Чечні, підтримки режиму Асада у Сирії, агресії у Грузії тощо.

Звіт також наголошує на тому, що десятки тисяч українців загинули чи були поранені в результаті збройного конфлікту, окрім цього, відбулося значне погіршення економічної та гуманітарної ситуації і що виною цьому є збройні дії, які призводять до вчинення численних воєнних злочинів. У звіті також наголошується, що уряд США звинуватив росію у вчиненні воєнних злочинів і що під час своєї промови 18 лютого 2023 року державний секретар Ентоні Блінкен зазначив, що, ґрунтуючись на докладному аналізі та представлених фактах, було встановлено, що російські військовослужбовці вчинили злочини проти людяності в Україні, окрім цього, були підтверджені факти скоєння невибіркових і масових вбивств цивільного населення, зґвалтувань та інших видів сексуального насильства, свідомих атак, спрямованих на цивільне населення, бомбардувань цивільних об'єктів та інфраструктури, примусової фільтрації цивільного населення з окупованих територій тощо³⁸.

³⁸ War Crimes in Ukraine // Congressional Research Service.

Зазначений звіт надає чіткий перелік доказів, що вказують на вчинення воєнних злочинів росією проти України, зокрема:

- 1) масові захоронення цивільного населення та полонених на звільнених територіях (Буча, Ірпінь, Ізюм, Лиман, Херсон і Маріуполь), що вказує на масові вбивства цивільного населення (зокрема, розстріли);
- 2) помста за втрати на полі бою, від якої страждає цивільне населення (невибіркові та непропорційні ракетні обстріли цивільного населення та інфраструктури);
- 3) вбивства цивільного населення, незаконні затримання, насильницькі зникнення, допити і репресії;
- 4) створення фільтраційних таборів, де українське цивільне населення (зокрема, діти) піддається допитам і примусово передислоковується до інших регіонів;
- 5) сексуальне насильство;
- 6) викрадення дітей;
- 7) катування полонених;
- 8) авіаудари по цивільних об'єктах.

1.3. Законодавча діяльність ВРУ та парламентська дипломатія

Верховна Рада України з перших днів війни розгорнула активну діяльність з розробки та підготовки нормативно-правових актів з метою криміналізації тих діянь, що були відсутні у Кримінальному кодексі. Зокрема, прийняті заяви та звернення до іноземних держав і міжнародних організацій містили прохання визнати скоєння різних категорій злочинів росією проти України та забезпечити сприяння у зборі доказів, ведення переслідування і притягнення до відповідальності осіб, винних у скоєнні міжнародних злочинів.

За період із 24 лютого 2022 року до 22 лютого 2024 року у Верховній Раді України зареєстровано (див. додаток 2) щонайменше **47 законодавчих ініціатив**, із яких 10 заяв, 27 звернень, а решта – проекти законів і постанов, якими Верховній Раді запропоновано прийняти рішення щодо засудження та посилення покарання за вчинення таких злочинів під час незаконної збройної агресії.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» (законопроект від 27 грудня 2019 року, реєстраційний №2689)

Парламентом України ще до початку війни, 20 травня 2021 року, було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» (законопроект від 27 грудня 2019 року, реєстраційний №2689). Однак попри прийняття цього Закону та передачу його на підписання Президенту України ще 7 червня 2021 року, станом на сьогодні він не підписаний Президентом, а відповідно не набрав чинності.

Зміни, запропоновані цим Законом, є стратегічно важливими:

- 1) запропоновано доповнити ст. 8 Кримінального кодексу України новою ч. 2, якою запроваджується принцип універсальної юрисдикції щодо агресії, геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів;
- 2) запропоновано додати ст. 31-1, якою передбачаються особливості кримінальної відповідальності військових командирів, інших осіб, що фактично діють як військові командири, та інших начальників за відповідні міжнародні злочини³⁹.

Законом також вносяться зміни до статей: 44 («Правові підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності»), 49 («Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності»), 68 («Призначення покарання за незакінчений злочин та за злочин, вчинений у співучасті»), 69 («Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом»), 74 («Звільнення від покарання та його відбування»), 80 («Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку») Кримінального кодексу для встановлення норм про особливості кримінальної відповідальності за агресію, геноцид, злочини проти людяності та воєнні злочини, 437 (викладено у редакції, відповідній формулюванню Римського статуту щодо злочину агресії).

³⁹ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» (законопроект від 27 грудня 2019 року, реєстраційний №2689).

Зазначеним Законом також запропоновані зміни до ст. 438 ККУ. Наразі текст чинної ст. 438 має таке формулювання:

“ 1. Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій – караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років⁴⁰ ”

Чинна редакція статті викликає чимало запитань та дискусій у юридичних колах, оскільки вона є занадто узагальненою, недеталізованою та фактично запозиченою свого часу із законодавства росії, де немає жодної специфіки, аби уникнути несприятливих для себе наслідків. Зміни до цієї статті мали бути внесені ще у 2014 році, проте цього так і не відбулося за всі 10 років війни.

Проблематикою тексту цієї статті є відсутність:

- 1) чіткого формулювання визначення воєнних злочинів і надання переліку діянь, що їх становлять;
- 2) об'єктивної сторони злочину;
- 3) особливостей кваліфікації та розслідування злочинів;
- 4) посилання на вичерпний перелік міжнародно-правових договорів, які є джерелом та на які можуть посилалися органи державної влади у роботі з воєнними злочинами (прокуратури, суди);
- 5) відсилки до міжнародного звичаєвого права;
- 6) елемента «методи ведення війни», оскільки стаття передбачає лише «засоби ведення війни» (у контексті поточного міжнародного збройного конфлікту необхідне закріплення обох елементів – «засоби» та «методи», оскільки державою-агресором порушуються як норми щодо використання забороненої зброї, так і норми щодо використання заборонених тактик і стратегій, що порушують принципи пропорційності, вибірковості, розрізнення, заподіяння надмірних страждань тощо);
- 7) уточнення формулювання «інших порушень законів та звичаїв війни», що залишає чергову прогалину.

На жаль, відсутність однозначних відповідей на всі запитання, які перед нами ставить текст ст. 438, не сприяє ефективному кримінально-правовому переслідуванню за вчинення міжнародних злочинів.

⁴⁰ Кримінальний кодекс України, стаття 438.

Натомість Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» (законопроект від 27 грудня 2019 року, реєстраційний №2689) цю статтю пропонується викласти у новій редакції, передбачивши:

- 1) закріплення умов, за яких вчинені діяння визнаються воєнними злочинами:
«у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом чи збройним конфліктом немежнародного характеру»;
- 2) встановлення чіткого переліку діянь, що становлять воєнні злочини, зокрема:
  - а) переміщення цивільного населення держави-окупанта на окуповану територію;
  - б) переміщення населення окупованої території як у межах цієї території, так і за її межі;
  - в) примушування військовополоненого до служби у збройних силах протилежної сторони конфлікту;
  - г) примушування громадян протилежної сторони конфлікту до участі у військових діях проти їх власної країни;
  - д) необґрунтована затримка репатріації військовополоненого після закінчення бойових дій;
- 3) встановлення переліку діянь, що вчиняються проти цивільного населення та осіб, що перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права, як кримінально караних, зокрема:
  - а) депортація населення;
  - б) насильницьке переміщення населення;
  - в) вербування або залучення особи, яка не досягла 15 років, до складу збройних сил чи інших державних військових формувань;
  - г) позбавлення особи права на справедливе та належне судочинство;
  - д) діяння, що посягає на людську гідність;
  - е) захоплення або тримання особи як заручника;
  - ж) незаконне позбавлення волі;
  - з) зґвалтування, сексуальна експлуатація, примусова вагітність, примусова стерилізація або будь-які інші форми сексуального насильства;
  - и) катування або інше нелюдське поводження (зокрема, проведення будь-якого роду дослідів над людиною, застосування до неї незаконних методів лікування, незаконного вилучення у неї анатомічних матеріалів з метою їх трансплантації або крові з метою донорства);
  - л) заподіяння середньої тяжкості або тяжкого тілесного ушкодження;
  - м) поранення особи;
- 4) караність вчинення умисного вбивства особи, яка перебуває під захистом міжнародного гуманітарного права⁴¹.

⁴¹ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» (законопроект від 27 грудня 2019 року, реєстраційний №2689).

Також важливим внеском Закону є доповнення **КК України ст. 438²** («Воєнні злочини, що полягають у застосуванні заборонених методів ведення війни») **та ст. 438³** («Воєнні злочини, що полягають у застосуванні заборонених засобів ведення війни»). Таке розмежування якраз-таки має розв'язати проблему чинної редакції ст. 438, де методи ведення війни взагалі не згадуються, а засоби жодним чином не уточнені⁴². Окрім цього, у контексті чинних норм міжнародного гуманітарного права є доцільним і влучним **доповнення КК України ст. 438⁴** («Воєнні злочини проти гуманітарних операцій та використання символів») **та ст. 438⁵** («Воєнні злочини проти культурних цінностей, що перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права»).

У разі підписання цього Закону Президентом норми національного законодавства були б приведені у відповідність до міжнародного права, що розв'язало б цілу низку питань. Так, перелік діянь, що становлять воєнні злочини, буде розширений із вузького до більш всеохоплюючого, що є стандартом на міжнародному рівні. Таке розширення переліку буде сприятливим у контексті кваліфікації більшого спектру діянь росії як воєнних злочинів, вчинених проти України. Також, окрім стандартного переліку діянь, що покривають злочини проти цивільного населення та комбатантів, будуть включені діяння, що мають на меті підірвати діяльність гуманітарних операцій і знищення чи ушкодження культурних цінностей. У разі гармонізації цих норм із міжнародними правовими нормами значно полегшиться робота українських органів судової влади та розшириться їхня юрисдикція.

У пояснювальній записці до законопроекту від 27 грудня 2019 року, реєстраційний №2689, також надавалося обґрунтування необхідності внесення цих змін до ст. 438 з наведенням таких аргументів:

- 1) у чинній редакції статті порушується принцип правової визначеності, зокрема тому, що Україна не передала депозитарію Женевських конвенцій офіційного перекладу їхнього тексту;
- 2) чинна редакція статті не має жодного посилання на міжнародне звичаєве право, яке є головним джерелом міжнародного гуманітарного права;
- 3) головним джерелом та орієнтиром у контексті воєнних злочинів є Римський статут, проте Україна так його і не ратифікувала (таким був аргумент станом на 2019 рік, коли розроблявся проект Закону; водночас 21 серпня 2024 року ВРУ все ж ратифікувала цей акт);
- 4) зміст ст. 438 занадто широкий через формулювання «інші порушення законів та звичаїв війни»⁴³.

Згідно з оглядом законопроекту №2689, здійсненим Асоціацією жінок-юристок України «ЮрФем», чинне національне законодавство не є достатнім для якісного розслідування та здійснення національною судовою системою кваліфікації воєнних злочинів і злочинів проти людяності як міжнародних злочинів, що не мають термінів давності. Окрім цього, в огляді наголошено на тому, що підписання прийнятого Закону Президентом України

⁴² Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» (законопроект від 27 грудня 2019 року, реєстраційний №2689).

⁴³ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» // Ліга Закон.

є терміновим і першочерговим завданням у контексті порятунку життя полонених, притягнення до відповідальності виконавців злочинів і створення умовного «запобіжника» для збройних сил держави-агресора⁴⁴.

Ще 5 квітня 2022 року 26 громадських організацій опублікували своє звернення до Президента України із закликом підписати прийнятий Верховною Радою України Закон. Так, Українська Гельсінська спілка з прав людини критично висловилася про чинне кримінальне законодавство України, зазначаючи: «Воєнні злочини вписані так недолуго, що цю кваліфікацію майже неможливо застосувати на практиці»⁴⁵. Також УГСПЛ наголосила на необхідності прийняття змін, оскільки саме запропонований Закон може закрити наявні прогалини.

На такі самі прогалини у національному законодавстві з відсиланням до Кримінального кодексу вказала й Місія високого рівня в Україну генеральної секретарки AI (Amnesty International). Так, у своєму звіті за результатами місії від 20 травня 2022 року AI зазначила, що у КК України відсутні воєнні злочини та злочини проти людяності і що цю проблему міг би розв'язати законопроект №2689, який передбачає закріплення у Кримінальному кодексі злочинів агресії, геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів, а також поправки до Кримінального процесуального кодексу⁴⁶.

Отже, в умовах міжнародного збройного конфлікту, що триває вже понад два роки, особливо важливим завданням є прийняття змін до КК України, передусім у частині ст. 438, та інших змін до кримінального законодавства для юридично коректного закріплення та врегулювання воєнних злочинів, які наразі є найбільшою за кількістю вчинюваних росією категорією злочинів. Без належного законодавчого закріплення буде не лише складно кваліфікувати, які діяння підпадають під цю категорію, якою має бути відповідальність винних осіб, але й застосовувати цю норму в контексті судових процесів, оскільки для розгляду справи потрібна максимальна визначеність і чіткість юридичної норми.

Заяви та звернення ВРУ

На своєму першому – з початку міжнародного збройного конфлікту – пленарному засіданні ВРУ, що відбулося 3 березня 2022 року, Парламент привітав прийняття Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Агресія проти України», що була ухвалена 2 березня понад двома третинами голосів держав-учасниць ООН, та від імені Українського народу висловив глибоку подяку державам-членам ООН, що підтримали цю резолюцію й Україну.

На цьому самому засіданні вперше було обговорено і прийнято акт Верховної Ради України, яким засуджуються воєнні злочини росії проти України та Українського народу. Проект Постанови №7123 ґрунтувався на тезах щодо порушення росією норм міжнародного права, міжнародних конвенцій і міжнародного гуманітарного права зокрема. У зв'язку з цими відвертими, масштабними та послідовними порушеннями норм міжнародного права ВРУ підготувала звернення до міжнародного співтовариства щодо негайного запровадження

⁴⁴ Огляд законопроекту 2689, який передбачає кримінальну відповідальність за воєнні злочини в Україні // ЮрФем.

⁴⁵ Зеленський має негайно підписати закон про воєнних злочинців р.н. 2689 у відповідь на звірства російської армії в Бучі. Звернення громадських організацій // Українська Гельсінська спілка з прав людини.

⁴⁶ Місія високого рівня в Україну генеральної секретарки AI. Заява за результатами місії // Amnesty International.

безпольотної зони на території України, невідкладного відкриття гуманітарних зелених коридорів для безпеки евакуації жінок, дітей і літніх людей та гарантування їхньої безпеки у безпосередній співпраці з Міжнародним комітетом Червоного Хреста та введення на території України миротворчих сил ООН⁴⁷. Відповідну Постанову було прийнято того самого дня, а вже наступного її підписав Голова Верховної Ради.

Значення таких звернень і заяв Парламенту полягає у тому, що вони приймаються Верховною Радою України від імені Українського народу для своєчасного інформування міжнародного співтовариства про факти вчинення злочинів росією проти України, юридичного окреслення рамок і видів цих злочинів, офіційного прохання до урядів іноземних держав і міжнародних організацій про сприяння й допомогу в переслідуванні та притягненні до відповідальності за вчинення таких злочинів.

Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом»

Одним із важливих кроків ВРУ в контексті посилення правових позицій України як сторони міжнародного збройного конфлікту стало голосування за **Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом»**. Законом розпочато впровадження механізму співпраці компетентних органів України з Міжнародним кримінальним судом, що передбачає всі аспекти такої співпраці, взаємодії та підпорядкування між МКС і національними органами. Завдяки прийняттю цього Закону Україна надала можливість **МКС здійснювати кримінально-процесуальні дії на території України**, попри відсутність ратифікації Римського статуту Україною (попри відсутність до 21 серпня 2024 року акта про ратифікацію Римського статуту).

Такий крок є позитивним з огляду на можливість розслідування злочинів, скоєних росією в контексті міжнародного збройного конфлікту, проте є й нюанси, на яких наголошує Місія високого рівня в Україну генеральної секретарки АІ. Зокрема, що у Законі не йшлося про ратифікацію Римського статуту, що зводило діяльність і юрисдикцію МКС в Україні винятково до рамок злочину збройної агресії росії проти України.

Отже, цей Закон є кроком уперед у контексті співпраці з МКС, але, знову ж таки, він не відображав жодного прогресу чи наміру досягнути змін у контексті ратифікації Римського статуту.

Парламентська дипломатія

Важливим аспектом діяльності Парламенту України в період дії воєнного стану стало формування міжнародної і міжпарламентської коаліції для переслідування країни-агресора та її збройних формувань за вчинення воєнних злочинів, злочинів проти людяності й геноциду.

⁴⁷ Проект Постанови про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Верховного комісара ООН у справах біженців, Міжнародного комітету Червоного Хреста, Європейського парламенту, міжнародних організацій та їх парламентських асамблей, парламентів та урядів іноземних держав щодо термінової необхідності забезпечення захисту цивільного населення України від збройних нападів російських загарбників.

Активна парламентська дипломатія у цій сфері розвивалася у кількох напрямках:

1. Прийняття постанов про заяви-звернення до іноземних парламентів і міжнародних організацій з метою заклику до визнання факту скоєння росією проти України воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду і надання максимальної допомоги.
2. Візити високих зарубіжних гостей до Парламенту України з метою підтримки України.
3. Діяльність у межах спеціальних форматів: парламентські асамблеї, постійні делегації, групи дружби та ін.

Так, до **першого виду парламентської дипломатії** у контексті міжнародних злочинів, що вчиняє росія проти України, можна віднести:

- Постанову про Звернення Верховної Ради України до Палати представників та Сенату Конгресу Сполучених Штатів Америки щодо визнання російської федерації державою-спонсором тероризму.
- Звернення Верховної Ради України до Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, Програми Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища, Європейського Парламенту, Європейської Комісії, парламентів та урядів держав-членів Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй щодо утворення спеціальної екологічної моніторингової місії для фіксації екологічної шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії російської федерації на території України (прийнято Постановою ВРУ від 20 вересня 2022 року №2594-IX). У цьому Зверненні акцентувалася увага на тому, що міжнародний збройний конфлікт супроводжується безпрецедентними за своєю жорстокістю воєнними злочинами і злочинами проти людяності, актами геноциду, масштаб і серйозність яких становлять загрозу не лише українському народу безпосередньо, а й навколишньому середовищу всієї Європи⁴⁸.
- Звернення до Організації Об'єднаних Націй, інституцій Ради Європи, Європейського Союзу, Організації з безпеки та співробітництва в Європі, Міжнародного комітету Червоного Хреста, парламентів та урядів іноземних держав щодо порушення російською федерацією та підконтрольними їй де-факто окупаційними органами норм міжнародного гуманітарного права стосовно військовополонених захисників та захисниць України. **Це Звернення фактично засуджує та докладно висвітлює воєнні злочини росії**, закликаючи адресатів засудити й запобігти створенню військового трибуналу над військовополоненими України (зокрема, для бійців полку «Азов»). Такий трибунал, за оцінкою Парламенту України, є абсолютно неправомірним, оскільки він порушує права військовополонених і суперечить положенням Женевських конвенцій та міжнародному звичаєвому праву. Окрім цього, Зверненням засуджуються порушення міжнародного гуманітарного права та зобов'язань перед ООН і Міжнародним комітетом Червоного Хреста щодо полонених⁴⁹.

⁴⁸ Постанова Верховної Ради України «Про Звернення Верховної Ради України до Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, Програми Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища, Європейського Парламенту, Європейської Комісії, парламентів та урядів держав – членів Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй щодо утворення спеціальної екологічної моніторингової місії для фіксації екологічної шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії російської федерації на території України».

⁴⁹ Постанова Верховної Ради України «Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, інституцій Ради Європи, Європейського Союзу, Організації з безпеки та співробітництва в Європі, Міжнародного комітету Червоного Хреста, парламентів та урядів іноземних держав щодо порушення російською федерацією та підконтрольними їй де-факто окупаційними органами норм міжнародного гуманітарного права стосовно військовополонених захисників та захисниць України».

До **другого виду парламентської дипломатії** можна віднести пленарне засідання, яке відбулося 24 березня 2022 року за участі таких високих гостей: голови Сейму Латвійської Республіки пані Інари Мурнієце, спікера Сейму Литовської Республіки пані Вікторії Чміліте-Нільсен і голови Рійгікогу Естонської Республіки пана Юрі Ратаса.

Щодо підтримки України і публічного засудження дій росії та їх кваліфікації як міжнародних злочинів Вікторія Чміліте-Нільсен зазначила: «Україна зробила свій вибір демократичним чином. Це не можна ставити під сумнів. І коли агресор висуває ультиматуми проти такої країни – це не просто анахронізм, тяжкий і небезпечний для нашої історії, це і порушення міжнародного права, це злочин».

1 квітня 2022 року перед народними депутатами України виступила президентка Європейського Парламенту Роберта Мецола, яка нагадала у своїй промові, що росія вчиняє такі злочини проти України, як обстріли пологових будинків і дітей, та зазначила, що вони є явним порушенням норм міжнародного права. Важливість цього виступу в межах міжнародного виміру полягає в тому, що президентка Європарламенту фактично репрезентує Європейський Союз, даючи чіткий курс усім державам-членам і визначаючи їхню позицію щодо злочинів росії. Також у таких ситуаціях нерідко спрацьовує ефект доміно, і держави починають підтримувати позицію інших держав, слідуючи за сильнішими.

14 квітня 2022 року у Парламенті виступив маршалок Сенату Республіки Польща Томаш Гродзький, який уперше від імені представників міжнародної спільноти у своїй промові заявив:

“ Російський імперський шовінізм призвів до злочину – геноциду. Я цілеспрямовано говорю про це, тому що дехто дуже прискіпливо аналізує, чи російські злочини в Маріуполі, Бучі, Харкові та десятках інших міст – це просто воєнні злочини чи геноцид. Мирних жителів України вбивають тільки тому, що вони українці. Якщо це не геноцид, то що є геноцидом? ”

Ця заява стала **першим випадком вживання терміну «злочин геноциду»** з боку представника іноземної держави щодо злочинів росії проти України. Достеменно не встановлено причинно-наслідкового зв'язку, проте після цього, починаючи із середини квітня 2022 року, парламенти інших іноземних держав почали поступово визнавати злочини росії геноцидом.

3 травня 2022 року у пленарному засіданні по відеозв'язку взяв участь прем'єр-міністр Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії Борис Джонсон. У своєму зверненні до Парламенту України Борис Джонсон наголосив, що російські солдати скоюють звірства, наслідки яких ми бачимо після звільнення Бучі, Ірпеня та Гостомеля, і що ці звірства становлять воєнні злочини, за які країна-агресор повинна нести повну відповідальність.

Окрім цього, представники іноземних держав, Європейського Союзу та міжнародних організацій продовжують здійснювати візити до України з метою документування злочинів, засвідчення наслідків агресії, проведення комунікації щодо можливих форматів співпраці тощо.

30 січня 2023 року голова Комітету Верховної Ради України з питань зовнішньої політики та міжпарламентського співробітництва Олександр Мережко, голова Комітету в закордонних справах Європейського Парламенту та голови комітетів у закордонних справах парламентів Бельгії, Болгарії, Данії, Естонії, Ірландії, Іспанії, Латвії, Литви, Нідерландів, Німеччини, Норвегії, Польщі, Словенії, Сполученого Королівства, Фінляндії, Хорватії, Чехії та Швеції опублікували Спільну заяву щодо необхідності притягнення росії до відповідальності за злочини в Україні. Ця заява фактично закликає до підтримки України та її народу, сприяння у розпочатих МКС розслідуваннях за воєнні злочини та злочини проти людяності, а також створення спеціального міжнародного трибуналу для покарання росії за злочин агресії.

Зрештою, до **третього виду парламентської дипломатії** можна віднести діяльність **Парламентського саміту Міжнародної Кримської платформи**. Цей саміт первісно був започаткований Президентом України, а вже під час війни сформувався власне парламентський вимір платформи, активну участь у якому беруть представники Парламенту. Головною метою створення Кримської платформи та її Парламентського саміту є міжнародні й міжпарламентські зусилля держав з координування зусиль України у відновленні територіального суверенітету та розробки шляхів деокупації Криму.

Так, на **Першому саміті**, що відбувся 25 жовтня 2022 року у місті Загреб, був присутній Голова ВРУ, який звернувся із промовою до міжнародних партнерів із закликом посилювати міжнародні зусилля щодо деокупації Кримського півострова та його повернення під юрисдикцію України. Окрім цього, Голова ВРУ зазначив про значний внесок Парламентської асамблеї Ради Європи, президент якої був присутній на заході, оскільки вона була першою міжнародною організацією, що визнала росію державою-терористом⁵⁰.

Важливим аспектом діяльності Парламенту в межах цього саміту є вибудовування міцних зв'язків із іноземними парламентами задля роботи над деокупацією Криму та припинення агресії росії проти України. Так, у межах цих зусиль парламенти Литви, Латвії та Парламентська асамблея НАТО створили у своєму складі групи підтримки Кримської платформи. Отже, одним із пріоритетів діяльності Парламенту України є робота над тим, щоб парламенти інших іноземних держав створили аналогічні групи.

⁵⁰ Виступ Голови Верховної Ради України Руслана Стефанчука на Першому Парламентському саміті Міжнародної Кримської платформи.

24 жовтня 2023 року в Чехії відбувся Другий Парламентський саміт Міжнародної Кримської платформи, участь у якому взяли 69 парламентських делегацій з усього світу⁵¹. У межах цього саміту головним напрямом роботи для Парламенту України стала співпраця з країнами Глобального Півдня. Такий пріоритет пояснюється тим, що росія має дуже тісні зв'язки із цими державами, чим часто користується під час голосувань у межах ООН. Проте, як зазначив Голова ВРУ: «Починається нова сторінка – це дає вже перші свої результати. Змінюється голосування в ООН деяких країн Глобального Півдня, ми активно провадимо діяльність з країнами Латинської Америки, Африки та Азії. Маємо замість російської пропаганди просувати інші наративи, наративи реальності, наративи правди, а для цього потрібна безпосередня комунікація з парламентаріями цих країн»⁵².

Окрім цього, представники іноземних держав одностайно наголошували на незаконності окупації Криму, необхідності максимальної підтримки України для припинення агресії росії та на пошуку оптимальних варіантів співпраці, що буде ефективною для України.

1.4. Воєнні злочини та українська система правосуддя

Попри ініціативи ВРУ щодо криміналізації діянь росії та розширення переліку діянь, що становлять воєнні злочини, на практиці виникає достатньо складнощів у розумінні та застосуванні норм національного законодавства в частині міжнародних злочинів, а тим паче – норм міжнародного права (міжнародного гуманітарного та кримінального права).

Згідно з дослідженням «Міжнародні злочини в Україні», здійсненим Українською Гельсінською спілкою, наразі у чинному законодавстві України не закріплено поняття «воєнні злочини», і це значно ускладнює роботу правоохоронних органів (йдеться про працівників, які займаються розслідуванням міжнародних злочинів). Окрім цього, до 2022 року більшість діянь, які порушували норми міжнародного гуманітарного права, в Україні кваліфікувалися не як міжнародні злочини, а як загальнокримінальні правопорушення⁵³.

За результатами дослідження УГСПЛ встановлено, що наразі відкрито понад 106 000 кримінальних проваджень за статтею воєнних злочинів. Проте під час анонімного опитування

⁵¹ Другий саміт Міжнародної Кримської платформи.

⁵² Спікер ВРУ про Другий саміт.

⁵³ Міжнародні злочини в Україні: огляд національного розслідування та судової практики // Українська Гельсінська спілка з прав людини.

працівники правоохоронних органів, які безпосередньо задіяні у розслідуванні міжнародних злочинів, зазначили, що наразі вони мають цілу низку перешкод на шляху до розслідування цих злочинів, зокрема: 1) брак знань щодо специфіки розслідування таких злочинів; 2) відсутність механізму розслідування таких злочинів; 3) недоліки КПК України, які заважають розслідуванню та не дають чітких вказівок⁵⁴.

Окрім того, лише 12% із опитаних правоохоронців вказали, що вони пройшли спеціальне навчання щодо особливостей розслідування міжнародних злочинів, а 35% поліцейських визнали, що мають потребу в додаткових знаннях для таких розслідувань, і лише 5% прокурорів використовують у роботі досвід іноземних держав і посилаються на рішення міжнародних судових установ (зокрема, міжнародних трибуналів)⁵⁵.

Як висновок, опитувані особи однотайно заявили, що їм потрібне централізоване методологічне навчання для всіх ланок правоохоронних органів з метою отримання необхідних знань і навичок для розслідування відповідних справ.

Таке дослідження та його результати ще раз вказують на те, що вже було окреслено раніше: наразі у контексті кваліфікації злочинів, вчинених росією в Україні, та ефективного розгляду справ головною проблемою є недосконалість і прогалини кримінального та кримінально-процесуального законодавства, а також брак знань правоохоронців у галузі міжнародного права, зокрема у галузі міжнародного гуманітарного і кримінального права.

Аналогічні перешкоди на шляху до здійснення правосуддя також наводяться заступником голови Вищої ради правосуддя Дмитром Лук'яновим⁵⁶, зокрема:

- 1) відсутність⁵⁷ уніфікованості між Римським статутом та КК України;
- 2) до статей про воєнні злочини не вносилися зміни протягом десяти років;
- 3) наявний різний склад злочинів у КК України та Римському статуті;
- 4) присутній відтік кадрів, нестача суддів;
- 5) брак знань у сфері міжнародного права⁵⁸.

Щодо питання браку знань, то головні зусилля щодо закриття цієї прогалини роблять неурядові та міжнародні організації, які організують тренінги, воркшопи тощо. Наприклад, у вересні 2023 року проведена серія тренінгів для міжсекторальних груп правоохоронних органів, які були організовані Програмою розвитку ООН (ПРООН). Метою цих тренінгів

⁵⁴ Міжнародні злочини в Україні: огляд національного розслідування та судової практики // Українська Гельсінська спілка з прав людини.

⁵⁵ Там само.

⁵⁶ На міжнародній конференції «Правосуддя у справах про міжнародні злочини у національних судах» заступник голови Вищої ради правосуддя України Дмитро Лук'янов зазначив про перешкоди на шляху до здійснення правосуддя, наводячи наданий у тексті перелік причин.

⁵⁷ 15 серпня 2024 року у ВРУ було зареєстровано законопроект №11484, спрямований на приведення положень Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у відповідність до норм Римського статуту.

⁵⁸ Виклики, які постають перед судами при розгляді справ про міжнародні (воєнні) злочини Вища рада правосуддя України.

було підвищення рівня обізнаності щодо ідентифікації воєнних злочинів, злочинів сексуального характеру тощо⁵⁹.

Попри важливість таких ініціатив і проектів під егідою неурядових і міжнародних організацій, вони не закривають повністю потребу в системному та методологічному навчанні для працівників правоохоронних органів та органів судової влади з метою здобуття знань в обох аспектах: 1) теоретично-методологічній базі та 2) процесуальних аспектах.

1.5. Воєнні злочини: підсумки

Як підсумок проаналізованого вище міжнародного та національного законодавства, діяльності Парламенту України та недоліків системи правосуддя у контексті кваліфікації та розслідування воєнних злочинів можна виокремити такі ключові моменти:

- Категорія «воєнні злочини» означає порушення норм міжнародного гуманітарного права, що фактично є порушенням правил і звичаїв ведення війни. Відповідно порушення цих норм легше документувати і кваліфікувати, оскільки такі діяння вчиняються під час збройного конфлікту, мають чіткі наслідки та чіткий склад. Окрім цього, ця категорія міжнародних злочинів є менш заполітизованою, тому її порівняно легше використовувати як підставу для подачі позову до міжнародних судових установ.
- Станом на сьогодні міжнародна спільнота, міжнародні спеціальні установи й органи визнають, що діяння, які росія вчиняє проти України, є воєнними злочинами. Таке визнання підтверджується у звітах, зверненнях, видачі МКС ордерів на арешт тощо.
- Для України не постає питання щодо доведення вчинення росією воєнних злочинів і виборювання права на подачу позовів до міжнародних судових установ за статтею «воєнні злочини». Проте є проблема зсередини, яку необхідно якомога швидше розв'язати, а саме: національне кримінальне законодавство не відповідає міжнародним стандартам, не корелюється з міжнародним гуманітарним правом та не є уніфікованим із Римським статутом. Відповідно необхідна модернізація та зміна законодавства, а також проведення спеціального навчання для представників правоохоронних органів і судових установ.

⁵⁹ Фахівці системи правосуддя навчаються ефективно ідентифікувати та розслідувати воєнні злочини // ПРООН.

Розділ 2

Злочин геноциду:
ймовірність розгляду в межах
міжнародних судових установ

2.1. Закріплення злочину геноциду в міжнародному праві

Поняття злочину геноциду закріплене у **Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року**. Шлях до прийняття цієї Конвенції був тернистим, оскільки злочин геноциду як категорія міжнародних злочинів була запропонована юристом-міжнародником **Рафаелем Лемкіним** ще під час звірств, що вчинялися нацистською Німеччиною за часів Другої світової війни. Згодом Лемкін наполягав на розгляді цієї категорії злочинів та її включенні до переліку міжнародних злочинів і до обвинувального списку Нюрнберзького трибуналу. Проте через політичні інтереси, напружені відносини між державами-переможцями та лобювання категорії-«суперниці» (злочини проти людяності) злочин геноциду так і не був включений до Нюрнберзького трибуналу. Однак незабаром **Шостий комітет ООН** розпочав роботу над кодифікацією злочину геноциду та розробкою міжнародно-правового акта, який був би спрямований на заборону та попередження таких злочинів у майбутньому, ґрунтуючись на болючому досвіді Голокосту, аналогів якому ще не було за своїми масштабами та наслідками. Відтак і була розроблена та прийнята Конвенція. У контексті положень тексту Конвенції варто враховувати, що під час роботи над ним мали місце чималі розбіжності у поглядах держав, які брали участь у підготовчій роботі. Саме тому текст Конвенції є дещо вужчим, ніж міг би бути. Наприклад, спочатку, за баченням самого Лемкіна і з огляду на позиції окремих держав, до тексту ст. 2, яка надає визначення злочину геноциду, мали включатися ще **політичні та культурні групи**, які повинні були перебувати під захистом Конвенції. Однак через надмірні розбіжності у цьому аспекті остаточний варіант не містить запропоновані групи, обмежившись вужчим переліком.

Попри те, що текст Конвенції є менш всеохоплюючим, ніж хотілося б його авторам, сам факт прийняття цього документа у 1948 році є великим досягненням для міжнародної спільноти, оскільки передбачалося, що це має стати гарантією того, що будь-який майбутній акт гено-

циду не буде толеруватися чи проходити повз міжнародну спільноту без притягнення винних осіб до максимальної відповідальності.

У ст. 1 Конвенції передбачено, що злочин геноциду може вчинятися як у мирний час, так і під час збройного конфлікту, проте в обох випадках він буде вважатися злочином за міжнародним правом, який держави зобов'язуються попереджати та карати, підписуючи цю Конвенцію⁶⁰.

Ця норма є особливо важливою у тому контексті, що злочин геноциду може вчинятися не лише під час збройного конфлікту, а також мати своє коріння (початок) ще за мирного часу, що згодом переростає у збройний конфлікт. Це перша з відмінностей між злочином геноциду та воєнними злочинами, які будуть проаналізовані далі. Проте одразу можна вказати на те, що у випадку воєнних злочинів можна говорити лише про діяння, скоєні під час збройного конфлікту на порушення норм міжнародного гуманітарного права, тоді як злочин геноциду необхідно розглядати в історичній перспективі для встановлення мотиву, наміру, систематичності, тривалості у часі тощо.

Окрім цього, ст. 1 є важливою у контексті зобов'язання держав попередити злочини геноциду, тобто не дати їм відбутися або ж присікти із самого початку. Так, експерти **New Lines Institute for Strategy and Policy** у своєму звіті **The Russian Federation's Escalating Commission of Genocide in Ukraine: A Legal Analysis** за липень 2023 року підкреслили, що елемент попередження є першочерговою ціллю Конвенції, оскільки він закладений навіть у її назві. Також експерти вказали, що МС ООН встановив, у яких випадках держави повинні звертатися до свого обов'язку попередити злочин геноциду:

“ Обов'язок держави попередити та відповідне зобов'язання вжити необхідних заходів виникають, коли держава дізналася або мала б дізнатися про наявний серйозний ризик вчинення злочину геноциду ”

Окрім того, обов'язок попередити вчинення злочину геноциду не обмежується територією держави, а поширюється на будь-яку територію, де держава може вжити необхідні заходи⁶¹.

Отже, у контексті поточного міжнародного збройного конфлікту є особливо важливим цей елемент ст. 1 Конвенції з огляду на те, що Конвенцію ратифікувало 153 держави, але жодна з них не дотрималася зобов'язання попередити вчинення злочину геноциду, коли були серйозні підстави вважати, що він буде вчинений.

⁶⁰ Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide.

⁶¹ The Russian Federation's Escalating Commission of Genocide in Ukraine: A Legal Analysis // New Lines Institute.

Так, ст. 2 Конвенції містить визначення геноциду:

“ Геноцид – це будь-які дії, що вчиняються з метою повного чи часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи, зокрема: а) вбивство членів такої групи; б) нанесення серйозних тілесних або психічних ушкоджень членам такої групи; в) навмисне створення членам групи життєвих умов, що розраховані на повне або часткове знищення групи; г) дії, розраховані на унеможливлення народження дітей у середовищі групи; ґ) насильницька передача дітей цієї групи іншій групі⁶² ”

Наступним етапом у закріпленні злочину геноциду мав стати **Кодекс злочинів проти миру та безпеки людства**, який Генеральна Асамблея ООН ще на своїй другій сесії у 1947 році доручила розробити Комісії міжнародного права. Однак робота над проектом Кодексу здійснювалася занадто фрагментарно, в результаті чого розтягнулася в часі й була завершена лише в 1996 році. У процесі розробки тексту Кодексу висувалося чимало пропозицій щодо визначення та складу злочину геноциду, проте в остаточній версії тексту було вирішено дотримуватися того самого підходу і використовувати те саме визначення, що було надано у Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. Отже, Комісія міжнародного права ухвалила редакцію проекту Кодексу в 1996 році, ст. 17 якої містила визначення геноциду, аналогічне визначенню Конвенції.

Важливим етапом у закріпленні злочину геноциду на міжнародному рівні стало його внесення до Статуту Міжнародного трибуналу для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території колишньої Югославії з 1991 року (далі – МКТЮ), який був створений Радою Безпеки ООН 25 травня 1993 року на основі резолюції №827 Ради Безпеки ООН.

У ст. 1 цього Статуту зокрема, передбачено, що юрисдикція Трибуналу поширюється на здійснення судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території колишньої Югославії з 1991 року.

⁶² Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide.

У ст. 4 визначено, що Міжнародний трибунал має повноваження здійснювати судове переслідування осіб, які вчинили злочин геноциду, відповідно до того визначення, яке йому надане у цій статті.

Так, згідно зі ст. 4, геноцид включає в себе такі дії, вчинені з метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи:

- a) вбивство членів такої групи;
- b) нанесення серйозних тілесних або психічних ушкоджень членам такої групи;
- c) навмисне створення членам групи життєвих умов, що розраховані на повне або часткове знищення групи;
- d) дії, розраховані на унеможливлення народження дітей у середовищі групи;
- e) насильницька передача дітей цієї групи іншій групі⁶³.

Окрім цього, у п. 3 ст. 4 передбачено, що підлягають покаранню такі дії:

- a) геноцид;
- b) змова з метою вчинення геноциду;
- c) пряме та публічне підбурювання до вчинення геноциду;
- d) замах на вчинення геноциду;
- e) співучасть у вчиненні злочину геноциду⁶⁴.

Із тексту зазначених статей Статуту можна зробити висновок, що МКТЮ також обрав формулювання Конвенції та повторив його майже дослівно. Проте важливість цього закріплення полягає у тому, що це було перше закріплення категорії злочину геноциду в міжнародному акті, що мав застосовуватися на практиці при розгляді справ у контексті злочинів, вчинених на території колишньої Югославії.

Наступним після Статуту Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії став Статут Міжнародного трибуналу для судового переслідування осіб, винних за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території Руанди, і громадян Руанди, відповідальних за геноцид та інші подібні злочини, вчинені на території сусідніх держав (далі – МКТР) у період з 1 січня 1994 року до 31 грудня 1994 року. Цей Міжнародний трибунал також був створений Радою Безпеки на підставі розд. VII Статуту ООН.

У ст. 1 Статуту передбачено, що Міжнародний трибунал щодо Руанди уповноважений здійснювати судове переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території Руанди, і громадян Руанди, відповідальних за подібні порушення, вчинені на території сусідніх держав у період з 1 січня 1994 року до 31 грудня 1994 року⁶⁵.

У ст. 2 зазначено, що Міжнародний трибунал щодо Руанди уповноважений здійснювати судове переслідування осіб, які вчиняють геноцид або здійснюють будь-які інші дії, передбачені в цій статті.

⁶³ Статут МКТЮ.

⁶⁴ Там само.

⁶⁵ Статут МКТР.

Так, під геноцидом розуміються дії, вчинені з наміром повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи:

- a) вбивство членів такої групи;
- b) нанесення серйозних тілесних або психічних ушкоджень членам такої групи;
- c) навмисне створення членам групи життєвих умов, які розраховані на повне або часткове знищення групи;
- d) дії, розраховані на унеможливлення народження дітей у середовищі групи;
- e) насильницька передача дітей цієї групи іншій групі⁶⁶.

Окрім цього, карними вважаються такі дії:

- a) геноцид;
- b) змова з метою вчинення геноциду;
- c) пряме та публічне підбурювання до вчинення геноциду;
- d) замах на вчинення геноциду;
- e) співучасть у вчиненні злочину геноциду⁶⁷.

Останнім за часом прийняття, але одним із перших за часом початку розробки є **Римський статут Міжнародного кримінального суду**. Питання про його розробку постало одразу після прийняття Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього у 1948 році, оскільки вважалося, що її ухвалення певною мірою порушило питання доцільності та можливості того, щоб осіб, звинувачених у геноциді, судив компетентний міжнародний суд. Була очевидною необхідність у розробці Статуту, оскільки виникла та поступово зростала потреба у міжнародному судовому органі для розгляду тяжких злочинів, передбачених міжнародним правом. У зв'язку з цим Генеральна Асамблея ООН запропонувала Комісії міжнародного права розглянути це питання.

Процес розробки Статуту та розв'язання питання про створення Міжнародного кримінального суду зайняли чимало часу, що було зумовлено кількома факторами:

- 1) передача питання різним уповноваженим органам;
- 2) складний процес переговорів та узгодження позицій держав-членів ООН;
- 3) пауза у розробці через обстановку на міжнародній арені, зокрема за умов холодної війни;
- 4) різні погляди на перелік міжнародних злочинів (зокрема, пропозиції розширити цей перелік);
- 5) проблеми із формулюванням визначення злочинів.

Лише у 1993 році Комісія міжнародного права підготувала проект Статуту. У звіті Комісії за 1994 рік зазначалося, що, безсумнівно, геноцид, як визначено в Конвенції про запобігання та покарання за злочин геноциду, є злочином відповідно до загального міжнародного права. Злочин за загальним міжнародним правом визнається міжнародним співтовариством держав загалом як такий, що тягне за собою накладення кримінальної відповідальності на винних осіб.

⁶⁶ Статут МКТР.

⁶⁷ Там само.

Комісія також пропонувала, щоб геноцид мав «невід'ємну юрисдикцію», що підтвердило серйозність злочину геноциду. Під невід'ємною юрисдикцією Комісія мала на увазі, що Суд мав би предметну юрисдикцію щодо злочину в силу ратифікації Статуту державою-учасницею. Що стосується всіх інших злочинів, держави повинні будуть самі обирати, якою мірою визнавати юрисдикцію Суду. Комісія вважала, що геноцид має передбачати таку юрисдикцію не лише через серйозність самого злочину, а й тому, що створення Суду було спеціально передбачено ст. VI Конвенції про геноцид.

Попри те, що в процесі розробки тексту Статуту було внесено чимало пропозицій щодо визначення геноциду, в остаточному варіанті Комісія повернулася до визначення, закріпленого Конвенцією.

Підсумком надзвичайно тривалої роботи над створенням постійно діючого суду з юрисдикцією щодо геноциду стала дипломатична конференція, що відбулася в Римі з 15 червня до 17 липня 1998 року.

У ст. 1 Римського статуту встановлено, що Суд володіє юрисдикцією щодо осіб, відповідальних за найсерйозніші злочини, які викликають занепокоєння міжнародного співтовариства, зазначені в цьому Статуті, і доповнює національні органи кримінального правосуддя.

У ст. 5 Статуту передбачено, що юрисдикція Суду обмежується найсерйознішими злочинами, які викликають занепокоєність всього міжнародного співтовариства. Відповідно до цього Статуту, Суд має юрисдикцію щодо таких злочинів:

- a) злочин геноциду;
- b) злочини проти людяності;
- c) воєнні злочини;
- d) злочин агресії.

Нарешті, у ст. 6 надано визначення геноциду:

“ Геноцид означає будь-яку з наступних дій, вчинених з наміром повного чи часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи: а) вбивство членів такої групи; б) нанесення серйозних тілесних або психічних ушкоджень членам такої групи; в) навмисне створення членам групи життєвих умов, що розраховані на повне або часткове знищення групи; г) дії, розраховані на унеможливлення народження дітей у середовищі групи; ґ) насильницька передача дітей цієї групи іншій групі⁶⁸ ”

⁶⁸ Римський статут.

Надзвичайно важливого значення набуло рішення, прийняте з метою уникнення того, щоб терміни і процеси судочинства не призвели до перемоги безкарності. Так, у **Конвенції про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства 1968 року та в Римському статуті було зазначено про незастосування терміну давності до злочинів геноциду**, здійснених як у мирний, так і воєнний час. Отже, якими б не були терміни, що минули з часу скоєння злочину, завжди є можливість розпочати переслідування проти винних у ньому осіб.

Аналіз міжнародно-правових документів, у яких відбулося закріплення поняття геноциду як міжнародного злочину, що порушує норми міжнародного гуманітарного та кримінального права, дає змогу простежити закономірність, що більшість актів (статути міжнародних трибуналів, проект кодексу, Статут Міжнародного кримінального суду), попри численні пропозиції та дискусії, послідовно дотримувалися визначення та складу злочину геноциду, що було первісно надано у Конвенції про геноцид. З одного боку, це позитивна тенденція, що вказує на послідовність та одноманітність практики застосування, спадкоємність розуміння і тлумачення норм про геноцид, що своєю чергою підкреслює значущість Конвенції та серйозність самого злочину. Однак водночас це демонструє і певний застій у міжнародному праві, що утворився у зв'язку з небажанням окремих держав розвивати нові, більш прогресивні підходи, які були б аполітичними та відповідали реаліям сучасного світу, зокрема такі, які б визнавали більшу кількість груп, що потребують захисту від злочину геноциду, а також більше видів самого злочину (тобто включення культурного аспекту та деяких нових підвидів злочину геноциду, що виникли після прийняття Конвенції та інших міжнародно-правових актів, наприклад, гендерциду).

2.2. Міжнародна спільнота і визнання сукупності злочинів росії злочином геноциду

У контексті позицій міжнародної спільноти щодо кваліфікації діянь росії як злочину геноциду їх можна розділити на три змістовних блоки: 1) позиція міжнародних організацій та установ; 2) позиція урядів іноземних держав; 3) позиція неурядових організацій, провідних юристів-міжнародників, професорів права та історії.

Позиція міжнародних організацій та установ

За умов поточного збройного конфлікту, який перебуває в активній фазі, збір доказів, документування злочинів все ще здійснюються відповідними органами, тому марно очікувати констатацію чи визнання факту вчинення росією злочину геноциду проти українців. Загалом ця категорія вимагає надзвичайно високого рівня доказової бази, тому наразі

можна сказати, що переважна більшість міжнародних організацій утримується від однозначних заяв або ж посилається на вчинення воєнних злочинів і злочинів проти людяності, вказуючи, що для геноциду поки що недостатньо доказів і відсутній встановлений та доведений мотив.

Так, Комісія ООН, як уже розглядалося у попередньому розділі, у своїх звітах встановила, що росія вчиняє численні воєнні злочини та злочини проти людяності. Проте щодо злочину геноциду Комісія використовує загальне формулювання «недостатньо доказів і факторів, які б вказували на вчинення геноциду росією»⁶⁹. Також Комісія підкреслює у своїх звітах, що вона продовжує розслідування порушень проти України та буде й надалі максимально повно документувати злочини росії. Найбільш вагомою заявою щодо геноциду були слова голови Комісії Еріка Месе, що хоча вони й не мають достатніх доказів, але продовжують послідовне, крок за кроком розслідування, враховуючи занепокоєння та звинувачення росії у вчиненні злочину геноциду. Окрім цього, Месе зазначив, що Комісія задокументувала заяви, що пролунали у російських медіа, і що ці заяви можуть стосуватися аспекту підбурення до вчинення геноциду⁷⁰.

МКС фактично ніяк не висловлює свою позицію щодо можливості кваліфікації дій росії як злочину геноциду. Проте у заяві Прокурора від 2 березня 2022 року щодо відкриття розслідування про ситуацію в Україні було зазначено, що згідно з юрисдикцією Суду та без шкоди меті розслідування ситуація охоплює будь-які минулі та поточні звинувачення у вчиненні воєнних злочинів, злочинів проти людяності чи злочину геноциду на будь-якій частині території України будь-якою особою, починаючи із 21 листопада 2013 року і донині⁷¹. Факт включення злочину геноциду до злочинів, що підпадають під юрисдикцію МКС у контексті розслідування ситуації в Україні, вказує на те, що потенційно ця категорія може розслідуватися та розглядатися в межах Суду (за умови, що буде задоволена вимога достатності доказів і наявної вказівки на мотив і намір держави-агресора).

МС ООН у своєму рішенні від 2 лютого 2024 року встановив, що він буде розслідувати питання спотворення тлумачення положень Конвенції про геноцид росією в контексті звинувачень України у вчиненні геноциду на Сході. Водночас Суд постановив, що не буде розглядати питання, чи вчиняє росія злочин геноциду проти України. Для розгляду саме цього аспекту Україні доведеться подавати окремий позов або ж чекати на висновки МКС⁷².

⁶⁹ «Те, що чинить Росія в Україні, є геноцидом» – американський дослідник Самуель Тоттен // Радіо Свобода.

⁷⁰ Комісія ООН наразі не дійшла висновку, що Росія чинить в Україні геноцид. Але є «серйозні» воєнні злочини» // Детектор медіа.

⁷¹ Ситуація в Україні // МКС.

⁷² «Рішення зазвичай половинчасті». Що вирішив Міжнародний суд ООН у справі про геноцид за позовом України проти РФ // Суспільне Медіа.

Водночас Парламентська асамблея Ради Європи (далі – ПАРЄ) поклала початок визнанню діянь росії як злочину геноциду. Так, ПАРЄ ухвалила резолюцію від 25 січня 2024 року №2529 «Ситуація щодо дітей України», закликаючи держави-члени Ради Європи визнати депортацію українських дітей росією геноцидом Українського народу⁷³. За цю резолюцію проголосували 85 депутатів, більшість із яких прокоментували депортацію та незаконне усиновлення українських дітей як серйозний злочин, що має на меті стерти ідентичність дітей, перевиховати їх під російськими реаліями, тим самим позбавивши Україну майбутнього.

Текст резолюції стосується п'яти груп дітей, а саме дітей, які:

- 1) продовжують перебувати на території України;
- 2) є внутрішньо переміщеними особами;
- 3) знайшли тимчасовий захист у Європі;
- 4) зникли безвісти;
- 5) були депортовані чи вимушено переміщені до росії та Білорусі⁷⁴.

Ключовими моментами резолюції є заклик до повернення всіх депортованих українських дітей додому, а також до створення спільної програми між Україною та Банком розвитку РЕ для задоволення індивідуальних потреб українських дітей.

Щодо елемента злочину геноциду слід звернути увагу на резолюцію ПАРЄ від 27 квітня 2023 року №2495(2023) «Депортації та насильницькі переміщення українських дітей та інших цивільних осіб до російської федерації або на тимчасово окуповані території України: створення умов для їхнього безпечного повернення, припинення цих злочинів та покарання винних». Зокрема, у п. 2 зазначається, що у разі насильницького переміщення дітей йдеться про злочин геноциду, який має бути ретельно розслідуваний, а винні особи мають бути притягнені до відповідальності⁷⁵.

Окрім цього, у п. 10 наголошено, що:

“ Асамблея зазначає, що насильницьке переміщення дітей з однієї групи до іншої групи з метою знищити повністю чи частково національну, етнічну, расову чи релігійну групу є злочином геноциду відповідно до ст. 2 п. е) Конвенції про геноцид, що збігається із задокументованими доказами депортації та насильницького переміщення українських дітей на територію росії чи території, що тимчасово перебувають під окупацією росії ”

⁷³ Парламентська асамблея Ради Європи ухвалила резолюцію «Ситуація щодо дітей України» // Голос України.

⁷⁴ Там само.

⁷⁵ Deportations and forcible transfers of Ukrainian children and other civilians to the Russian Federation or to temporarily occupied Ukrainian territories: create conditions for their safe return, stop these crimes and punish the perpetrators // Parliamentary Assembly of the Council of Europe.

Зрештою, у п. 20 резолюції Асамблея наголосила, що:

“ Особи – виконавці злочинів, що порушують міжнародне право, включно зі злочином агресії проти іншої держави, воєнними злочинами, злочинами проти людяності та злочином геноциду, мають бути встановлені, а самі злочинці – притягнені до відповідальності⁷⁶ ”

Отже, резолюції ПАРЄ важливі у зв'язку з визнанням депортації та насильницького переміщення українських дітей злочином геноциду у частинні ст. 2 п. е) Конвенції. Резолюції ПАРЄ, як і звіти Комісії чи будь-якої іншої організації, є політичним рішенням і визнанням злочину геноциду, що позитивно для загального контексту та впливу на іноземні держави, але не є юридичною кваліфікацією та визнанням. Фактично тільки юридична кваліфікація має значення у тому сенсі, що лише рішення міжнародної судової установи може притягнути злочинців і державу-агресора до відповідальності.

Позиція парламентів іноземних держав

Станом на зараз злочини росії проти України визнали злочином геноциду сім іноземних держав.

Першою, хто прийняв відповідне рішення, була **Польща**. Так, 23 березня 2022 року Сейм ухвалив **Резолюцію щодо скоєння росією в Україні воєнних злочинів, злочинів проти людяності та порушень прав людини**. У тексті резолюції зазначено, що Польща «рішуче засуджує акти постійного насильства, [...] акти геноциду, [...] вчинені на території суверенної України збройними силами рф разом зі своїми союзниками, за наказами військових командирів, що перебувають у прямому підпорядкуванні президента В. Путіна»⁷⁷.

Наступною стала **Естонія**, парламент якої ухвалив **Заяву від 21 квітня 2022 року щодо воєнних злочинів та геноциду, вчинених рф в Україні**. У заяві констатується: «На тимчасово окупованих територіях, зокрема в містах Буча, Бородянка, Гостомель, Ірпінь, Маріуполь та багатьох інших населених пунктах України, рф вчинила акти геноциду». Цією заявою парламент Естонії визнає злочини росії проти України злочином геноциду та закликає національні парламенти й міжнародні організації визнати ці злочини геноцидом, притягнути винних до відповідальності й створити міжнародний суд (трибунал ad hoc)⁷⁸.

⁷⁶ Deportations and forcible transfers of Ukrainian children and other civilians to the Russian Federation or to temporarily occupied Ukrainian territories: create conditions for their safe return, stop these crimes and punish the perpetrators // Parliamentary Assembly of the Council of Europe.

⁷⁷ Які країни визнали актами геноциду Українського народу дії росії після 24 лютого 2022 року? // Rule of Law Research Centre.

⁷⁸ Там само.

21 квітня 2022 року парламент Латвійської Республіки ухвалив Заяву щодо агресії та воєнних злочинів рф в Україні, якою визнано, що росія вчиняє злочин геноциду проти Українського народу, та підтверджено обов'язок Латвії запобігати вчиненню геноциду⁷⁹.

27 квітня 2022 року геноцид Українського народу визнала Палата громад парламенту Канади, вказуючи у своєму Рішенні, що сукупність злочинів, вчинюваних росією в Україні, вказує на склад геноциду⁸⁰.

10 травня 2022 року парламент Литви ухвалив Резолюцію про визнання дій рф в Україні геноцидом і закликав до створення спеціального міжнародного кримінального трибуналу з розслідування злочину російської агресії. Так, у Резолюції парламент наголошує, що широкомасштабна збройна агресія проти України є геноцидом, а також закликає міжнародні організації та парламенти й уряди іноземних держав визнати злочини росії в Україні геноцидом і притягнути винних до відповідальності⁸¹.

11 травня 2022 року парламент Чехії ухвалив Постанову щодо підтримки України, якою визнав етнічно мотивовані злочини проти українців, як-то: масові страти, прояв неповаги до загиблих, катування, зґвалтування, фізичне та психічне насильство, депортацію та насильницьке переміщення дітей – проявом геноциду проти Українського народу⁸².

1 червня 2022 року парламент Ірландії ухвалив Рішення, яким визнано, що злочини, скоєні російськими військовими, відповідають критеріям злочину геноциду відповідно до Конвенції про геноцид, що вказує на те, що вторгнення росії в Україну є злочином геноциду⁸³.

Окрім цього, 20 липня 2022 року сенатори внесли на розгляд Сенату США проєкт Резолюції про визнання дій росії в Україні геноцидом Українського народу. Остання активність щодо цього проєкту відбулася 7 грудня 2022 року, коли документ внесли до законодавчого календаря Сенату⁸⁴.

Також у вересні 2023 року члени Комітету із закордонних справ Палати представників США зробили заяву, що Путін здійснює геноцид в Україні, оскільки він намагається стерти культуру, народ і релігію Українського народу, що і є критеріями геноциду⁸⁵.

⁷⁹ Які країни визнали актами геноциду Українського народу дії росії після 24 лютого 2022 року? // Rule of Law Research Centre.

⁸⁰ Там само.

⁸¹ Там само.

⁸² Там само.

⁸³ Там само.

⁸⁴ S.Res.713 – A resolution recognizing Russian actions in Ukraine as a genocide.

⁸⁵ Конгресмени США звинуватили Путіна в геноциді в Україні // Голос Америки.

Позиція неурядових організацій, провідних юристів-міжнародників, професорів права та історії

Найбільший внесок у доведення та визнання злочинів росії в Україні як злочину геноциду зробив Інститут стратегії та політики New Lines разом із Центром прав людини ім. Рауля Валленберга. Ще у травні 2022 року вони опублікували доповідь, у якій було зроблено правовий аналіз діянь і злочинів рф в Україні. Ця доповідь була підготовлена понад 35 експертами-правниками та науковцями і ґрунтувалася на дослідженні питання підбурювання росією до геноциду в Україні та обов'язку запобігти йому.

Однозначним внеском цієї доповіді стало те, що вона була широко висвітлена у медіа, а також що парламенти іноземних держав керувалися нею для визнання геноцидного характеру війни росії проти України.

Доповідь за 2022 рік фокусувалася на розпаленні рф ненависті до Українського народу, поширенні неправдивої інформації, заохоченні до насильства, спаплюженні історичних фактів. Як висновок експерти вказали, що чим більше держава звертається до мови ненависті, тим менш чутливими до насильства, страждань і болю стають її громадяни і все частіше починають підтримувати таку риторику. Відповідно у доповіді вказано, що відкрите підбурення до геноциду росією є порушенням ст. 3 п. с) Конвенції про геноцид.

Окрім цього, експертна група закликала міжнародну спільноту попередити вчинення злочину геноциду в Україні, оскільки наявність ознак геноцидної кампанії та прямі заклики до його вчинення вказують на те, що є цілком реальна ймовірність його вчинення.

Рік потому, у липні 2023-го, Інститут стратегії та політики New Lines разом із Центром прав людини ім. Рауля Валленберга опублікували свою другу доповідь *The Russian Federation's Escalating Commission of Genocide in Ukraine: A Legal Analysis*, у якій здійснили докладний юридичний аналіз злочинів росії, фактично проаналізувавши злочини відповідно до кожного пункту ст. 2 Конвенції⁸⁶.

Ця доповідь вказала на те, що, попри всі попередження та заклики до запобігання злочину геноциду, **станом на 2023 рік дії росії перейшли із площини підбурювання та закликів до геноциду до безпосереднього вчинення злочину геноциду.** Так, д-р Азім Ібрагім, директор

⁸⁶ The Russian Federation's Escalating Commission of Genocide in Ukraine: A Legal Analysis // New Lines Institute.

Інституту стратегії та політики New Lines, зазначив, що під час написання доповіді експерти зібрали докази, що вказують на намір росії винищити Український народ повністю чи частково. Ці докази містять такі злочини: масові вбивства, катування, примусове переміщення, систематичне сексуальне насильство та знищення культурної спадщини⁸⁷.

Докази також ґрунтувалися на таких елементах:

- Слогані російської пропаганди, влади та ЗМІ «Можемо повторити», який має глибоке історичне коріння ще з дня закінчення Другої світової війни. Окрім цього, цей слоган використовувався під час початку збройного конфлікту у 2014 році на території України та у 2022-му напередодні та на початку повномасштабного вторгнення. Зокрема, Путін використовував цю фразу у своїх зверненнях, надаючи їй історично-націоналістичного забарвлення, яке нібито вказує на могутність і зверхність російської держави. На продовження використання цього слогана 28 лютого 2022 року ведучий російського державного телебачення Дмитро Кісільов сказав: «Навіщо нам світ, якщо росія не є його частиною?». Експерти вказали у доповіді, що таке формулювання вказує на приховану загрозу з боку рф використати ядерну зброю. Окрім цього, червону нитку наміру російської влади експерти вбачають у моделях поведінки та формулюваннях, які використовуються владою, збройними силами. Так, фрази на кшталт: «Як ви смієте так жити», «Це не є воєнним злочином, якщо вчиняючи його ти повеселився» тощо, є явною ознакою того, що вся ця кампанія будується на ненависті до всього українського та українців загалом⁸⁸.
- Свідченнях російських солдатів, які брали участь у трагедіях в Бучі, Ізюмі та Старому Бикові. Ці свідчення підтверджують факти однозначних порушень міжнародного права, наджорстокого поводження з цивільним населенням, вбивства та катувань осіб саме за ознакою їх приналежності до Українського народу⁸⁹.
- Насильного вивезення та депортації українських дітей на територію росії. Так, було зафіксовано щонайменше 3000 примусових вивезень дітей на територію рф і створення щонайменше 43 таборів перевиховання для цих дітей. Експерти наголосили на тому, що перевиховання дітей, розмиття їхньої ідентичності, позбавлення їх їхньої мови, культури і традицій є однозначною складовою геноциду⁹⁰.

Окрім цього, **доповідь базується на п'яти «Д»**, які вказують на пряме та публічне підбурювання до вчинення геноциду:

- 1) дезінформація;
- 2) заперечення (denial);
- 3) дегуманізація;
- 4) делегітимізація;
- 5) демонізація.

⁸⁷ Азім Ібрагім. Геноцид Росії проти України // Українська правда.

⁸⁸ The Russian Federation's Escalating Commission of Genocide in Ukraine: A Legal Analysis // New Lines Institute.

⁸⁹ Там само.

⁹⁰ Там само.

Головним висновком другої доповіді стало визнання вчинення росією геноциду в Україні, який поступово призводить до знищення українців, української культури та українського майбутнього (депортація дітей).

Один із провідних науковців, які визнають злочини росії геноцидом, **Євген Фінкель**, політолог та історик з Університету Джона Хопкінса, зазначає у своїх інтерв'ю, що є докази вбивств людей на підставі їхньої української ідентичності (Буча), що вказує на геноцидний характер війни. Так, Фінкель зазначив, що наразі вже не йдеться про прості вбивства людей, а про націлення на національну ідентичність групи, яке буде дуже складно довести, але яке відбувається вже зараз. Також Фінкель вказує, що намір росії можна простежити через офіційні заяви представників влади та публікації державних медіа. У цьому контексті він посилається на статтю «Що росії варто зробити з Україною?» державного медіа РІА. У ній йдеться про те, що Україна не є суверенною державою, не повинна існувати як така, навіть її назва не може бути збережена, а українська національна еліта має бути ліквідована, оскільки її перевиховання неможливе. Враховуючи такі публічні заяви від державного медіа, Фінкель підсумовує, що ризик вчинення геноциду зростає, стаючи реальністю, а не умовністю⁹¹.

Водночас професор **Філіп Сендс** зазначає, що він вбачає у діяннях та злочинах росії лише військові злочини та злочини проти людяності. Мотивація такої позиції полягає в тому, що, на думку Сендса, який має чималий досвід роботи з міжнародними судовими установами, буде дуже складно довести намір і мотив держави-агресора саме знищити повністю або частково Український народ.

До тих експертів, хто поділяє позицію, що злочини росії в Україні є злочином геноциду, належать **Самуель Тоттен**, американський професор історії, дослідник і автор кількох книг про геноциди у світі, та **Тімоті Снайдер**, історик і професор Єльського університету.

Так, Самуель Тоттен вважає, що злочини росії в Україні становлять злочин геноциду, особливо у частині насильницького перевезення та депортації українських дітей. Окрім цього, він вказує, що з погляду Конвенції геноцидом є знищення групи повністю або її частини, і це те, що відбувається в Україні, особливо з огляду на знищення української ідентичності, мови, культури тощо⁹².

Тімоті Снайдер також наполягає, що РФ вчиняє геноцид проти Українського народу і при цьому навіть не приховує свого наміру, оскільки відверто й публічно говорить про це на рівні представників державної влади (Путін, Медведєв) і державних медіа. Також Снайдер наголосив на тому, що росія підпадає під дію усіх п'ятьох критеріїв геноциду відповідно до ст. 2 Конвенції, що є однозначним випадком геноциду⁹³.

⁹¹ Ukraine war: Is Russia committing genocide? // BBC.

⁹² «Те, що чинить Росія в Україні, є геноцидом» – американський дослідник Самуель Тоттен // Радіо Свобода.

⁹³ Timothy Snyder: Why the West Hasn't Recognized Russian Aggression as Genocide against Ukrainians // European Pravda.

Підсумовуючи, варто зазначити, що ситуація щодо визнання злочинів росії в Україні геноцидом є досить неоднорідною. Інколи це спричинено недостатнім знанням історії та культурного контексту відносин між Україною та РФ, що не дає можливості глибоко осягнути мотив і намір росії. Інколи ж це спричинено цілою низкою питань, що зводяться до політичних інтересів і небажання створювати прецедент. Проте вже наразі є позитивна тенденція до поступового визнання сукупності цих злочинів саме злочином геноциду.

2.3. Закріплення злочину геноциду в національному праві та діяльність Верховної Ради України

Наразі законодавство України щодо злочину геноциду є порівняно обмеженим, надаючи лише визначення геноциду, що повторює ст. 2 Конвенції. Так, чинна редакція ст. 442 Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року передбачає:

“ 1. Геноцид, тобто діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне чи часткове її фізичне знищення, скорочення дітонародження чи запобігання йому в такій групі або шляхом насильницької передачі дітей з однієї групи в іншу, карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі⁹⁴ ”

Отже, формулювання ст. 442 є спробою наслідувати текст ст. 2 Конвенції, але не є повним відтворенням положень статті, через упущення деяких формулювань. Окрім цього, у п. 2 ст. 442 передбачено, що публічні заклики до геноциду та виготовлення матеріалів із закликами до геноциду караються арештом або позбавленням волі. П. 2 є відсилкою на ст. 3 Конвенції, проте із п'яти пунктів ст. 3 до ст. 442 було включено лише один – с) пряме та публічне підбурювання до вчинення геноциду. Тобто випущено чотири інших пункти ст. 3 Конвенції, залишаючи прогалину в національному законодавстві.

⁹⁴ Кримінальний кодекс України, стаття 442.

Загалом варто зазначити, що не лише **текст ст. 442 є відносно застарілим** і таким, що потребує внесення змін, а й усе кримінальне законодавство для приведення його у відповідність до міжнародного права та Конвенції про геноцид. Зокрема, у чинній редакції КК України відсутня згадка про строки давності у контексті вчинення злочину геноциду, а також про відповідальність, процесуальні аспекти тощо.

З метою закриття цих прогалин та оновлення кримінального законодавства мав бути прийнятий уже згаданий у контексті воєнних злочинів Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» (законопроект від 27 грудня 2019 року, реєстраційний №2689).

Цим Законом запропоновано викласти ст. 442 ККУ у такій редакції:

“ 1. Геноцид, тобто діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої шляхом: 1) позбавлення життя членів цієї групи; 2) заподіяння їм серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу; 3) створення для групи життєвих умов, спрямованих на повне чи часткове її фізичне знищення; 4) вжиття заходів, розрахованих на запобігання дітонародженню в такій групі; 5) насильницької передачі дітей з однієї групи до іншої, карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі⁹⁵ ”

Нова редакція п. 1 ст. 442 є більш повним і юридично правильним відображенням ст. 2 Конвенції про геноцид, оскільки в ній відбувається чітке розмежування на п'ять окремих критеріїв геноциду з дотриманням норми Конвенції.

Однак п. 2 ст. 442 контекстуально залишився наближеним до чинної редакції статті, передбачаючи таке:

“ 2. Публічні заклики до вчинення діянь, передбачених частиною першою цієї статті, проголошені з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої, а також виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких діянь з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років⁹⁶ ”

⁹⁵ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації норм міжнародного кримінального та гуманітарного права» (законопроект від 27 грудня 2019 року, реєстраційний №2689).

⁹⁶ Там само.

Залишається відкритим питання, чи є п. 2 ст. 442 спробою відтворити ст. 3 Конвенції про геноцид, оскільки текст є максимально розбіжним, а із усіх діянь, що становлять злочин геноциду, згадано лише одне.

Ще одним важливим моментом Закону є внесення змін до КК України у частині розд. III, де передбачається, що у випадку, якщо діяння, зазначені у ст. 442, на момент їх вчинення не визнавалися злочином відповідно до законодавства України про кримінальну відповідальність, але визнавалися злочином геноциду відповідно до норм міжнародного права, вважається, що такі діяння на час їх вчинення визнавалися такими, що є злочином відповідно до законодавства України про кримінальну відповідальність.

Це положення особливо важливе у тому контексті, що наразі чинна редакція ст. 442 залишає відкритими деякі питання щодо об'єктивної сторони злочину, тому можуть виникнути проблеми при відкритті справ чи здійсненні розслідування. Проте якщо Закон буде підписаний Президентом і набере чинності, у нас буде норма, яка передбачить, що злочини росії в Україні все одно повинні визнаватися злочином геноциду, якщо вони визнавалися такими згідно з положеннями міжнародного права.

Щодо безпосередньої діяльності ВРУ під час повномасштабної війни, то 14 квітня 2022 року Верховна Рада ухвалила Постанову «Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення російською федерацією геноциду в Україні» №2188-ІХ. У цій Заяві ВРУ виклала весь історичний бекграунд конфлікту між Україною та росією і свою позицію з обґрунтуванням причин визнання злочинів рф в Україні з 24 лютого 2022 року злочином геноциду проти Українського народу. Цією Постановою Голові ВРУ було доручено: 1) направити текст Заяви низці міжнародних, міжпарламентських організацій та іноземним державам; 2) звернутися до Генпрокуратури, МЗС і Мін'юсту щодо належного документування фактів вчинення геноциду Українського народу росією та всіма підлеглими їй структурами⁹⁷.

Ще одним кроком Парламенту в напрямі до визнання злочинів рф в Україні злочином геноциду стало прийняття 31 березня 2023 року Закону України «Про заборону пропаганди російського неонацистського тоталітарного режиму, акту агресії проти України з боку російської федерації як держави-терориста, символіки, яка використовується збройними та іншими воєнними формуваннями російської федерації у війні проти України». Хоча сам Закон і не стосується безпосередньо злочину геноциду, проте у тексті міститься формулювання, що росія є державою-терористом, яка вчиняє геноцид Українського народу. Таке формулювання також важливе, адже чим частіше (за умови релевантності) відбувається посилання на те, що росія вчиняє злочин геноциду проти Українського народу, та чим більше є доказів і підтверджень такого вчинення, тим краще для майбутньої доказової бази, що може використовуватися в міжнародних судових установах при розгляді справи про геноцид.

⁹⁷ Постанова Верховної Ради України про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення російською федерацією геноциду в Україні».

2.4. Можливість кваліфікації злочинів росії проти Українського народу злочином геноциду: практика МКТР та МКТЮ

Для здійснення об'єктивного аналізу того, чи можна вважати сукупність злочинів росії в Україні злочином геноциду проти Українського народу, найефективнішим способом видається аналіз ст. 2 Конвенції по пунктах у поєднанні з практикою МКТЮ та МКТР, аналізом доповіді Інституту стратегії та політики New Lines і тих злочинів і діянь, які задокументовані як злочини рф в Україні.

Сам аналіз варто розпочати з ч. 1 ст. 2 Конвенції, яка передбачає:

“ Геноцид – це будь-які дії, що вчиняються з метою повного чи часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи... ”

Зрозуміло, що аналізована стаття не встановлює безпосередньо правових інструментів для визначення того, що певна сукупність діянь чи злочинів становить злочин геноциду. Для цього якраз і варто звернутися до практики МКТР. Так, згідно з висновком Судової палати, для підтвердження факту геноциду необхідно, щоб: 1) було скоєно одну з дій, зазначених у п. 2 ст. 2 Статуту (аналог ст. 3 Конвенції); 2) метою цих дій стала конкретна національна, етнічна, расова або релігійна група як така; 3) дія була вчинена з **наміром** повністю або частково знищити таку групу. Саме **особливий умисел** відрізняє злочин геноциду від інших злочинів загального права, наприклад, від масових убивств цивільних осіб. Отже, можна говорити про дві складові геноциду: заборонені дії та особливий намір учинення геноциду⁹⁸.

Із формулювання цієї статті випливає, що метою, тобто наміром держави-агресора, має бути повне або часткове винищення певної групи населення. Проте виникає запитання, **що саме мається на увазі під наміром та як його встановити**. У цьому контексті у справі Камуханда Судова палата МКТР дійшла висновку, що злочин геноциду вимагає наявності обох елементів: **mens rea** (злочинний умисел, тобто суб'єктивна сторона злочину) та **actus reus** (склад злочину, тобто об'єктивна сторона злочину), де mens rea включає конкретні наміри або особливі потреби, описані у ч. 1 ст. 2 Конвенції, тобто вчинення злочину геноциду з метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи, а actus reus є будь-якою із п'яти дій, наведених у ст. 3 Конвенції⁹⁹.

⁹⁸ The Practical Guide to Humanitarian Law. Genocide // Medecins Sans Frontieres.

⁹⁹ Genocide, War Crimes and Crimes Against Humanity. A Digest of the Case Law of the International Criminal Tribunal for Rwanda // Human Rights Watch.

Може здатися, що навіть таке пояснення Судової палати залишається дещо туманним, оскільки вже із тексту статті зрозуміло, що для встановлення факту вчинення злочину геноциду необхідно довести намір держави-агресора вчинити саме геноцид, а не будь-яку іншу категорію злочинів. Проте в судовому рішенні **у справі Серомби Апеляційна палата МКТР наголосила, що намір здійснити геноцид можна встановити і за непрямими доказами.** Вона також зазначила, що про намір здійснити геноцид можна зробити висновок із певних фактів і ознак, зокрема таких:

- a) загальний контекст здійснення інших неправомірних дій, систематично спрямованих проти однієї й тієї самої групи, що і дії, вчинені обвинуваченим або іншими особами;
- b) масштаб скоєних злочинів;
- c) загальний характер злочинів, скоєних у регіоні або країні;
- d) факт навмисного і систематичного знищення жертв через їх приналежність до певної групи, тоді як знищення представників інших груп виключається;
- e) виключення із цілей членів інших груп;
- f) загальна політична доктрина, яка стала причиною таких дій;
- g) повторення дій, спрямованих на знищення та дискримінацію;
- h) вчинення дій, що завдають удару по основах групи або які розцінюються як такі самими виконавцями¹⁰⁰.

Окрім цього, **у справі Гакумбітсі Судова палата додала, що намір вчинити злочин геноциду також можна чітко розпізнати за фактом** здійснення фізичного нападу на групу або на її майно, використання образливих висловлювань щодо обраної групи, по зброї, яка використовується під час нападів, і по тяжкості ран, завданих жертвам, за методичним характером планування і систематичним характером злочину¹⁰¹.

Також суддями було встановлено, що вибір жертв геноциду здійснюється через їх приналежність до певної групи. Намір знищити групу як таку частково або повністю передбачає, що жертви обираються за принципом їх належності до національної, расової, етнічної або релігійної групи, знищення якої планується.

Відповідно до тексту Конвенції та практики МКТР, для встановлення наміру росії вчинити злочин геноциду проти українців доцільно посилатися на: 1) прямі докази геноцидного наміру та 2) непрямі докази геноцидного наміру.

Прямі докази геноцидного наміру

• Було скоєно одну з дій, зазначених у п. 2 ст. 2 Статуту (аналог ст. 3 Конвенції): наразі можна однозначно констатувати вчинення двох із п'яти пунктів ст. 3 Конвенції (ст. 2 п. 2 Статуту МКТР), а саме: а) геноцид та б) пряме та публічне підбурювання до вчинення геноциду

¹⁰⁰ Genocide, War Crimes and Crimes Against Humanity. A Digest of the Case Law of the International Criminal Tribunal for Rwanda // Human Rights Watch.

¹⁰¹ The Practical Guide to Humanitarian Law. Genocide // Medecins Sans Frontieres.

(елемент прямого та публічного підбурювання до вчинення геноциду був проаналізований у попередній частині цього дослідження у контексті доповіді New Lines Institute. Проте коротко зазначимо, що росія здійснює пряме та публічне підбурювання шляхом публічних заяв представників державної влади, у яких містяться безпосередні заклики до того, що Україна не повинна існувати, що вона не є суверенною державою, а Українського народу як окремої групи взагалі не існує (зокрема, у численних, добре відомих міжнародній спільноті заявах Путіна). Також таке підбурювання відбувається в офіційних російських державних медіа, які систематично транслиують ненависть і демонізацію українців, пробуджуючи індіферентність і толерування насилля з боку росіян).

- **Ціллю цих дій стала конкретна національна, етнічна, расова або релігійна група як така:** ціллю цих дій стала конкретна національна група – українці.

- **Ці дії були вчинені з наміром знищити цю групу повністю або частково.**

Однак, аналізуючи прямі докази, у багатьох експертів виникає небезпідставне питання, чи можна говорити про вчинення геноциду без однозначно встановленого наміру росії вчинити геноцид. У зв'язку з цим варто звернутися до непрямих доказів геноцидного наміру, які можуть вказати на те, що цей намір таки наявний у держави-агресора і його можна простежити за різними факторами.

Непрямі докази геноцидного наміру

- **Загальний контекст здійснення інших неправомірних дій, систематично спрямованих проти однієї й тієї самої групи, що і дії, вчинені обвинуваченим або іншими особами.** Відповідно загальний контекст здійснення інших неправомірних дій з боку росії проти України можна розглядати у значно ширшій історичній перспективі, аналізуючи наукові факти далеких історичних часів саме як дії, що безпосередньо мають відношення до встановлення факту геноциду. До них, щонайменше, варто віднести такі:

- а) восьмирічна загарбницька політика та окупація Сходу України (Донецька та Луганська області), зокрема систематичні обстріли цивільної інфраструктури, утворення незаконних збройних формувань, видача російських паспортів, переслідування осіб, які ідентифікували себе як українці та відмовлялися переходити на російську мову, паспортизуватися;
- б) незаконне вторгнення та окупація АР Крим (пригнічення, катування, незаконне та безпідставне ув'язнення осіб, які ідентифікували себе як українці чи кримські татари, розмовляли українською мовою, визнавали своєю державою Україну та державну владу лише українську; заборона української та кримськотатарської мов у школах; викорінення культури і традицій, примусове заселення АРК російськими громадянами, цілеспрямоване переслідування віруючих Української православної церкви Київського патріархату, а згодом – Православної церкви України);
- с) спонсорування силових подій проти учасників Революції гідності 2013 року (підбурення до зміни курсу України з проєвропейського на проросійський, фінансування «тітушок», які зривали мирні протести і спричиняли акти насилля, переховування експрезидента В. Януковича тощо).

Окрім цього, для ілюстрації тривалості й систематичності політики РФ щодо українців варто звернутися до загального контексту неправомірних дій Росії ще за імперських, а особливо – за радянських часів щодо винищення культурної та інтелектуальної еліти України з метою знищення частини групи, без якої неможливе існування групи як такої (заборона українського друкованого слова 1861, 1876 і 1881 років; арешти і репресії щодо членів Кирило-Мефодіївського товариства – інтелектуально-політичної еліти українства у XIX ст., яка очолила рух по обидва боки Дніпра за національне визволення України; арешти української інтелігенції 1920-х років і проведення сфабрикованих судових процесів; судові справи проти Спілки визволення України (СВУ) у березні 1930 року, метою яких було дискредитувати українську інтелігенцію та знищити національний рух; Розстріляне відродження (з березня 1937 року розпочалася кампанія репресій, відома як Великий терор, з 27 жовтня до 4 листопада 1937 року відбувся наймасовіший розстріл української інтелігенції – більше 287 осіб); операція «Блок», що мала на меті придушення людей, які поширювали антирадянську політику, зокрема будь-які культурні чи національні прояви: колядування, щедрування, проведення традиційних свят; арешти у 60–70 роках XX ст. членів і придушення діяльності Української Гельсінської групи). Але найтрагічнішою сторінкою українською історії є, безперечно, Голодомор – свідомо спланований і вчинений злочин сталінського режиму проти Українського народу¹⁰².

- **Масштаб скоєних злочинів:** станом на 2024 рік, за неповними даними, загинуло більше 10 233 цивільних осіб (з яких більше 511 дітей), отримали поранення більше 19 289 осіб¹⁰³, були насильно переміщені чи депортовані понад 1,9 млн українців (з них понад 200 000 дітей) на територію Росії¹⁰⁴, обсяг прямих збитків, завданих інфраструктурі України, сягає \$151,2 млрд (станом на 1 вересня 2023 року)¹⁰⁵.

- **Загальний характер злочинів, скоєних у регіоні або країні:** як уже було розглянуто вище, Росія має чітку тенденцію щодо винищення Українського народу шляхом постійного придушення та викорінення української культури, національної та релігійної ідентичності, надто ж – української мови, а також фізичного знищення інтелектуальної еліти. Окрім цього, така лінія поведінки та політики не є винятковою чи новою для Росії, оскільки вона має довгу історію подібних кампаній у регіоні, зокрема:

- а) Громадянська війна в Грузії (1991–1993 роки);
- б) війна в Абхазії (1991–1993 роки) з перетворенням Абхазії на маріонеткову державу;
- в) Придністровський конфлікт (1992 рік) з перетворенням Придністров'я на маріонеткову державу;
- г) Осетинсько-інгуський конфлікт (1992 рік), що призвів до етнічних чисток;
- д) Чеченська війна (1994–1996 і 1999–2009 роки);
- е) Російсько-грузинська війна (2008 рік), у результаті чого Південна Осетія стала маріонетковою псевдодержавою.

Отже, цілком очевидно є тенденція Росії до збройної агресії, втручання у внутрішні справи держав і знищення національної ідентичності з метою повного підкорення інших народів своїй волі та політичному курсу задля відновлення колишньої Російської імперії.

¹⁰² Як Росія знищувала українську інтелігенцію протягом століть? // Свідомі.

¹⁰³ Понад 10 200 цивільних загинуло від початку вторгнення Росії, зокрема одна дитина померла в полоні – ООН // Суспільне Медіа.

¹⁰⁴ Кількість прийнятих РФ дітей, яку озвучила Львова-Белова, може бути завищена – Герасимчук // Суспільне Медіа.

¹⁰⁵ Сума прямих збитків, завдана інфраструктурі України через війну, сягає \$151,2 млрд – оцінка станом на 1 вересня 2023 року // Kyiv School of Economics.

- **Факт навмисного і систематичного знищення жертв через їхню приналежність до певної групи, тоді як знищення представників інших груп виключається:** у цьому контексті є докази того, що російські солдати та збройні угруповання вбивали та катували мирних людей саме через їхню приналежність до національної групи (українців), за їхню сміливу самоідентифікацію себе українцями, за використання української мови. Зокрема, підтвердженням цих фактів і шоком для всього цивілізованого людства стали звірства росіян у Бучі, Ірпені, Маріуполі, Ізюмі або ж історія «підвальних катувань» у Ягідному на Чернігівщині. У цих містах і селах російські солдати вчиняли масові розстріли, показові катування, сексуальні злочини саме проти людей, які були українцями та ідентифікували себе такими. Окрім цього, неодноразовими були випадки катувань чи вбивств осіб, які мали патріотичні татування, прикраси, україномовні переписки у встановлених на телефоні месенджерах тощо. Також до цього елемента можна віднести знущання, катування та вбивство осіб, які знаходяться на тимчасово окупованій росією території та відмовляються спілкуватися російською, переходити на російський паспорт і відкрито заявляють, що вони українці.

До цієї самої категорії належить факт насильницького переміщення та депортації українців та українських дітей, зокрема на територію росії, що є цілеспрямованим вивезенням українців на територію держави-агресора для їхнього перевиховання і знищення культурної ідентичності українців.

- **Загальна політична доктрина, яка стала причиною таких дій:** щодо політичної доктрини, то тут також присутній елемент послідовної та тривалої політики росії щодо невизнання України самостійною суверенною державою, а українців – окремим народом. Це проявлялося у постійному зазіханні на територію України, спробах долучити Україну до різних про-російських політичних блоків і міжнародних формувань. Згодом це переросло у пропаганду імперсько-шовіністичного наративу, що нібито це Україна утискає російськомовне населення, чинить геноцид проти населення Донецької та Луганської областей, що східні регіони та Крим роблять своє волевиявлення щодо приєднання до рф тощо. Тобто підґрунтя для повномасштабної війни готувалося роками і десятиліттями, використовуючи пропаганду, мову ненависті, дезінформацію та фейкові звинувачення у порушенні Україною норм міжнародного права, що стало «підставою для вжиття заходів з боку росії та визволення і порятунку російськомовного населення».

- **Повторення дій, спрямованих на знищення та дискримінацію:** росія систематично і послідовно вчиняє міжнародні злочини проти Українського народу, маючи за ціль цивільне населення та спричиняючи все більшу кількість втрат.

Отже, як із прямих, так і з непрямих факторів можна доказово встановити, що росія мала в попередні десятиліття і має досі чіткий намір знищення повністю чи частково національної групи (українців). Щодо елемента «повністю чи частково», тут поки що складно дати однозначну відповідь до закінчення міжнародного збройного конфлікту, оскільки наміром є повне знищення, але фактично відбувається часткове знищення групи.

У контексті **кількісного критерію геноциду** варто звернутися до практики МКТР і ЄСПЛ. Так, із рішень МКТР було виведено формулу, згідно з якою для визнання злочину геноцидом немає жодної необхідності дотримуватися кількісного критерію. У **справі Серомби** Судова палата дійшла висновку, що для підтвердження факту скоєння геноциду кількісний критерій не є визначальним¹⁰⁶.

Окрім цього, у **справі «Васіляускас проти Литви» ЄСПЛ** зазначив, що сучасне визначення геноциду включає намір знищити значну частину національної, етнічної, расової чи релігійної групи і що цю «частину» можна вимірювати як кількісно, так і якісно¹⁰⁷. Якісний критерій у цьому контексті означає, що не обов'язково знищити мільйони осіб однієї групи (це може бути і дві особи), щоб цей злочин визнали актом геноциду. Проте необхідно довести, що таке знищення мало значні наслідки для групи загалом через ту роль, яку ці жертви відігравали в групі.

У **справі «Дрелінгас проти Литви» ЄСПЛ** також дійшов висновку, що дії пана Дрелінгаса можуть бути кваліфіковані як геноцид через приналежність двох партизан до національної групи, яка захищається Конвенцією про геноцид і яка відіграла значну роль при захисті національної самобутності, культури та національної свідомості литовського народу. Суд узяв до уваги те, що оскільки жертви були членами партизанського руху за незалежність литовської держави і заявник мав знати, що його дії проти них становлять злочин і можуть бути визнані геноцидом, враховуючи, що був наявний спеціальний умисел – знищити членів партизанського руху, які чинили спротив радянській владі¹⁰⁸.

Щодо кількісного критерію також дуже влучно висловився **Тейлор Б. Вільям**, колишній посол США в Україні, який зараз працює віцепрезидентом з питань росії та Європи в USIP, сказавши, що саме поняття геноциду досить часто неправильно пов'язують із масовим винищенням і трагедіями, як-то Голокост і вбивство племені Тутсі в Руанді. Таку позицію Вільям пояснює тим, що визначення геноциду фокусується на намірі повністю або частково знищити групу, тому не всі випадки повинні кількісно дорівнювати вказаним історичним кейсам, щоб вважатися геноцидом¹⁰⁹.

Відповідно кількісний аргумент, який дуже часто використовується не на користь справ про геноцид, експертами розцінюється як такий, що кількість жертв має сягати певної кількості для визнання наміру знищити повністю чи частково групу для кваліфікації злочину геноцидом, а отже, він не є абсолютним. З огляду на сучасні реалії міжнародного права та судової практики можна стверджувати, що відсилка до Голокосту є нерелевантною, оскільки це була безпрецедентна трагедія за своїми масштабами та наслідками. Проте не кожен злочин геноциду повинен мати своїм наслідком винищення сотень тисяч чи мільйонів осіб для того, щоб кваліфікуватися саме як геноцид.

Далі перейдемо **до аналізу ст. 2 Конвенції по пунктах**. Аналіз здійснюється у такому порядку: 1) аналіз практики МКТР; 2) аналіз доповіді New Lines Institute; 3) аналіз кейсу України.

¹⁰⁶ Genocide, War Crimes and Crimes Against Humanity. A Digest of the Case Law of the International Criminal Tribunal for Rwanda // Human Rights Watch.

¹⁰⁷ Case of Vasiliauskas v. Lithuania.

¹⁰⁸ Case of Drėlingas v. Lithuania.

¹⁰⁹ Is Russia Committing Genocide in Ukraine? // United States Institute of Peace.

Послідовність аналізу залежить від застосовності цих складових до кожного окремого пункту (певні складові можуть бути відсутні). Покроковий аналіз ст. 2 здійснено на основі практики МКТР, оскільки МКТЮ виніс значно менше вироків за обвинуваченням у злочині геноциду (через перекваліфікацію справ або з причин смерті обвинувачених).

Ст. 2 п. а): вбивство членів такої групи

Згідно з доповіддю **New Lines Institute** російські збройні сили брали безпосередню участь у вбивстві українських чоловіків, жінок і дітей у різні способи, зокрема: масові розстріли, ракетні обстріли, катування, розстріли евакуаційних колон тощо. Окрім цього, російські збройні сили спеціально та навмисно цілили у райони, де знаходилася цивільна інфраструктура та укриття для цивільних осіб. Також у доповіді наголошується, що за такі вбивства та атаки російські солдати отримують державні нагороди від президента росії та що такі атаки супроводжуються заявами в медіа, які закликають святкувати напади на українські спальні райони у великих містах і на цивільну інфраструктуру¹¹⁰.

Також, як уже зазначалося, станом на зараз загинуло більше 10 000 цивільних осіб. Водночас **Меморіальний музей Голокосту в США** визначив, що масове вбивство вже кваліфікується таким, якщо сягає позначки 1000 смертей некомбатантів у рік. Наразі кількість смертей цивільного населення в Україні в рік уже значно перевищує цю межу. Отже, п. а) ст. 2 Конвенції кваліфікує дії росії у контексті вбивства українців.

Ст. 2 п. б): нанесення серйозних тілесних або психічних ушкоджень членам такої групи

У контексті п. б) ст. 2 Конвенції важливою є **практика МКТР**. Так, у **справі Семанза** Судова палата дійшла висновку, що метою Статуту є «припинення дій, що тягнуть за собою серйозні тілесні ушкодження, зокрема акти сексуального насильства, які не входять до категорії вбивства». Також у справі Кайішема і Рузіндана Судова палата вказала, що **під серйозним тілесним ушкодженням слід розуміти** шкоду, яка становить серйозну загрозу здоров'ю, спричиняє спотворення або завдає будь-яких серйозних пошкоджень зовнішнім чи внутрішнім органам або почуттям¹¹¹.

New Lines Institute у своїй доповіді зазначив, що російські солдати навмисно завдають серйозну фізичну та психологічну шкоду українцям шляхом застосування різних систематичних тактик, які з часом стають тільки гіршими та вигядливішими. Фізична і психологічна шкода в користовується російськими державними силами та окупаційною владою для явного знищення проявів української ідентичності у контексті «сесій денацифікації» з боку російських збройних сил¹¹².

¹¹⁰ The Russian Federation's Escalating Commission of Genocide in Ukraine: A Legal Analysis // New Lines Institute.

¹¹¹ The Practical Guide to Humanitarian Law. Genocide // Medecins Sans Frontieres.

¹¹² The Russian Federation's Escalating Commission of Genocide in Ukraine: A Legal Analysis // New Lines Institute.

У різних регіонах України задокументовано систематичні випадки тяжкої фізичної та психологічної шкоди, завданої російськими солдатами українським чоловікам, жінкам і дітям. Ця тактика включає широкомасштабні катування, зокрема у таборах і місцях позбавлення волі, створених і фінансованих російською державою з цією метою. Форми катувань, які були задокументовані в росії протягом майже 20 років, систематично експортуються в Україну, щоб націлитися на українців через їхню групову ідентичність¹¹³.

Також доповідь акцентує увагу на широкомасштабних зґвалтуваннях з особливою жорстокістю та інших формах сексуального насильства, пов'язаних із конфліктом і вчинених російськими силами, що були задокументовані на всіх територіях, які офіційно контролюються рф.

Зрештою, у доповіді виділяють інтенсивне мінування (приватних будинків, об'єктів харчування і тіл загиблих осіб), яке здійснюється російськими військами по всій Україні з явним наміром погіршити психічне та фізичне здоров'я українців. На погіршення психологічного стану українців також спрямовані регулярні ядерні погрози росії (з лютого 2022 року).

У контексті завдання фізичної шкоди здоров'ю українців Дмитро Лубінець, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, наголошує, що від російських атак станом на вересень 2023 року поранено 17 535 осіб і 1123 дитини. Також росія користується системою фільтраційних таборів, де російські солдати змушують українців роздягатися, знущаються, катують, гвалтують і незаконно утримують, чинять моральний тиск і принижують людську гідність¹¹⁴.

Окрім уже згаданого вище, варто також зазначити, що систематичні нічні атаки цивільного населення ракетами та дронами, фальшиві пуски ракет і зліт у небо ракетноносіїв, залякування щодо використання ядерної зброї чи підризу атомних електростанцій, енергетичний тероризм та інші фактори завдають однозначної психологічної шкоди українському населенню, яке має боротися із наслідками та звертатися за професійною психологічною допомогою через надмірний стрес і тривожність. Особливо в цих умовах страждають діти, які психологічно не готові до таких подій і терору.

Повертаючись до практики МКТР у частині встановлення змісту поняття «серйозна тілесна або психічна шкода», Судова палата у справі «Прокурор проти Мусеми» підкреслила, що воно включає: 1) акти тілесних або психологічних катувань; 2) нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження; 3) зґвалтування; 4) сексуальне насильство; 5) переслідування¹¹⁵.

¹¹³ The Russian Federation's Escalating Commission of Genocide in Ukraine: A Legal Analysis // New Lines Institute.

¹¹⁴ Чому геноцид? // LB.ua.

¹¹⁵ Genocide, War Crimes and Crimes Against Humanity. A Digest of the Case Law of the International Criminal Tribunal for Rwanda // Human Rights Watch.

Окрім того, така «серйозна шкода» не обов'язково повинна спричиняти постійну або непоправну шкоду. Найважливіше, що МКТР визнав, що сексуальне насильство підпадає під категорію серйозної тілесної або психологічної шкоди, а отже, є злочином геноциду, якщо воно вчиняється з наміром знищити, повністю або частково, групу, що перебуває під захистом¹¹⁶.

У справі «Прокурор проти Мікаелі Мухімани» МКТР зазначив, що «тяжкі тілесні ушкодження – це будь-яке серйозне фізичне ушкодження жертви, наприклад, катування і сексуальне насильство. Ця травма не обов'язково повинна бути непоправною»¹¹⁷.

Крім того, у справі «Прокурор проти Мусеми» Судова палата МКТР підкреслила, що зґвалтування і сексуальне насильство не тільки становлять заподіяння серйозної фізичної та психологічної шкоди жертвам, але й є одним із найгірших способів заподіяння шкоди жертві, оскільки вона страждає як фізично, так і психологічно¹¹⁸.

Посилаючись на наявну судову практику і тлумачення Конвенції про геноцид, варто згадати декілька моментів. По-перше, під час сексуального насильства і зґвалтувань російські солдати завдавали не лише фізичної (сам примусовий акт) і психологічної (довготривалі наслідки та посттравматичний стрес) шкоди, а й супроводжували ці акти сексуального насильства надмірною жорстокістю й тілесними ушкодженнями. Так, із відомих випадків сексуального насильства було задокументовано, що жертв зґвалтування також піддавали додатковому фізичному насильству: вибивали зуби, здійснювали побиття, ламали кінцівки¹¹⁹, різали шкіру та обличчя, приставляли дуло пістолета до обличчя та скроні тощо.

У доповіді Комісії як приклад наведено таку ситуацію:

“ На 75-річну жінку напав російський солдат. Під час допиту він її бив по обличчю, грудях і ребрах, а також душив. Він наказав їй роздягнутися, а коли вона відмовилася, то зірвав з неї одяг, порізав живіт і кілька разів її зґвалтував¹²⁰ ”

Окрім того, Комісія також встановила, що після акту зґвалтування солдат додатково катував жертву.

Ще одним кейсом сексуального насильства, яке супроводжувалося додатковим насильством, який згадала Комісія, був випадок, коли у березні 2022 року російський солдат прийшов у дім 83-річної жінки, провів їй допит щодо того, чи знає вона тих, хто співпрацював

¹¹⁶ Genocide, War Crimes and Crimes Against Humanity. A Digest of the Case Law of the International Criminal Tribunal for Rwanda // Human Rights Watch.

¹¹⁷ Там само.

¹¹⁸ Там само.

¹¹⁹ «Хотіли зняти із себе шкіру»: психологи розповіли про стан зґвалтованих росіянами жінок та способи порятунку // Українська правда.

¹²⁰ Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine.

з українськими Збройними Силами, побив її, змусив роздягнутися та ґвалтував протягом кількох годин. Окрім цього, він погрожував здійснити акт сексуального насильства щодо її чоловіка з інвалідністю, який перебував у тому самому будинку. Уся сукупність діянь, вчинених цим солдатом, була визнана Комісією актом сексуального насильства та катуваннями¹²¹.

Також були встановлені випадки, коли російські солдати ґвалтували вагітних жінок, спричиняючи цим викидні та серйозні тілесні й психологічні травми у жертви¹²².

Ст. 2 п. б): нанесення серйозних тілесних або психічних ушкоджень членам такої групи

У доповіді New Lines Institute зазначається, що росія навмисно створила умови життя, розраховані на фізичне знищення українців. Ця кампанія здійснюється систематично і скоординовано, і протягом останнього року її інтенсивність постійно зростала. У доповіді також вказано, що рф посилила свої безжальні атаки на українські міста, зокрема масштабне руйнування багатьох міст і систематичне вигнання мільйонів українців з їхніх домівок. Факт створення умов постійної небезпеки та страху цивільного населення за своє життя у поєднанні з реальними обстрілами та ракетними атаками створюють такі життєві умови, що розраховані на знищення групи¹²³.

Окрім цього, політика росії призвела до примусової депортації українців до рф у межах систематичного процесу фільтрації, спрямованого на стирання або викорінення українських проявів ідентичності.

Також серед зусиль зі створення умов життя, що розраховані на знищення групи, у доповіді зазначені: 1) послідовне бомбардування джерел електроенергії, води, газу та комунікацій у містах, 2) застосовування тактики, спрямованої на знищення української ідентичності та культурної спадщини. Значною ескалацією стали масові ракетні удари по критично важливих об'єктах цивільної інфраструктури по всій Україні, приурочені до суворої української зими (2022 рік) – найбільш вразливої пори року для фізичного виживання українців. Мета цих ударів полягала у створенні загрози фізичному виживанню мільйонів українців, проте росія послідовно, систематично посилювала свою кампанію протягом багатьох місяців, а державні діячі рф підтримували цю жорстоку тактику¹²⁴.

Також у доповіді звертається увага на той факт, що такі скеровані атаки на цивільну інфраструктуру та енергоінфраструктуру, зокрема, вийшли далеко за межі прифронтових регіонів, поширюючись на всю Україну, та що відновлення завданих пошкоджень обійдеться Україні в сотні мільярдів доларів. Окрім цього, було зафіксовано 1004 напади на систему охорони здоров'я.

¹²¹ Report of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine.

¹²² Там само.

¹²³ The Russian Federation's Escalating Commission of Genocide in Ukraine: A Legal Analysis // New Lines Institute.

¹²⁴ Там само.

Відповідно всі ці кампанії та плани росії зводяться до того, щоб:

- 1) створити умови, за яких українцям потрібно виживати;
- 2) відрізати українців від тепла, світла, зв'язку і води, що фактично відбирає всі базові потреби людини;
- 3) спричинити голод, оскільки без води, світла та газу досить складно готувати їжу, окрім цього, суттєвим фактором є ще й замінування полів, підпал урожаїв, ракетні удари по суднах та автотранспорту з українськими урожаями (зерном);
- 4) створити умови, за яких складно отримати медичну допомогу (знищення лікарень, пологових будинків тощо).

Ст. 2 п. г): дії, розраховані на унеможливлення народження дітей у середовищі групи

У випадках, коли сексуальне насильство спрямоване на запобігання народженню дітей у захищеній групі, наприклад, шляхом каліцтва жіночих статевих органів, стерилізації або примусової вагітності, таке сексуальне насильство підпадає під дію ст. 2 п. г) Конвенції.

У справі «Прокурор проти Акаєсу» МКТР визнав, що стерилізація, каліцтво статевих органів і примусова вагітність можуть вважатися актом геноциду, якщо вони спрямовані на запобігання народженню дітей у захищеній групі¹²⁵. Крім того, Судова палата заявила, що зґвалтування також може бути заходом, спрямованим на запобігання народженню дітей у захищеній групі, оскільки воно завдає значної психологічної шкоди. До того ж МКТР визнав соціальний аспект примусової вагітності, заявивши, що:

“ У патріархальних суспільствах, де належність до групи визначається особистістю батька, прикладом заходу, спрямованого на запобігання народженню в групі, є випадок, коли під час зґвалтування жінку згаданої групи навмисно запліднює чоловік з іншої групи з наміром змусити її народити дитину, яка в результаті не буде належати до групи своєї матері¹²⁶ ”

Зараз деякі правознавці вбачають зв'язок між примусовою вагітністю та геноцидом ще ширшим. На їхню думку, коли процес дітонородження використовується для відтворення членів однієї групи і водночас для запобігання народженню членів іншої, це є формою винищення. Крім того, будучи вагітною дитиною від представника ворожої групи, жінка не здатна народжувати дітей своєї групи, і навіть після пологів вона може бути занадто спустошеною, щоб народжувати дітей своєї групи у майбутньому. Важливою є не фактична генетична

¹²⁵ Genocide, War Crimes and Crimes Against Humanity. A Digest of the Case Law of the International Criminal Tribunal for Rwanda // Human Rights Watch.

¹²⁶ Там само.

приналежність насильно зачатих дітей до обох груп, а суб'єктивне сприйняття насильника і ставлення до нього жертви та її громади.

У цьому контексті Дмитро Лубінець зазначає, що російські військові вчиняють сексуальне насильство з певною метою, а саме: заблокувати морально і фізично репродуктивні функції українців шляхом пригнічення і деморалізації особи¹²⁷.

Окрім цього, Юрій Білоусов, голова департаменту Офісу Генпрокурора України, зауважив, що прокуратура наразі стикається з такими видами тортур, які межують із видами сексуального насильства та пошкодженням геніталій, що дуже поширено з боку російських військово-вслужбовців. Для пошкодження геніталій російські солдати використовують електрошок (електрострумом б'ють людину по різних частинах тіла, зокрема статевих органах, що завдає особливо жорстокого болю), а також каліцтво статевих органів, аж до відрізання¹²⁸.

Загалом можна констатувати, що наразі **запобігання народженню дітей у межах української групи відбувається так:**

- 1) зґвалтування та сексуальне насильство, яке накладає на жертв довготривалі психологічні страждання, що унеможливають або роблять максимально складним потенційне народження дітей у межах своєї групи;
- 2) каліцтво статевих органів українського населення;
- 3) примусова вагітність українських жінок дітьми від окупантів.

Проте варто враховувати, що елемент примусової вагітності є досить складним і комплексним, оскільки передбачає не лише вагітність як результат зґвалтування, а й умисне утримання жінки з метою її вагітності, ціллю якої є заміщення членів однієї групи іншою. Тому про цей елемент складно судити до збору всіх доказів і фактів щодо злочинів сексуального характеру.

Ст. 2 п. г): насильницька передача дітей однієї групи іншій групі

Щодо насильницької передачі дітей із однієї групи до іншої New Lines Institute зазначив у своїй доповіді, що масштабне переміщення українських дітей до росії або на територію, контролювану нею, може бути прирівняне до насильницької передачі дітей однієї групи іншій групі відповідно до ст. 2 п. г) Конвенції про геноцид¹²⁹.

Хоча наразі точна кількість примусово переміщених дітей невідома, українськими посадовцями встановлено особи **19 393 переміщених дітей**. Проблема також полягає в тому, що в умовах, коли точні цифри насильницько переміщених і депортованих українських дітей невідомі, саме переміщення продовжує систематично відбуватися.

¹²⁷ Чому геноцид? // LB.ua.

¹²⁸ Розслідування звірств російських окупантів: «Каліцтва статевих органів, відрізання кінцівок, діти, старі люди» // Аргумент.

¹²⁹ The Russian Federation's Escalating Commission of Genocide in Ukraine: A Legal Analysis // New Lines Institute.

У звіті також вказано, що російське законодавство було адаптоване для легалізації цих насильницьких переміщень без згоди дитини або її опікуна. З огляду на задокументовану культурну стигматизацію усиновлення в росії ці процедури, як видається, розроблені з метою насильницького позбавлення переданих дітей їхньої української ідентичності, громадянства та почуття належності до національної групи. Ці формалізовані процедури також вказують на інтенсивну участь держави в цьому процесі на найвищому рівні, а також багатьох органів влади нижчого рівня, які виконують вказівки¹³⁰.

Ще одним аспектом цього злочину є те, що російська влада вжила заходів для приховування ідентичності українських дітей або створення інших перешкод для їхнього повернення додому.

Отже, експертна група, яка підготувала доповідь, дійшла висновку, що свідченням навмисності, скоординованого планування та систематичних вказівок є те, що співробітники російської держбезпеки у формі були зафіксовані українськими камерами відеоспостереження під час рейдів до дитячих будинків та вилучення файлів для подальшого розшуку дітей всупереч бажанню їхніх громад та опікунів, що становить геноцид відповідно до ст. 2 п. г) Конвенції¹³¹.

Окремо варто зазначити, що проблема переміщення та депортації українських дітей є комплексною і має максимально негативні наслідки для України загалом, оскільки: 1) переміщенням українських дітей рф позбавляє Україну її майбутнього покоління; 2) переміщенням українських дітей до «нових сімей» чи «перевиховних таборів» росія стирає національну ідентичність дітей, їхні культуру, мову і традиції; 3) таке переміщення та відрив дітей від своєї родини, суспільства і країни можуть поселити в них сумніви, що за них будуть боротися та намагатися повернути.

Ст. 3 п. в): пряме та публічне підбурювання до вчинення геноциду

На доповнення до аналізу ст. 2 Конвенції вбачається доцільним провести аналогію між справою Жоржа Рутаганда в межах МКТР і державною владою росії (в особі президента В. Путіна) та російськими державними медіа.

Так, у справі щодо Жоржа Рутаганда, який займав високу посаду в партії убитого президента Руанди Ювенала Хабьярімана, Рутаганда звинувачувався в тому, що він був акціонером компанії Radio Télévision Libre des Mille Collines, яка у своїх передачах регулярно підбурювала слухачів до вчинення геноциду¹³².

¹³⁰ The Russian Federation's Escalating Commission of Genocide in Ukraine: A Legal Analysis // New Lines Institute.

¹³¹ Там само.

¹³² Genocide, War Crimes and Crimes Against Humanity. A Digest of the Case Law of the International Criminal Tribunal for Rwanda // Human Rights Watch.

Оскільки злочин геноциду планувався представниками Хуту протягом тривалого періоду часу і його підготовка велася шляхом пропаганди та агітації, окремої уваги заслуговує елемент підбурювання. У справі Серомби Апеляційна палата МКТР зазначила, що факт вчинення геноциду не обмежується його безпосереднім і фізичним здійсненням, адже й інші дії можуть бути прирівняні до прямої участі у злочинній поведінці (*actus reus*), зокрема йдеться про допомогу і сприяння у його вчиненні, а також про пряме й публічне підбурювання до вчинення злочину геноциду. У справі Нахімани та інших Апеляційна палата підкреслила, що будь-яка особа може бути визнана винною в прямому і публічному підбурюванні до геноциду, якщо ця особа прямо й публічно підбурює до вчинення геноциду (матеріальний елемент чи злочинна поведінка, *actus reus*) і якщо вона мала намір прямо і публічно підбурювати інших до вчинення геноциду (елемент наміру, *mens rea*)¹³³.

Так, проводячи аналогію із заявами і риторикою президента рф і державних медіа, які постійно використовують мову ненависті щодо українців, дегуманізують і демонізують їх, а також використовують формулювання та слогани, які ставлять під сумнів сам факт існування України та українців, можна зробити висновок, що це фактично і є систематичним та спланованим публічним закликком і підбурюванням до вчинення геноциду. Отже, окремі представники влади та медіа у майбутньому можуть бути звинувачені ще й за ст. 3 п. в) Конвенції.

2.5. Досвід України у визнанні Голодомору злочином геноциду

Примусова колективізація сільського господарства в Україні, масштабна кампанія розкуркулення селян, висискувальні хлібозаготівельні кампанії, масові репресії і терор проти українського сільського населення – такою була цілеспрямована і чітко спланована та керована з Москви політика більшовицької партії та радянського уряду, що призвела у 1933 році до голодної смерті мільйонів українців.

Першим юристом-міжнародником, хто кваліфікував голод в Україні у 1933 році як злочин геноциду, став Рафаель Лемкін. У 1953 році він виголосив у Нью-Йорку свою доповідь під назвою «Радянський геноцид в Україні». Сама доповідь була згодом перекладена багатьма мовами і поширена в авторитетних університетських і дослідницьких колах і кваліфікувала голод в Україні крізь призму основних положень Конвенції ООН про заборону злочину геноциду і покарання за нього 1948 року саме як злочин геноциду комуністичного режиму проти української нації, передусім її історично-культурного ядра – селянства.

¹³³ The Practical Guide to Humanitarian Law, Genocide // Medecins Sans Frontieres.

Голод в Україні Лемкін охарактеризував як «класичний приклад радянського геноциду, його найдовший і найширший експеримент русифікації, а саме – винищення української нації»¹³⁴.

Задовго до появи різних «спростувальних досліджень» про «природні катаклізми і зернову кризу» як нібито одну з основних причин голоду Р. Лемкін об'єктивно проаналізував причини голоду у ставленні правлячої верхівки радянської влади до українства як до «серйозної загрози для самого серця радянської ідеї»¹³⁵. Звідси – чітко сплановані удари влади по національному українському духу:

- 1) репресії проти національної інтелігенції (ув'язнення, депортації, ліквідація понад 50 000 українських письменників, діячів науки, освіти і культури);
- 2) ліквідація Української автокефальної православної церкви і 10 000 її священників;
- 3) виморювання голодом незалежних селян;
- 4) фрагментація українського народу шляхом поселення в Україні чужинців і водночас розпорошення українців по цілій Східній Європі.

У своїй доповіді вчений називає українське місто Вінницю аналогом Дахау, село Завадку (Морохівську) – Лідіце. Водночас він зазначає про відсутність «спроб цілковитого знищення, подібного до німецького методу атаки на євреїв».

Окрім Лемкіна, Голодомор в Україні визнали геноцидом відомі американські дослідники Роберт Конквест і Джеймс Мейс, які поділяють описаний вище підхід Рафаеля Лемкіна, кваліфікуючи Голодомор як: 1) злочин геноциду і 2) тяжкий злочин проти людяності.

Комісія Конгресу США з українського голоду, створена у 1988 році, зібравши та належно опрацювавши величезну документальну базу, надала обґрунтовані висновки (доповідь на 524 сторінках) щодо геноцидного характеру Голодомору в Україні. Основними висновками Комісії стали: а) велика кількість населення Української РСР померла від голоду протягом 1932–1933 років унаслідок штучно створеного голодомору, оскільки врожай зерна і навіть овочів 1932 року було конфісковано радянською владою; б) жертвами українського голодомору стали мільйони осіб; в) Голодомор в Україні у 1932–1933 роках став наслідком усвідомленої владою та жорстокої конфіскації сільськогосподарських продуктів у сільського населення; г) Й. Сталін і його оточення здійснили геноцид проти українців у 1932–1933 роках; г) американський уряд мав достатню та вчасну інформацію про голодомор, але не здійснив жодних кроків для полегшення ситуації.

¹³⁴ Лемкін Р. Радянський геноцид в Україні (стаття 28 мовами) // Міжнародний благодійний Фонд «Україна 3000», в рамках програми «Уроки історії». Київ: Майстерня книги, 2009. 208 с.

¹³⁵ Там само.

Хоча Комісія і не надавала чітких юридичних визначень і оцінок, поставивши своїм головним завданням встановлення історичної правди, водночас вона назвала основні причини голоду в Україні:

- 1) вивезення зерна з України врожаю 1932 року;
- 2) примусова колективізація;
- 3) розкуркулювання заможного селянства;
- 4) денаціоналізація;
- 5) геноцид.

Члени Комісії дійшли висновку, що від Голодомору померло щонайменше 7,5 млн людей.

У 2009 році американський юрист Самуель Тоттен і австралійський історик Поль Бартроп підготували збірник наукових матеріалів *The Genocide Studies Reader*, де міститься ґрунтовний аналіз і перелік усіх відомих міжнародному праву елементів злочину геноциду під час Голодомору 1933 року. Проаналізувавши кількість жертв Голодомору (на їхню думку, між 5 і 7 млн українських селян), ідеологічну природу чіткого плану соціального винищення, насильницьку руйнацію релігійних і національних груп, ці вчені відносять Голодомор до низки інших геноцидів першої половини ХХ століття – геноциду вірмен і Голокосту.

Попри загалом обережні у формулюваннях оцінки Голодомору в Україні, відомий дослідник **Норман Неймарк** констатує:

“ Якщо жертвам було дозволено загинути через те, що вони були українцями, тоді обвинувальний акт про геноцид згідно з визначенням 1948 року цілком має сенс... Суть полягає в тому, що Сталін, Молотов, Каганович та їм подібні були впевнені, що українські селяни цілою групою були «ворогами народу», які заслуговують на смерть. Цього було достатньо для радянського керівництва; цього повинно бути достатньо, щоб зробити висновок про те, що український голод був геноцидом ”

Політичне ж визнання факту Голодомору на державному рівні вперше відбулося в Україні в Указі Президента України «Про заходи у зв'язку з 60-ми роковинами Голодомору в Україні» від 19 лютого 1993 року. Указом передбачалося проведення днів скорботи і пам'яті в Україні. Постановою Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 1998 року №1696 офіційно було передбачено заходи вшанування пам'яті жертв Голодомору.

Верховна Рада України 28 листопада 2002 року постановила провести «спеціальне засідання Верховної Ради України у травні 2003 року за участю Президента України та членів Кабінету Міністрів України з метою вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років», вперше доручивши Міністерству закордонних справ України здійснити міжнародні заходи,

спрямовані на визнання Голодомору в Україні 1932–1933 років державною політикою геноциду проти Українського народу¹³⁶.

12 лютого 2003 року у Верховній Раді України відбулися парламентські слухання, присвячені відзначенню 70-х роковин Голодомору 1932–1933 років. Постановою Верховної Ради України від 6 березня 2003 року №607-IV було затверджено Рекомендації парламентських слухань щодо вшанування пам'яті жертв голодомору 1932–1933 років¹³⁷. Показово, що в рекомендаціях парламентських слухань, окрім традиційно частого вживання термінів «трагедія», «загибель мільйонів українців», «катастрофа», уже містилася рекомендація порушити питання перед Організацією Об'єднаних Націй про визнання Голодомору 1932–1933 років геноцидом Українського народу та прийняти Закон України про визнання факту геноциду української нації у 1932–1933 роках¹³⁸.

15 травня 2003 року Верховна Рада України прийняла Постанову «Про Звернення до Українського народу щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років», у якій констатувала, що «кваліфікація цієї Катастрофи української нації як геноциду має принципове значення для стабілізації суспільно-політичних відносин в Україні, є важливим чинником відновлення історичної справедливості, морального зцілення кількох поколінь від страшного соціального стресу, незаперечним доказом незворотності процесів демократизації суспільства, суворим застереженням спробам встановити в Україні нову диктатуру, нехтувати найголовнішим правом людини – правом на життя¹³⁹.

Через три роки – 28 листопада 2006-го – Верховна Рада України прийняла Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні», у якому засуджено злочинні дії тоталітарного режиму СРСР, організацію Голодомору, що стало причиною знищення мільйонів людей, руйнування соціальних основ Українського народу, його вікових традицій, духовної культури й етнічної самобутності¹⁴⁰.

На виконання норм прийнятого Закону Служба безпеки України у травні 2009 року порушила кримінальну справу проти колишнього найвищого керівництва радянської держави та Комуністичної партії: Й. Сталіна, В. Молотова, Л. Кагановича, П. Постишева, С. Косіора, В. Чубаря, М. Хатаєвича.

Зазначену кримінальну справу порушено за фактом вчинення геноциду в Україні у 1932–1933 роках, тобто за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу України. Порушення кримінальної справи стало закономірною, хоча, на думку деяких науковців, надто запізнілою реакцією на вимоги української громадськості провести розслідування

¹³⁶ Постанова Верховної Ради України «Про 70-ті роковини Голодомору в Україні».

¹³⁷ Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років».

¹³⁸ Там само.

¹³⁹ Постанова Верховної Ради України «Про Звернення до Українського народу учасників спеціального засідання Верховної Ради України 14 травня 2003 року щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років».

¹⁴⁰ Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні».

злочинів комуністичного режиму, найтяжчим серед яких за своїми трагічними масштабами і наслідками є Голодомор.

Згідно з процесуальними нормами, чинними на момент порушення кримінальної справи, Служба безпеки України у порядку реагування на вказані вимоги повинна була або порушити кримінальну справу, або ж умотивовано відмовити в її порушенні. З огляду на кількість зібраних доказів і встановлених фактів, що прямо вказували на ознаки злочину геноциду в Україні у 1932–1933 роках, Служба безпеки України вмотивовано ухвалила постанову про порушення такої кримінальної справи, прийняла її до провадження та провела відповідне розслідування.

Закономірно, що під час розслідування перед слідчими не поставало питання знаходження або пред'явлення офіційного документа (-ів), що неспростовно підтверджував би наявність плану вчинення злочину геноциду або намірів про його здійснення. Наявність такого документа не передбачає/не вимагає Конвенція про заборону злочину геноциду і покарання за нього 1948 року, натомість вимагається доведення таких намірів.

Під час розслідування кримінальної справи, що становить 330 томів, слідчими Служби безпеки України було допитано 1890 свідків, долучено 5000 архівних документів, встановлено 857 місць масових поховань жертв Голодомору, проведено 24 судові експертизи, зокрема такі, як історико-правова, демографічна, медична, психологічна, а також використані інші матеріали, зокрема звіти й повідомлення акредитованих на території СРСР іноземних дипломатичних і консульських установ за 1932–1935 роки.

У результаті розслідування було документально встановлено головних найактивніших суб'єктів злочину й ухвалено процесуальне рішення про порушення кримінальної справи щодо Й.В. Сталіна, В.М. Молотова, Л.М. Кагановича, П.П. Постишева, С.В. Косіора, В.Я. Чубаря, М.М. Хатаєвича за фактом організації вчинення геноциду в Україні у 1932–1933 роках, за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу України. Після цього 31 грудня 2009 року об'єднану кримінальну справу №475, згідно з вимогами кримінально-процесуального законодавства України і за погодженням з Генеральною прокуратурою України, було направлено на розгляд Апеляційного суду м. Києва.

Вивчивши матеріали справи, Апеляційний суд визнав її унікальність у практиці вітчизняного кримінального судочинства і такою, що має особливу процесуальну специфіку. Апеляційний суд не мав процесуальної можливості сформулювати обвинувальний висновок¹⁴¹ та оголосити вирок фізичним особам, які були звинувачені Головним слідчим управлінням Служби безпеки України у скоєнні злочину геноциду, оскільки кримінально-процесуальне

¹⁴¹ Термін "обвинувальний висновок" тут наведено відповідно до положень Кримінально-процесуального Кодексу України 1960 року, за якими здійснювалося розслідування у 2009-2010 роках.

законодавство України не передбачає покарання померлих осіб. Відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 6 чинного на той час Кримінально-процесуального кодексу України, Апеляційний суд закрив провадження у справі не за обставинами, що є підставою для реабілітації, а лише з огляду на смерть осіб, щодо яких були висунуті звинувачення.

Водночас Апеляційний суд, відповідно до чинного на той час Кримінально-процесуального кодексу України, перевірів відповідність висновків Головного слідчого управління Служби безпеки України встановленим слідством фактам, підтвердив обґрунтованість кваліфікації Голодомору як злочину геноциду проти частини української національної групи.

Апеляційний суд приділив належну увагу аналізу як нормативних, так і фактичних підстав кваліфікації Голодомору 1932–1933 років в Україні як злочину геноциду. Суд встановив, що, відповідно до Конвенції ООН 1948 року про заборону злочину геноциду та покарання за нього і ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу України, «геноцид означає [...] акти, вчинені з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку» і що для кваліфікації злочинних дій як геноциду «необхідно довести наявність у суб'єкта злочину спеціального наміру знищити лише визначену в Конвенції групу і спрямованість його злочинної поведінки проти визначеної групи як такої».

Визначаючи фактичні підстави для кваліфікації українського Голодомору як злочину геноциду, Апеляційний суд зазначив, що матеріали справи розкрили причини й мотиви вчинення злочину та характерні риси його об'єктивної та суб'єктивної сторін. **Постановою Суду визнано доведеним, що Голодомор 1932–1933 років в Україні:**

- 1) сплановано з метою придушення українського національно-визвольного руху та недопущення побудови незалежної української держави;
- 2) вчинено шляхом насильного вилучення в українських селян усіх продуктів харчування та позбавлення їх доступу до їжі, тобто штучного створення життєвих умов, що призвели до фізичного знищення питомого складника української національної групи – українського селянства;
- 3) здійснено як один із етапів спецоперації проти частини української національної групи як такої, оскільки саме українська нація, а не національні меншини, була суб'єктом державотворчого самовизначення і лише вона могла реалізувати закріплене Конституцією СРСР 1924 року право на самовизначення шляхом виходу із СРСР і утворення незалежної української держави;
- 4) організовано вищим керівництвом партійно-радянського комуністичного режиму, серед якого особливо важливу й активну роль у вчиненні злочину відігравали виокремлені у справі семеро осіб.

У постанові Апеляційного суду, зокрема, зазначено: «Органом досудового слідства з усією повнотою та всебічністю встановлено спеціальний намір Сталіна (Джугашвілі) Й.В., Молотова (Скрябіна) В.М., Кагановича Л.М., Постишева П.П., Косіора С.В., Чубаря В.Я. і Хатаєвича М.М. – знищення частини саме української (а не будь-якої іншої) національної групи й об'єктивно доведено, що цей намір стосувався саме української національної групи як такої»¹⁴².

¹⁴² Постанова Апеляційного суду міста Києва за кримінальною справою, порушеною за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 роках.

Предметом спеціальної уваги Апеляційного суду було питання зворотної дії ст. 442 Кримінального кодексу України. Спираючись на положення ст. 7 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та ст. 1 Конвенції ООН про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства 1968 року, Суд визнав, що були «відсутні будь-які правові заборони для застосування ч. 11 ст. 442 Кримінального кодексу України у зворотному часі» щодо дій осіб, які вчинили злочин геноциду 1932–1933 років в Україні.

Апеляційний суд погодився з висновком Головного слідчого управління Служби безпеки України, який ґрунтувався на оцінках судової науково-демографічної експертизи, що прямим наслідком організованого комуністичним режимом умисного винищення частини української національної групи стало вбивство голодом 3 941 000 осіб (попередньо, за висновком Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, була опублікована кількість загиблих 3,4 млн людей). Апеляційний суд встановив відсутність підстав для повернення кримінальної справи на додаткове розслідування, оскільки з урахуванням її специфіки досудове слідство по ній проведено повно і всебічно.

13 січня 2010 року Апеляційний суд міста Києва іменем України виніс постанову, якою визнав, що в 1932–1933 роках на території радянської України керівники найвищого рівня партії та уряду «навмисно організували та вчинили геноцид в Україні, створивши життєві умови, розраховані на фізичне знищення частини української національної групи», тобто вчинено злочин геноциду¹⁴³.

Організаторами і виконавцями злочину геноциду було названо вказане вище керівництво Комуністичної партії та радянської держави.

Ухвалення постанови Апеляційного суду юридично зафіксувало факт злочину геноциду компетентним національним судовим органом у правовому документі, який, відповідно до ст. 129-1 Конституції України, має обов'язкову силу щодо всіх і на всій території України.

Напередодні 90-х роковин Голодомору 1932–1933 років особливо актуалізувалося питання визнання міжнародною спільнотою Голодомору актом геноциду радянської влади проти Українського народу. У зв'язку з цим ВРУ відновила активну діяльність щодо заклику іноземних держав визнати Голодомор геноцидом. Так, 16 листопада 2022 року ВРУ прийняла звернення до міжнародних організацій і парламентів іноземних держав щодо визнання Голодомору геноцидом¹⁴⁴. На 2022 рік Голодомор визнали геноцидом 23 держави. Окрім цього, важливим кроком на шляху до відновлення історичної справедливості та визнання радянської влади відповідальною за вчинення геноциду стала ухвалена Європарламентом резолюція від 15 грудня 2022 року щодо визнання Голодомору актом геноциду¹⁴⁵.

¹⁴³ Постанова Апеляційного суду міста Києва за кримінальною справою, порушеною за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 роках.

¹⁴⁴ Постанова Верховної Ради України «Про Звернення Верховної Ради України до міжнародних організацій та парламентів держав світу щодо визнання Голодомору 1932–1933 років в Україні геноцидом Українського народу».

¹⁴⁵ Чому для України важливо, щоб світ визнав Голодомор 1932–1933 років геноцидом // Суспільне Медіа.

Шлях до визнання такою кількістю держав та Європарламентом Голодомору актом геноциду був довгим і складним. Причиною цьому є надзвичайна заполітизованість питання, тривале в часі приховування радянською владою масштабів жорстокого винищення українського селянства, свідоме заперечення і цинічне спотворення історичних фактів правонаступником СРСР – російською федерацією.

Проте варто зазначити, що, попри масштабну підтримку іноземних держав і міжнародних організацій у визнанні Голодомору злочином геноциду, це визнання є політичним. На жаль, у зв'язку з вчиненням Голодомору до прийняття Конвенції про геноцид майже неможливо подати позов до будь-якої міжнародної судової установи з метою відкриття справи та відновлення справедливості.

На відміну від ситуації з Голодомором, зараз Україна може вільно подавати позови до міжнародних судових установ щодо вчинення росією злочину геноциду та навіть наполягати на створенні спеціального міжнародного трибуналу, який зможе ефективно розглянути цю справу. Саме цією відмінністю від кейсу Голодомору Україна і повинна скористатися, аби досягнути не лише політичного визнання вчинення РФ геноциду, а й юридичної кваліфікації та встановлення правосуддя.

2.6. Спеціальний міжнародний трибунал щодо злочину агресії: за і проти

2.6.1. Чому МКС та МС ООН не є ефективним рішенням?

У контексті діяльності МС ООН варто зазначити, що у системі цього Суду є свої переваги, зокрема можливість розглядати позови, подані державою проти держави, передбачаючи покарання (санкції) для всієї країни. Проте також варто розуміти, що розгляд справ у межах цього Суду триває протягом дуже тривалого часу (інколи десятиліттями), а рішення щодо геноциду зазвичай є дуже обмеженими та обережними, з відхиленням більшості звинувачень у вчиненні злочину геноциду з типовим поясненням «недостатньо доказів для встановлення спеціального наміру».

Якщо коротко проаналізувати практику МС ООН у контексті злочину геноциду, то всього до Суду надійшло п'ять справ:

- Перша справа, яку розглянув МС ООН, була ініційована запитом Генеральної Асамблеї ООН на надання консультативного висновку щодо застережень до Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. Фактично це був консультативний висновок щодо тлумачення положень Конвенції про геноцид.
- Друга справа була **позовом Боснії та Герцеговини проти Сербії і Чорногорії** щодо вчинення геноциду під час розпаду колишньої Югославії. У цій справі МС ООН за більшістю звинувачень постановив, що хоча діяння, вчинені Сербією та Чорногорією, були злочинними і такими, що порушують норми міжнародного права, але через відсутність встановленого і достатньо доведеного спеціального наміру їх неможливо визнати геноцидом, натомість можна кваліфікувати як воєнні злочини та злочини проти людяності. Порівняно із судовими процесами в межах міжнародних кримінальних трибуналів МС ООН вимагав вищого рівня доказової бази, неодноразово вказуючи на те, що для визнання злочину геноцидом необхідним елементом є спеціальний намір. Однак остаточний висновок Суду полягає в тому, що діяння, вчинені в Сребрениці й передбачені в п.п. а) і б) ст. 2 Конвенції, були здійснені зі спеціальним наміром частково знищити групу боснійських мусульман як таку. Отже, Суд визнав ці дії актом геноциду, вчиненим членами військ Республіки Сербської у Сребрениці і навколо неї приблизно з 13 липня 1995 року.
- Третьою справою став **позов Сербії та Чорногорії проти 10 держав-членів НАТО**, які у 1999 році прийняли рішення про повітряне бомбардування Югославії у зв'язку з подіями в Косово і відмовою припинити збройні дії та масові порушення міжнародного права. Однак МС ООН відмовився розглядати справу «Сербія та Чорногорія проти НАТО», посилаючись на відсутність юрисдикції.
- Наступною справою про геноцид була **справа «Хорватія проти Сербії»**. 2 червня 1999 року Хорватія подала заяву до МС ООН, висуваючи звинувачення Сербії у порушенні норм Конвенції про геноцид шляхом захоплення окремих районів країни та масових убивств хорватського населення. Сербія подала зустрічний позов. Загалом цей процес тривав понад 15 років, однак у результаті МС ООН прийняв рішення про відмову обом державам у задоволенні їхніх позовів, оскільки, попри визнання факту вчинення ними серйозних злочинів, вони не були кваліфіковані як геноцид згідно з Конвенцією про геноцид через відсутність встановленого спеціального наміру.
- Останньою справою став позов про геноцид у справі **«Гамбія проти М'янми»** 2019 року. Передумовою подання позову були події, що мали місце у жовтні 2016 року та у серпні 2017 року, коли силові структури М'янми проводили етнічні чистки проти рохінья, мусульманської етнічної меншини, що проживає у штаті Ракхайн, М'янма. 23 січня 2020 року МС ООН прийняв постанову про тимчасові заходи, в якій вказав, що, розглянувши тимчасові заходи, про які просить Гамбія, та вивчивши обставини справи, він дійшов висновку, що тимчасові заходи не повинні бути ідентичними тим, які зазначила Гамбія. Суд підтвердив, що на території М'янми вчиняються широкомасштабні злочини, що можуть кваліфікуватися як злочин геноциду на порушення Конвенції про геноцид, а також що є реальна необхідність у прийнятті тимчасових заходів, які могли б сприяти зменшенню кількості жертв і припиненню конфлікту.

У наявній практиці МС ООН можна простежити тенденцію до відмови у розгляді справи, відмови у задоволенні вимог, перекваліфікації справи та дуже високого рівня вимог до доказової бази. Окрім цього, постанови МС ООН є неефективними в сенсі припинення поточного злочину та притягнення винних до відповідальності. Так, постанова, видана ще у 2020 році щодо М'янми, так і не мала жодного результату. Станом на 2024 рік ситуація рохінья погіршилася, продовжуються масові порушення прав людини, повне позбавлення їх громадянства та ідентифікаційних карт, економічний пресинг, примусове переміщення всередині країни, примусова міграція і праця, злочини сексуального характеру, масові незаконні ув'язнення та вбивства. Отже, попри постанову про тимчасові заходи, М'янма не зробила нічого для зупинення та попередження наступних злочинів проти рохінья, а МС ООН та ООН загалом ніяк не реагують на поточний геноцид рохінья, розтягуючи справу в часі вже на п'ять років.

Так само 16 березня 2022 року МС ООН прийняв рішення про застосування тимчасових заходів проти росії, яким було задоволено всі вимоги України (наприклад, що РФ повинна негайно припинити військові дії, розпочаті 24 лютого 2022 року)¹⁴⁶. Отже, ситуація аналогічна ситуації із тимчасовими заходами у кейсі М'янми. Рішення було прийняте у 2022-му (два роки тому), але жоден пункт не був виконаний державою-агресором, яка ігнорує подібні рішення, знаючи, що за цим не послідує жодних реальних санкцій.

Окрім цього, варто враховувати, що МС ООН вже відмовився розглядати питання того, чи порушила росія Конвенцію про геноцид в аспекті вчинення злочину геноциду проти Українського народу, зосереджуючись лише на питанні, чи викривила вона поняття і тлумачення Конвенції.

Звичайно, є можливість подати окремий позов до МС ООН саме зі звинуваченням РФ у вчиненні злочину геноциду проти Українського народу, проте практика Суду вказує на дуже низьку ймовірність успішного розгляду цієї справи з результатами, які б дозволили притягнути державу-агресора до відповідальності й відновили справедливість. Тому в контексті злочину геноциду МС ООН не є найефективнішою міжнародною судовою установою.

Водночас подання щодо інших категорій міжнародних злочинів, як-то воєнні злочини та злочини проти людяності, як і будь-яких інших варіацій позовів (за аналогією до вже розглянутих справ), є цілком реальним варіантом для України. У цьому контексті варто згадати про активні дискусії щодо прийнятих МС ООН рішень про порушення росією Конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму та Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. Було чимало спекуляцій, чи є це перемогою, чи поразкою. Для уникнення подібної риторики, що має місце поза правовою площиною, можна відповісти так: це складний і тривалий процес. У правовій площині війни РФ проти України не буде однозначних перемог і легких позовів чи рішень, але кожен позов до міжнародних судових установ і кожне рішення (навіть із лише частковим задоволенням вимог) є процесом, який вибудовує імідж України

¹⁴⁶ Міжнародний суд ООН.

як правової держави та імідж росії як держави-агресора та систематичної і грубої порушниці міжнародного права.

Також досить спірною є тактика передачі цих справ на розгляд і розслідування МКС. Головна проблема полягає в тому, що за всю свою історію існування МКС жодного разу не виніс вирок за обвинуваченням у вчиненні злочину геноциду, перекваліфікуючи всі справи у справи злочинів проти людяності або ж у воєнні злочини. Відповідно виникає доволі очевидне питання: чи є сенс розраховувати на МКС у контексті злочину геноциду, враховуючи його нульову практику із розгляду справ зі звинуваченням у геноциді?

2.6.2. Трибунал щодо злочину агресії: за і проти

Передумовою створення спеціального трибуналу щодо злочину агресії є той факт, що МКС не може здійснювати юрисдикцію щодо злочину агресії, якщо і жертва, і держава-агресор не ратифікували і не визнали юрисдикцію Суду щодо цього злочину. Наразі лише Україна ратифікувала Римський статут від 21 серпня 2024 року. Проте відсутність ратифікації з боку росії створює перешкоду для притягнення її до відповідальності за злочини проти України. З огляду на це очікується, що у 2024 році Асамблея країн-учасниць Римського статуту розгляне питання про зміну цієї вимоги акта¹⁴⁷.

Водночас ще у 2015 році Україна зробила спробу надати МКС юрисдикцію щодо всіх чотирьох категорій міжнародних злочинів, які можуть бути скоєні на території України з 20 лютого 2014 року і далі. Проте Прокурор МКС зазначив, що ця юрисдикція не поширюється на злочин агресії і що злочин агресії не може бути застосований до нинішньої ситуації в Україні.

Отже, оскільки МКС не має юрисдикції щодо злочину агресії і навіть після ратифікації Римського статуту Україною через його нератифікованість з боку РФ, виникла ідея та ініціативна група щодо створення Спеціального трибуналу для покарання за злочин агресії проти України¹⁴⁸.

Антон Кориневич, посол з особливих доручень Міністерства закордонних справ України, зазначив, що наразі розглядаються дві моделі фундаменту для спеціального трибуналу: 1) створення на основі угоди України з ООН; 2) інтернаціоналізована модель¹⁴⁹. Фактично інтернаціоналізована модель, яка більше розглядається як робочий варіант, буде національною судовою моделлю із залученням міжнародних елементів¹⁵⁰.

Такий розвиток подій і вихід із ситуації є досить вдалим рішенням і кроком. Проте якщо спеціальний трибунал створюється лише для злочину агресії, варто враховувати декілька

¹⁴⁷ Верховна Рада України ратифікувала Римський статут Міжнародного кримінального суду // Представництво Президента в Автономній Республіці Крим.

¹⁴⁸ Там само.

¹⁴⁹ Там само.

¹⁵⁰ Кориневич: Україна напрацювала різні аспекти спецтрибуналу щодо агресії РФ // Укрінформ.

факторів, зокрема вже проаналізованих раніше. Так, якщо робиться відсилка до юрисдикції МКС, що Суд не зможе розглянути справу про злочин агресії, то виникає питання, чому тоді не розглянути модель створення міжнародного кримінального трибуналу ad hoc за зразком МКТР та МКТЮ. Адже із наявної практики МКС можна встановити кілька фактів:

- a) Судом не було винесено жодного вироку за статтею злочин геноциду;
- b) Суд, маючи великі за обсягом бази задокументованих доказів ще з 2014 року, досі не розпочав розглядати жодної справи щодо України;
- c) до ратифікації Статуту як Україною, так і росією відсутня юрисдикція щодо злочину агресії у контексті України.

Враховуючи ці фактори, було б набагато ефективніше пропонувати та вимагати створення міжнародного кримінального трибуналу ad hoc за моделлю МКТР та МКТЮ, які матимуть повну юрисдикцію щодо всіх чотирьох категорій міжнародних злочинів, зможуть включити елементи міжнародного гуманітарного права (за прикладом МКТР) і матимуть нову, менш заполітизовану панель суддів.

Серед експертів панує дискусія щодо можливості створення такого трибуналу, проте модель його створення майже ідентична тій, яка пропонується при створенні трибуналу для розгляду злочину агресії: через Генеральну Асамблею ООН для обходу права на вето в межах Ради Безпеки (від росії та потенційно від Китаю).

2.7. Злочин геноциду: підсумки

Як підсумок проаналізованого вище міжнародного та національного законодавства, діяльності Парламенту України, практики міжнародних кримінальних трибуналів (МКТР і МКТЮ) та міжнародних судових установ у контексті кваліфікації та розслідування злочину геноциду можна виокремити такі ключові моменти:

- Злочин геноциду є виключною категорією міжнародних злочинів, що потребує високого рівня доказової бази, зокрема наявності доказів щодо спеціального наміру держави-агресора знищити певну (національну) групу повністю або частково. Через це досить складно схилити міжнародну спільноту, як і міжнародні суди, до визнання та розслідування злочинів росії за статтею злочину геноциду.

- Для потенційного розслідування злочинів РФ в Україні як геноциду необхідний максимальний збір, фіксація та документування усіх публічних та офіційних заяв від імені верхівки державної влади Росії, усіх злочинів і завданої шкоди для простеження чіткого наміру, тактики та мети. Отже, варто створити подібну базу доказів до вже наявної бази доказів вчинення Росією в Україні воєнних злочинів.
- Відповідно до практики міжнародних судових установ (МС ООН та МКС) можливо розглядати й опрацьовувати варіант щодо створення міжнародного кримінального трибуналу ad hoc для України щодо міжнародних злочинів, вчинених РФ. Цей трибунал має бути створений за зразком МКТР і МКТЮ, зокрема наслідуючи приклад першого у частині інкорпорації положень Женевської конвенції до статуту для повномірного розслідування та розгляду справ за всіма чотирма категоріями міжнародних злочинів.

Додаток 1. Злочини проти людяності чи проти людства?

У ст. 5 Римського статуту надано перелік злочинів, що підпадають під юрисдикцію Суду: «1. Юрисдикція Суду обмежується найбільш тяжкими злочинами, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства. Відповідно до цього Статуту Суд має юрисдикцію щодо таких злочинів:

- а) Злочин геноциду;
- б) Злочини проти людяності;
- в) Воєнні злочини;
- г) Злочин агресії».

В оригіналі Статуту передбачено: «The jurisdiction of the Court shall be limited to the most serious crimes of concern to the international community as a whole. The Court has jurisdiction in accordance with this Statute with respect to the following crimes:

- (a) The crime of genocide;
- (b) Crimes against humanity;
- (c) War crimes;
- (d) The crime of aggression».

Так, відповідно до оригіналу, юридично правильним перекладом цієї категорії міжнародних злочинів є «злочини проти людяності». При перекладі використовується слово «людяності», оскільки закладається, що злочини вчиняються не проти людства, а проти всіх законів і понять людяності. Інакше кажучи, ці злочини є звірствами, найсерйознішими порушеннями прав людини.

Тепер розглянемо варіанти неправильного перекладу та вживання терміну.

№	Оригінал	Переклад/неправильне вживання
1	Based on a careful analysis of the law and available facts, I have determined that members of Russia's forces and other Russian officials have committed crimes against humanity in Ukraine ¹⁵¹	На підставі ретельного аналізу законодавства та наявних фактів я визначив, що військовослужбовці російських військ та інші російські офіційні особи вчинили злочини проти людства в Україні ¹⁵²
2	<p>These acts are not random or spontaneous; they are part of the Kremlin's widespread and systematic attack against Ukraine's civilian population.</p> <p>We reserve crimes against humanity determinations for the most egregious crimes¹⁵³</p>	<p>Ці дії не є випадковими чи спонтанними; вони є частиною широкомасштабної та систематичної атаки Кремля проти цивільного населення України.</p> <p>Ми використовуємо визначення «злочини проти людства» для найбільш кричущих злочинів¹⁵⁴</p>
3		<p>Злочини проти людства</p> <p>Поняття злочинів проти людства визначено в Римському статуті Міжнародного кримінального суду¹⁵⁵.</p> <p>(Окрім неправильного вживання, ще й неперевірене формулювання Римського статуту)</p>
4		За два роки в Латвії порушено 9 справ за військові злочини та злочини проти людства ¹⁵⁶ .
5		Злочин геноциду – один із кількох міжнародно-правових злочинів, але не єдиний. До таких найтяжчих з погляду міжнародного права злочинів також належать злочин агресії, військові злочини та злочини проти людства.

¹⁵¹ Crimes Against Humanity in Ukraine // US Embassy.

¹⁵² Злочини проти людства в Україні // Посольство США.

¹⁵³ Crimes Against Humanity in Ukraine // US Embassy.

¹⁵⁴ Там само.

¹⁵⁵ Злочини проти людства // DW.

¹⁵⁶ За два роки в Латвії порушено 9 справ за військові злочини та злочини проти людства // Укрінформ.

№	Оригінал	Переклад/неправильне вживання
5		<p>Злочини проти людства</p> <p>Інша назва – злочини проти миру та безпеки людства. Римський статут Міжнародного кримінального суду в Гаазі визначає, що до злочинів проти людства належить будь-яке з перелічених нижче діянь, якщо воно вчинене в межах широкомасштабного або системного нападу на цивільних осіб.</p> <p>Визначальною характеристикою злочинів проти людства є те, що злочинні дії є частиною політики певного уряду, при цьому винні не обов'язково повинні ідентифікувати себе з цією політикою або широко розповсюджених злочинів, які замовчуються чи виправдовуються урядом або фактичною владою¹⁵⁷.</p> <p>(Знову некоректне посилання на Римський статут)</p>
6		<p>Усі російські військові злочини і злочини проти людства мають бути розслідувані.</p> <p>«Усі військові злочини РФ і злочини проти людства мають бути розслідувані та піддані судовому переслідуванню. Нідерланди підтримують ці зусилля. Нідерланди відправили свої групи для розслідування цих злочинів», – сказав Гукстра на спільному брифінгу з очільником МЗС України Дмитром Кулебою та главою МЗС Естонії Урмасом Рейнсалю у Львові¹⁵⁸</p>
7	<p>President of the Republic of Moldova Maia Sandu condemned the atrocities committed by russian army in Bucha and other Ukrainian cities.</p>	<p>Злочини проти людства буде покарано</p> <p>Учора, в річницю визволення, за участі керівників України та іноземних лідерів у Бучі згадували торішні трагічні сторінки.</p>

¹⁵⁷ Які злочини скоює Росія в Україні // Український інститут національної пам'яті.

¹⁵⁸ Усі російські військові злочини і злочини проти людства мають бути розслідувані // Інтерфакс-Україна.

№	Оригінал	Переклад/неправильне вживання
7	<p>She posted about it on her Facebook and Twitter pages:</p> <p>«It is impossible to look at the atrocities in Bucha and other Ukrainian cities. I am shocked by the brutality against civilians. Moldova decisively condemns these crimes against humanity, this illegal and unprovoked war against Ukraine», the message says¹⁵⁹.</p>	<p>Мая Санду впевнена, що злочини повинні мати наслідки, злочини проти людства повинні мати важкі наслідки¹⁶⁰.</p>
8		<p>Геноцид та злочини проти людства: як Львів вплинув на міжнародне право та появу цих термінів?¹⁶¹</p>
7		<p>Вона наголосила, що жодна нація не перебуває в безпеці, коли одна країна порушує суверенітет і територіальну цілісність іншої, а злочини проти людства залишаються безкарними. (Камала Гарріс)¹⁶²</p>

¹⁵⁹ President of the Republic of Moldova Maia Sandu condemned russian army atrocities in Ukraine // Honorary Consulate of the Republic of Moldova sn Khmelnytsky/

¹⁶⁰ Злочини проти людства буде покарано // Урядовий кур'єр.

¹⁶¹ Геноцид та злочини проти людства: як Львів вплинув на міжнародне право та появу цих термінів? // Громадське Радіо.

¹⁶² США офіційно визнали, що Росія скоїла злочини проти людяності // Факти.

Додаток 2. Злочини проти людяності чи проти людства?

Кількісна візуалізація нормативно-правових актів, прийнятих ВРУ, що стосуються криміналізації діянь росії проти України, приведення норм національного законодавства у відповідність до стандартів норм міжнародного права та роботи над змінами до кримінального законодавства

За період із 24 лютого 2022 року до 22 лютого 2024 року у Верховній Раді України зареєстровано щонайменше 47 законодавчих ініціатив (проектів законів і постанов, декларацій, заяв і звернень), якими Верховній Раді пропонується прийняти рішення щодо засудження та посилення покарання за вчинення таких злочинів під час незаконної збройної агресії.

Для ілюстрації законодавчої діяльності ВРУ в таблиці наводимо акти, прийняті під час війни, спрямовані на переслідування та покарання за злочин геноциду і воєнні злочини. Дата прийняття актів – починаючи з 24 лютого 2022 року.

№ з/п	Вид акта	Назва	Статус	Опубліковано	Посилання
1	Постанова Верховної Ради України; Заява від 22.11.2023 №3488-IX	Про Заяву Верховної Ради України у зв'язку з 90-ми роковинами Голодомору 1932–1933 років в Україні	Чинний	«Голос України» від 24.11.2023 №236	https://zakon.rada.gov.ua/go/3488-20
2	Постанова Верховної Ради України; Звернення від 03.05.2023 №3099-IX	Про Звернення Верховної Ради України до парламентів та урядів іноземних держав, міжнародних організацій та їх міжпарламентських асамблей щодо засудження вчинених російською федерацією та республікою білорусь злочинів примусової депортації українських дітей	Чинний	«Голос України» від 10.05.2023 №93	https://zakon.rada.gov.ua/go/3099-20
3	Закон України від 23.08.2023 №3341-IX	Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливостей обчислення строків досудового розслідування в умовах воєнного стану	Чинний	«Голос України» від 24.08.2023 №28	https://zakon.rada.gov.ua/go/3341-20

№ з/п	Вид акта	Назва	Статус	Опубліковано	Посилання
4	Постанова Верховної Ради України; Заява від 02.05.2023 №3078-IX	Про Заяву Верховної Ради України «Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненависницьких»	Чинний	«Голос України» від 13.05.2023 №96	https://zakon.rada.gov.ua/go/3078-20
5	Постанова Верховної Ради України; Звернення від 10.08.2023 №3315-IX	Про Звернення Верховної Ради України до лідерів та парламентів іноземних держав щодо обмеження в'їзду на їх територію російських і білоруських спортсменів та спортивних делегацій	Чинний	«Голос України» від 16.08.2023 №163	https://zakon.rada.gov.ua/go/3315-20
6	Постанова Верховної Ради України; Звернення від 28.07.2023 №3283-IX	Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, парламентів та урядів держав-членів Групи Семи, держав-членів Європейського Союзу та НАТО, Європейського парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї НАТО, Міжпарламентського союзу, Міжнародного комітету Червоного Хреста, Незалежної міжнародної медичної гуманітарної організації «Лікарі без кордонів» щодо забезпечення обміну та повернення в Україну всіх українських військовополонених та всіх незаконно утримуваних осіб	Чинний	«Голос України» від 03.08.2023 №154	https://zakon.rada.gov.ua/go/3283-20
7	Постанова Верховної Ради України; Заява від 20.03.2023 №2961-IX	Про Заяву Верховної Ради України про необхідність забезпечення відповідальності осіб, винних у вчиненні найтяжчих злочинів за міжнародним правом на території України	Чинний	«Голос України» від 25.03.2023 №61	https://zakon.rada.gov.ua/go/2961-20
8	Постанова Верховної Ради України; Звернення від 28.07.2023 №3282-IX	Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), парламентів та урядів держав-членів цієї міжнародної організації про необхідність позбавлення російської федерації членства в ЮНЕСКО	Чинний	«Голос України» від 03.08.2023 №154	https://zakon.rada.gov.ua/go/3282-20

№ з/п	Вид акта	Назва	Статус	Опубліковано	Посилання
9	Постанова Верховної Ради України; Звернення від 24.02.2023 №2947-IX	Про Звернення Верховної Ради України до Комітету ООН з прав людини, Комітету ООН з прав дитини, Міжнародного суду ООН, Верховного комісара ООН у справах біженців про порушення російською федерацією міжнародних договорів (конвенцій), що мають ознаки геноциду Українського народу, в частині здійснення примусової депортації до держави-агресора або в межах тимчасово окупованих територій України дітей – громадян України та дітей, які проживали на території України, з вимогою повернення таких дітей їхнім батькам або законним представникам	Чинний	«Голос України» від 03.03.2023 №45	https://zakon.rada.gov.ua/go/2947-20
10	Постанова Верховної Ради України; Звернення від 28.06.2023 №3163-IX	Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Міжнародного агентства з атомної енергії, Європейського Союзу, Організації з безпеки та співробітництва в Європі, Організації Північноатлантичного договору, Ради Європи та їх парламентських асамблей, парламентів та урядів іноземних держав щодо запобігання ядерній катастрофі на Запорізькій атомній електростанції та протидії ядерному шантажу російської федерації, держави-ядерного терориста	Чинний	«Голос України» від 30.06.2023 №130	https://zakon.rada.gov.ua/go/3163-20
11	Постанова Верховної Ради України; Звернення від 24.02.2023 №2942-IX	Про Звернення Верховної Ради України до парламентів і урядів держав світу та міжнародних організацій з нагоди річниці повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну	Чинний	«Голос України» від 02.03.2023 №44	https://zakon.rada.gov.ua/go/2942-20
12	Постанова Верховної Ради України; Звернення від 10.06.2023 №3142-IX	Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, парламентів та урядів її держав-членів, міжнародних організацій та їх парламентських асамблей у зв'язку з черговим актом тероризму російської федерації – підризом Каховської гідроелектростанції імені П.С. Непорожнього	Чинний	«Голос України» від 17.06.2023 №121	https://zakon.rada.gov.ua/go/3142-20
13	Постанова Верховної Ради України; Звернення від 29.05.2023 №3118-IX	Про Звернення Верховної Ради України до Міжпарламентської асамблеї православ'я та парламентів її держав-членів	Чинний	«Голос України» від 08.06.2023 №114	https://zakon.rada.gov.ua/go/3118-20

№ з/п	Вид акта	Назва	Статус	Опубліковано	Посилання
14	Постанова Верховної Ради України від 06.02.2023 №2903-IX	Про визнання російської злочинної організації, відомої під назвою «приватна військова компанія Вагнера» або «Група Вагнера», міжнародною злочинною організацією та засудження діяльності її учасників	Чинний	«Голос України» від 15.02.2023 №32	https://zakon.rada.gov.ua/go/2903-20
15	Постанова Верховної Ради України; Звернення від 06.02.2023 №2901-IX	Про Звернення Верховної Ради України до Парламентської асамблеї Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ПА ОБСЄ) та парламентів її держав-учасниць щодо неприпустимості участі членів парламенту російської федерації в роботі статутних органів Асамблеї	Чинний	«Голос України» від 15.02.2023 №32	https://zakon.rada.gov.ua/go/2901-20
16	Постанова Верховної Ради України; Заява від 01.12.2022 №2787-IX	Про Заяву Верховної Ради України щодо визнання російського режиму терористичним, нелегітимності перебування російської федерації в Організації Об'єднаних Націй і її реформування, відповідальності членів російських політичних партій, що підтримують агресію	Чинний	«Голос України» від 08.12.2022 №249	https://zakon.rada.gov.ua/go/2787-20
17	Постанова Верховної Ради України; Заява від 01.12.2022 №2788-IX	Про Заяву Верховної Ради України щодо енергетичного тероризму російської федерації	Чинний	«Голос України» від 08.12.2022 №249	https://zakon.rada.gov.ua/go/2788-20
18	Постанова Верховної Ради України; Звернення від 16.11.2022 №2740-IX	Про Звернення Верховної Ради України до міжнародних організацій та парламентів держав світу щодо визнання Голодомору 1932–1933 років в Україні геноцидом Українського народу	Чинний Чинний	«Голос України» від 23.11.2022 №238	https://zakon.rada.gov.ua/go/2740-20
19	Постанова Верховної Ради України; Заява від 19.10.2022 №2692-IX	Про Заяву Верховної Ради України щодо засудження підтримки Ісламською Республікою Іран збройної агресії російської федерації проти України	Чинний	«Голос України» від 19.10.2022 №214	https://zakon.rada.gov.ua/go/2692-20
20	Постанова Верховної Ради України; Заява від 18.10.2022 №2672-IX	Про Заяву Верховної Ради України про засудження збройної агресії російської федерації проти Чеченської Республіки Ічкерія, окупації її території та злочину геноциду Чеченського народу	Чинний	«Голос України» від 19.10.2022 №214	https://zakon.rada.gov.ua/go/2672-20
21	Постанова Верховної Ради України; Звернення від 06.10.2022 №2633-IX	Про Звернення Верховної Ради України до міжнародного співтовариства про підтримку права на самовизначення народів російської федерації	Чинний	«Голос України» від 12.10.2022 №208	https://zakon.rada.gov.ua/go/2633-20

№ з/п	Вид акта	Назва	Статус	Опубліковано	Посилання
22	Постанова Верховної Ради України; Заява від 06.10.2022 №2632-IX	Про Заяву Верховної Ради України у зв'язку із злочинними рішеннями керівництва російської федерації щодо спроби анексії тимчасово окупованих територій Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей України	Чинний	«Голос України» від 12.10.2022 №208	https://zakon.rada.gov.ua/go/2632-20
23	Постанова Верховної Ради України; Заява від 21.09.2022 №2630-IX	Про Заяву Верховної Ради України у зв'язку з черговим етапом ескалації безпекової ситуації у світі, спровокованим останніми рішеннями злочинної влади російської федерації	Чинний	«Голос України» від 23.09.2022 №195	https://zakon.rada.gov.ua/go/2630-20
24	Постанова Верховної Ради України; Звернення від 20.09.2022 №2594-IX	Про Звернення Верховної Ради України до Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, Програми Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища, Європейського парламенту, Європейської комісії, парламентів та урядів держав-членів Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй щодо утворення спеціальної екологічної моніторингової місії для фіксації екологічної шкоди, заподіяної внаслідок збройної агресії російської федерації на території України	Чинний	«Голос України» від 23.09.2022 №195	https://zakon.rada.gov.ua/go/2594-20
25	Постанова Верховної Ради України; Звернення від 15.08.2022 №2504-IX	Про Звернення Верховної Ради України до членів Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) щодо виключення російської федерації з числа членів FATF та внесення її до переліку країн з високим ризиком	Чинний	«Голос України» від 18.08.2022 №169	https://zakon.rada.gov.ua/go/2504-20
26	Постанова Верховної Ради України; Звернення від 16.11.2022 №2742-IX	Про Звернення Верховної Ради України до держав Групи Двадцяти щодо виключення російської федерації зі складу цієї Групи	Чинний	«Голос України» від 24.11.2022 №239	https://zakon.rada.gov.ua/go/2742-20

№ з/п	Вид акта	Назва	Статус	Опубліковано	Посилання
27	Постанова Верховної Ради України; Звернення від 19.06.2022 №2306-IX	Про Звернення Верховної Ради України до Комітету ООН з прав людини, Комітету ООН з прав дитини, Міжнародного суду ООН, Верховного комісара ООН у справах біженців про порушення російською федерацією міжнародних договорів (конвенцій) та про неприпустимість передання дітей – громадян України та дітей, які проживали на території України, викрадених та примусово вивезених до держави-агресора, інших держав або переміщених у межах окупованих територій України, в сім'ї російських громадян	Чинний	«Голос України» від 21.06.2022 №127	https://zakon.rada.gov.ua/go/2306-20
28	Постанова Верховної Ради України; Звернення від 19.06.2022 №2305-IX	Про Звернення Верховної Ради України до парламентів та урядів іноземних держав щодо припинення дії договорів із країною-агресором російською федерацією про уникнення подвійного оподаткування	Чинний	«Голос України» від 21.06.2022 №127	https://zakon.rada.gov.ua/go/2305-20
29	Постанова Верховної Ради України; Звернення від 19.06.2022 №2298-IX	Про Звернення Верховної Ради України до держав-членів Європейського Союзу та інституцій Європейського Союзу щодо підтримки надання Україні статусу країни – кандидата на вступ до ЄС	Чинний	«Голос України» від 21.06.2022 №127	https://zakon.rada.gov.ua/go/2298-20
30	Постанова Верховної Ради України; список, санкції від 31.05.2022 №2288-IX	Про схвалення пропозицій щодо застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій) до представників Російської православної церкви	Чинний	«Голос України» від 02.06.2022 №115	https://zakon.rada.gov.ua/go/2288-20
31	Закон України від 22.05.2022 №2265-IX	Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії російської федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну	Чинний	«Голос України» від 11.06.2022 №121	https://zakon.rada.gov.ua/go/2265-20
32	Закон України від 12.05.2022 №2257-IX	Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності санкцій, пов'язаних з активами окремих осіб	Чинний	«Голос України» від 23.05.2022 №109	https://zakon.rada.gov.ua/go/2257-20
33	Постанова Верховної Ради України; Заява від 03.05.2022 №2235-IX	Про Заяву Верховної Ради України з нагоди 77-ї річниці перемоги над нацизмом та про неприпустимість присвоєння російською федерацією перемоги над нацизмом	Чинний	«Голос України» від 06.05.2022 №98	https://zakon.rada.gov.ua/go/2235-20

№ з/п	Вид акта	Назва	Статус	Опубліковано	Посилання
34	Постанова Верховної Ради України; Звернення від 06.09.2022 №2559-IX	Про Звернення Верховної Ради України до інституцій Європейського Союзу та держав-членів Європейського Союзу щодо припинення видачі віз громадянам російської федерації	Чинний	«Голос України» від 09.09.2022 №185	https://zakon.rada.gov.ua/go/2559-20
35	Постанова Верховної Ради України; Звернення від 03.05.2022 №2234-IX	Про Звернення Верховної Ради України до Палати представників та Сенату Конгресу Сполучених Штатів Америки щодо визнання російської федерації державою-спонсором тероризму	Чинний	«Голос України» від 06.05.2022 №98	https://zakon.rada.gov.ua/go/2234-20
36	Постанова Верховної Ради України; Звернення від 30.08.2022 №2547-IX	Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, держав-членів Європейського Союзу, Європейської Ради, Організації з безпеки та співробітництва в Європі, парламентів та урядів держав-членів НАТО, Міжнародного комітету Червоного Хреста, Незалежної міжнародної медичної гуманітарної організації «Лікарі без кордонів» щодо засудження факту масової страти українських військовополонених державою-агресором в Оленівці 29 липня 2022 року	Чинний	«Голос України» від 01.09.2022 №180	https://zakon.rada.gov.ua/go/2547-20
37	Закон України від 21.04.2022 №2217-IX	Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України	Чинний	«Голос України» від 06.05.2022 №98	https://zakon.rada.gov.ua/go/2217-20
38	Постанова Верховної Ради України; Звернення від 30.08.2022 №2546-IX	Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, інституцій Ради Європи, Європейського Союзу, Організації з безпеки та співробітництва в Європі, Міжнародного комітету Червоного Хреста, парламентів та урядів іноземних держав щодо порушення російською федерацією та підконтрольними їй де-факто окупаційними органами норм міжнародного гуманітарного права стосовно військовополонених захисників та захисниць України	Чинний	«Голос України» від 01.09.2022 №180	https://zakon.rada.gov.ua/go/2546-20
39	Постанова Верховної Ради України; Заява, Записка від 14.04.2022 №2188-IX	Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення російською федерацією геноциду в Україні»	Чинний	«Голос України» від 16.04.2022 №88	https://zakon.rada.gov.ua/go/2188-20

№ з/п	Вид акта	Назва	Статус	Опубліковано	Посилання
40	Постанова Верховної Ради України; Звернення від 14.04.2022 №2189-IX	Про Звернення Верховної Ради України до Міжнародного олімпійського комітету та керівних органів міжнародних спортивних федерацій щодо рекомендації про заборону участі спортсменів російської федерації і Республіки Білорусь у міжнародних змаганнях та виключення громадян російської федерації і Республіки Білорусь з керівних органів цих організацій	Чинний	«Голос України» від 16.04.2022 №88	https://zakon.rada.gov.ua/go/2189-20
41	Постанова Верховної Ради України; Звернення від 24.03.2022 №2141-IX	Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейської Комісії, Європейського парламенту, інших міжнародних організацій та їх парламентських асамблей, парламентів та урядів держав-членів Європейського Союзу та НАТО, парламентів та урядів демократичних держав світу щодо необхідності вжиття додаткових спільних заходів з метою припинення агресії російської федерації проти України та запобігання поширенню цієї агресії на інші країни в Європі	Чинний	«Голос України» від 25.03.2022 №66	https://zakon.rada.gov.ua/go/2141-20
42	Постанова Верховної Ради України; Звернення від 15.08.2022 №2502-IX	Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, інституцій Європейського Союзу, Організації з безпеки і співробітництва в Європі, Міжнародного агентства з атомної енергії та парламентів і урядів його держав-членів щодо засудження акту ядерного тероризму, який здійснює держава-агресор – російська федерація на Запорізькій атомній електростанції у місті Енергодар Запорізької області, Україна	Чинний	«Голос України» від 18.08.2022 №169	https://zakon.rada.gov.ua/go/2502-20
43	Постанова Верховної Ради України; Звернення від 29.07.2022 №2496-IX	Про Звернення Верховної Ради України до Європейського Союзу та країн Групи Семи як засновників Міжнародної групи з протидії відмиванню брудних грошей (FATF) щодо посилення боротьби з відмиванням коштів, у тому числі коштів кримінального походження, з фінансуванням тероризму, з фінансовими механізмами, які використовує російська федерація для уникнення санкцій та продовження вторгнення на територію України	Чинний	«Голос України» від 11.08.2022 №164	https://zakon.rada.gov.ua/go/2496-20

№ з/п	Вид акта	Назва	Статус	Опубліковано	Посилання
44	Постанова Верховної Ради України; Перелік від 31.05.2022 №2279-IX	Про внесення змін до порядку денного сьомої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання	Чинний	«Офіційний вісник України» від 10.06.2022, №45, стор. 10, ст. 2433, код акта 111667/2022	https://zakon.rada.gov.ua/go/2279-20
45	Закон України від 03.05.2022 №2236-IX	Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом	Чинний	«Голос України» від 19.05.2022 №106	https://zakon.rada.gov.ua/go/2236-20
46	Закон України від 14.04.2022 №2198-IX	Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки	Чинний	«Голос України» від 22.04.2022 №92	https://zakon.rada.gov.ua/go/2198-20
47	Постанова Верховної Ради України; Звернення від 03.03.2022 №2104-IX	Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Верховного комісара ООН у справах біженців, Міжнародного комітету Червоного Хреста, Європейського парламенту, міжнародних організацій та їх парламентських асамблей, парламентів та урядів іноземних держав щодо термінової необхідності забезпечення захисту цивільного населення України від збройних нападів російських загарбників	Чинний	«Офіційний вісник України» від 22.04.2022, №31, стор. 53, ст. 1641, код акта 110861/2022	https://zakon.rada.gov.ua/go/2104-20

